

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE
SAMLINGER

BORNHOLMSKE SAMLINGER

UDGIVET AF
BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

II. række - 19. bind

RØNNE 1986
BURGUNDIA TRYK

FORORD

Hermed har redaktionen fornøjelsen at fremlægge det nye bind af Samlingerne - II. række, bind 19 - for medlemmerne af Bornholms historiske Samfund.

Dette binds hovedtema er Lybækkertiden på Bornholm 1525-1576. I mange år har redaktionen arbejdet på at få den tyske historiker Wilhelm Kruses afhandling om denne periode oversat og udgivet. Da rektor Erik Strøby - cand. mag. i historie og tysk - indvilligede i at påtage sig oversættelsen, følte redaktionen, at opgaven var lagt i de bedste hænder. Redaktionen vil her i forordet gerne takke rektor Strøby for den store indsats.

Dr. Wilh. Kruse er i sin afhandling meget kritisk over for danske historikers negative fremstilling af lybækkernes optræden på Bornholm. Da hans værk må ses som et opgør med de bornholmske lokalhistorikere med Zahrtmann i spidsen, har redaktionen valgt at genoptrykke Zahrtmanns lille artikel om samme emne, for at læserne kan få lejlighed til at vurdere forskellene i synet på Lybækkertiden.

På dette sted skal rettes en tak til alle, der har bidraget til dette binds fremkomst.

En særlig tak til Ministeriet for Kulturelle Anliggender, Bornholms Amtskommune, Hasle Bank A/S og Sparekassen Bornholm for den store økonomiske støtte, som har gjort udsendelsen af det foreliggende bind muligt.

Rønne, den 27. september 1986.

Per Thule Hansen

red. af Bornholmske Samlinger

Oversættelse fra tysk, oversigter og
personfortegnelse ved Erik Strøby.

Billedudvalg og billedtekster
ved Per Thule Hansen.

INDHOLD

Redaktøren

Forord 5

H. C. Larsen

Om Wilhelm Kruse 9

Erik Strøby

Oversætterens anmærkninger 11

Wilhelm Kruse

Bornholm som Lybæks lensbesiddelse 1525 til 1576 17

Erik Strøby

Fortegnelse over de i afhandlingen nævnte personer 175

M. K. Zahrtmann

Lybækkerne på Bornholm 181

Niels Foght Hansen

Bornholms historiske arkiv 203

Sigrid Eliassen

Litteratur om Bornholm 205

Olaf Hansen

Bornholms historiske Samfund 1985-86 215

Pris på ældre publikationer 220

Forfatternes adresser 221

Indmeldelse 223

WILHELM KRUSE

Dr. Wilhelm Kruse er født d. 2. januar 1888 i Lübeck som søn af en lærer. Efter studentereksamen i sin fødeby studerede han ved universiteterne i Freiburg, Berlin og Göttingen.

Hans historiske studier har især været koncentreret om den gamle hansestad Lübeck og specielt lübeckernes indflydelse i Østersøområdet i 1500-tallet. - I 1913 fuldendte han sit doktorarbejde »Lübeck og striden om Gotland«, der publiceredes i »Hansische Geschichtsblätter« 1913-15. I tiden mellem de to verdenskrige samlede og bearbejdede Wilh. Kruse et stort materiale om Bornholm i »Lübecker-tiden« 1525-1576. Materialet, som væsentligst byggede på indgående arkivstudier bl.a. i Lübecks stadsarkiv, blev under anden verdenskrig totalt ødelagt under et luftangreb på Hamburg.

På sine ældre dage rekonstruerede Kruse dette materiale ved flittige studier i biblioteker og arkiver suppleret med årlige besøg på Bornholm i perioden 1967-76.

Det foreliggende arbejde er blevet til på grundlag af disse studier. For Wilh. Kruse var det en hjertesag at få det udgivet på dansk. Han døde d. 11. januar 1979.

H. C. Larsen.

OVERSÆTTERENS ANMÆRKNINGER

Dr. Wilhelm Kruse offentliggjorde sin afhandling med titlen »Bornholm als Lübecks Lehnbesitz 1525 bis 1576« i »Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde«, de første 3 kapitler i bd. 49 (1969) og de 3 sidste kapitler i bd. 50 (1970).

Det er oplyst overfor mig, at dr. Kruse nærede et stort ønske om, at hans afhandling engang måtte blive udsendt i dansk oversættelse, og han tog derfor kontakt herom med Bornholms historiske Samfund. Kontorchef Emil Kofoed og lektor Knud Møller tog denne opgave op, og der foreligger fra deres hånd en maskinskrevet oversættelse. Imidlertid fik jeg en forespørgsel, om jeg ville overtage arbejdet. Efter at have tøvet en rum tid, hvor jeg gik udenom manuskriptet som katten om den varme grød, sagde jeg endelig ja. Jeg tror, at det var naturligt, at jeg tøvede, for jeg var hurtigt blevet klar over, at dr. Kruses sprog, for at sige det mildt, på sine steder var ret så knudret. Hertil kommer, at dr. Kruse har arbejdet med den grundighed, som tysk videnskab fra gammel tid har været kendt, nogle vil sige berygtet, for. Det stod mig derfor klart, at en oversættelse, der bevarede originalens stil, hvilket er det rigtige ved skønlitterære oversættelser, næppe ville være rimelig og anvendelig i dette tilfælde. På den anden side ville en fri genfortælling af dr. Kruses afhandling nemt rumme faren for misforståelser. Jeg har derfor valgt mellemvejen, en jævnt fortællende normalprosa. Imidlertid har dr. Kruses afhandling dog også store partier, hvor han netop beretter i en jævnt fortællende tone. Efter at have nedskrevet min version har jeg sammenlignet den med Emil Kofoeds og Knud Møllers, og det viste sig da, at i netop disse partier er de to oversættelser næsten sammenfaldende. Men i andre afsnit har jeg ofte måttet opløse forfatterens tit meget lange sætninger i flere kortere.

Det må stå læseren klart, at forfatteren er tysk, og at han har skrevet for en tysk læserkreds. Der forekommer derfor beskrivelser bl.a. af Bornholms natur, som er rimelige for ikke-bornholmere, men som måske vil forekomme landets egne beboere overflødige. Ligeledes henviser dr. Kruse f.eks. i noterne til værker af tyske forfattere, hvor læserne vil kunne få supplerende oplysninger. For en dansk læser vil det være mere naturligt at søge oplysning om f.eks. Peder Oxe i Dansk biografisk Leksikon end i et tysk værk.

Når det var dr. Kruse så magtpåliggende at få afhandlingen gjort tilgængelig for et dansk publikum, må man tage i betragtning, at han var af den opfattelse, at det tyske, hanseatisk herredømme på Bornholm her i Danmark er blevet vurderet ikke blot forkert, men også uretfærdigt. Den opfattelse går som en rød tråd gennem hele afhandlingen. Men hertil kommer, at dr. Kruse fremdrager en række spændende episoder som mordforsøg, hekseproces o.s.v. De mange oplysninger om skattebetalinger i form af smørafgifter og stridigheder om jagtretten er med til at tegne et billede af det 16. århundredes Bornholm. En stor del af sine kilder har dr. Kruse hentet i Hübertz aktstykker til Bornholms historie, og det er hans fortjeneste, at de således er blevet trukket frem i dagens lys.

Erik Strøby.

ÆRKEBISPER I LUND

Jens Bostrup, død 1497.

Birger (Børge) Gunnensen, død 10. december 1519.

Aage Jepsen Sparre, blev valgt af domkapitlet efter Birgers død, men havde til at begynde med adskillige nedenfor nævnte konkurrenter, der dog forsvandt efter Kristian II's flugt eller tidligere. Sparre frasagde sig sit embede i 1532.

Paolo Emilio dei Ceci, en italiener, udvalgt af paven.

Jørgen Skodborg, udvalgt af Kristian II, flygtede i oktober 1521.

Didrik Slagheck, udvalgt af Kristian II, der køber Ceci ud. Slagheck var kun ærkebisp i 2 måneder fra oktober 1521 til januar 1522. Han blev henrettet, brændt på bålet, i København 24. jan. 1522.

Johann Weze, udvalgt af Kristian II efter Slaghecks død.

Torben Bille, 1532-34. Efterfulgte Aage Jepsen Sparre. Fængsles tillige med de øvrige katolske bisper ved reformationens indførelse.

Herefter kom der ikke mere nogen ærkebisp i Lund.

LYBSKE HØVEDSMÆND

(Carsten Lüneburg, 1522)

Bernt Knop, 1525-43.

Blasius von Wickede, 1543-47.

Herman Boitin, 1547-56.

Schweder Ketting, 1556-72.

Kort Hartwig, 1572-73.

Mattheus Tidemann, 1573-76.

STIFTSLENSMAND

Stig Pors, havde sin bopæl i Skåne. Embedet oprettet i 1541.

JURISDIKTIONSFOGEDER

Embedet oprettet i 1551, afløser stiftslensmanden.

Henning Gagge.

Mogens Uf, 1562, død 1565.

(Jacob Borringholm, kun 1 uge.)

Schweder Ketting, 1565-71.

Jacob Borringholm, død 1573.

Johan Urne.

LANDSDOMMERE

Hans Jensen.

Mogens Uf, udnævnt 20. august 1535.

Lars Pedersen.

Hans Reymer, død 1557.

Hans Berretsen, 1557-61.

(Ingen landsdommere i tiden 1561-72.)

Peder Hansen, fra 1574.

OVERSIGT

- 1362 Valdemar Atterdag erobrer hele Bornholm, men overlader atter øen til ærkebispens, der dog i dokument af 8. dec. forpligter sig til på forlangende at tilbagegive øen.
- 1520 Stockholmske blodbad.
- 1522 Februar, Kristian II erobrer Bornholm fra ærkebispens. - Lybæk begynder krig mod Kristian II og sender en flåde op i de danske farvande. - 13. august, lybækkerne erobrer Bornholm med Hammershus. - Oktober, ny lybsk flåde ved Bornholm.
- 1523 Februar, hertug Frederik (I) til møde i Lybæk. - 13. april, Kristian II forlader Danmark, Søren Norby i Visborg på Gotland. - 26. april, lybske rådsherrer på Bornholm, Carsten Lüneburg bliver foged. - Stockholm overgiver sig til lybækkerne, Gustav Vasa bliver konge.
- 1524 6. januar, Frederik I's indtog i København. - Gustav Vasas mislykke-

- de forsøg på erobring af Gotland. - Sommeren, møde i Malmø mellem Frederik I, lybækkerne og ærkebispem. - Søren Norby har taget Carsten Lüneburg til fange.
- 1525 Januar, møde i Lybæk. - 10. marts, møde i Segeberg: Lybæk får valget mellem 6 slotte. - 11. maj, Gotland ÷ Visborg erobres af lybækkerne. - Juni, Søren Norby i Skåne, forlig med Frederik I. - 7.-19. juni, møde i Lybæk. - 19. juni, hamborgernes og lyneborgernes forslag om Bornholm som erstatning for Gotland. - 19. juli, Bornholms afståelse til Lybæk endelig besluttet. - 24. august, ratifikation af aftalen om Bornholms afståelse. - 19. september, reversalet. - 14. november, Bornholm overdrages til Lybæk af Otto Krumpen.
- 1526 24. januar, møde i Kiel om betingelserne. - 27. maj, møde i Segeberg. - 5. august, voldgiftsmændenes afgørelse: 50 år. - 29. november, ratifikation på rigsdagen i Odense.
- 1531 Kristian II forlader Holland og kommer til Norge.
- 1533 10. april, Frederik I dør.
- 1534 Foråret, Grevefejden 1534-36 begynder. - Kristian III hyldes i Viborg.
- 1535 17. juni, Kristian III's opfordring til bornholmerne om hyldning ved Lund. - Kristian III hyldes på Sjælland og ved Lund (8. august). Kampen ved Ugleenge. - 20. august, Mogens Uf udnævnes til landsdommer. - 6. december, Kristian III's løfte om hjælp til bornholmerne.
- 1536 Februar, fredsslutning i Hamborg; de 50 år kan forlænges med yderligere 50 år.
- 1538 12. juni, lybsk-dansk sammenkomst på Bornholm.
- 1541 Stig Pors bliver stiftslensmand.
- 1543 Juni-juli, lybsk-dansk sammenkomst på Bornholm ender nærmest resultatløst. Flere udsættelser. - Bernt Knop træder tilbage.
- 1551 Jurisdiktionsembedet oprettes.
- 1553 17. oktober, møde i Kolding.
- 1555 24. august, lybsk-dansk møde på Maglegård. - Bornholms Constitution.
- 1558 25. juli, Kristian III udtaler, at han vil opfylde forlængelsen af de 50 år, men at der er betænkeligheder.
- 1559 1. januar, Kristian III dør.
- 1563 13. juni, forbund mellem Lybæk og Danmark. - I pinsen søslag ved Rønne. - 31. juli, krigen (den nordiske 7-års-krig) erklæres.

- 1564 Admiral Jacob Bagge fange på Hammershus. - Søslag ud for Hammershus.
- 1565 April, Ketting bliver jurisdiktionsfoged. - Juli, blodigste søslag i krig mellem Clas Christensen Horn og brødrene Rud, syd for Bornholm. - Horns trusler mod bornholmerne i september.
- 1566 Juni, Horn påny ud for Bornholm. - Det store skibbrud ved Gotland.
- 1567 Juli, kampe med svensk flåde ud for Hammershus. - Peder Oxe bliver rigshovmester.
- 1568 Lybæk anmoder om ratificering af løftet om forlængelse af lenstiden.
- 1569 og -70 Kongen pålægger nye store særskatte.
- 1570 Juli, svensk flådeangreb på Bornholm. - 13. december, fred i Stettin. - Sagen om Krakkegård begynder.
- 1571 2 rådsherrer sendes fra Lybæk til Bornholm for at undersøge forholdene omkring Ketting. - Kongen afsætter Ketting som jurisdiktionsfoged. - Marts og december, nye store kongelige særskatte.
- 1572 August, 3 rigsråder kommer til Bornholm for at afholde en »kongeret«, rettet mod Ketting. - Kongen forlanger af Lybæk Kettings afsættelse som høvedsmand. - Rådet overdrager administrationen af Bornholm til Kort Hartwig.
- 1573 28. marts, Kort Hartwig meddeler, at han har overtaget forvaltningen og Hammershus.
- 1574 Kort efter påske forlader Ketting for altid Bornholm. - 30. april - 3. december, Kettings ejendomme på Bornholm er af kongen belagt med arrest.
- 1575 20. september, kongen erklærer hamborgeraftalen af 1536 for ugyldig.
- 1576 Februar, lybsk-dansk møde i København om den lybske lenstids ophør. - 30. juni, Lybæk giver afkald på alle fordringer ang. Bornholm. - 1. august, Bornholm overdrages til rigsråderne Bjørn Kaas og Hans Skovgaard.
- 1577 23. april, kongen tillader Ketting at sælge Vallensgård til admiral Silvester Francke. - August, Schweder Ketting bisættes i Lybæk. Hans lig overføres på et senere tidspunkt til Bornholm og gravlægges i Aa kirke.

BORNHOLM SOM LYBÆKS LENSSESIDDELSE 1525 til 1576

Af Wilhelm Kruse

I. del

Første kapitel

FORHISTORIEN INDTIL ØENS OVERDRAGELSE

Øen Bornholm med slottet Hammershus blev d. 14. november 1525 på befaling af kong Frederik I af Danmark og det danske rigsråd overladt til byen Lybæk for en årrække, der senere skulle fastsættes. De omstændigheder, der førte til denne overdragelse, og de rettigheder, der fulgte heraf for Lybæk, fremgik af begivenheder i og forløbet af den krig, som Lybæk begyndte i første halvdel af året 1522 mod kong Kristian II af Danmark.¹⁾

Lybæk var gået ind i denne krig sammen med de vendiske byer og Danzig, fordi Kristian II's vidtrækkende planer foruden at sigte mod genoprettelse af den nordiske union fremfor alt havde til mål fuldstændig at ødelægge grundlaget for den hanseatiske overmagt i østersøområdet.²⁾

Allerede før krigen begyndte, havde Lybæk ydet flådestøtte til sin protegé Gustav Vasa, som var flygtet til hansestaden. Han havde efter det stockholmske blodbad stillet sig i spidsen for den svenske befrielsesbevægelse. Støtten blev især ydet til kampen for at genvinde byen Stockholm, der allerede var erobret af Kristian II. Således deltog fra maj 1522 10 og fra d. 22. oktober yderligere 8 lybske skibe i belejringen af den svenske hovedstad, og de fortsatte hele den følgende vinter. Da Stockholms nøgler efter byens fald i juni 1523 blev udleveret til de to lybske flådeanførere Bernt Bomhouwer og Hermann Plönnies, og da også Kalmar slot, der blev holdt for Kristian II, snart faldt, blev Gustav Vasa lidt senere ophøjet til svensk konge. Allerede d. 10. juni 1523 havde han stadfæstet lybækkernes gamle handelsprivilegier. Ligeså fik også Lybæks nabo, hertug Frederik af Slesvig-Holsten, gavn af Lybæks gunstige resultater i krigen. Også han måtte føle sig truet af sin nevø Kristians forehavende. Derfor var han i begyndelsen af februar 1523 kommet til Lybæk for at få skabt et forbund med byen til fælles kamp mod denne fjende. De to forbundsfæller aftalte at præstere samme

ydelser til de indkaldte landtropper, d.v.s. landsknægte og ryttere, mens Lybæk var parat til helt alene at påtage sig de samlede omkostninger til søkrigsførelsen. Det var for Frederik et meget gunstigt og velkomment forbund, som han havde brug for, også efter at den oprørske jyske adel allerede i marts hyldede ham som konge. Lybæk, som hidtil havde ført sin krig alene, med succes, havde i mindre grad haft brug for et forbund. Men uden at være i besiddelse af en krigsflåde kunne hertug Frederik og hans danske tilhængere næppe have erobret den danske hovedstad København, der var besat af Kristian II's krigsflåde og venner.

Lybæk havde allerede i august 1522 sendt sin første store flåde under Jochim Gerken og Hermann Falke ind i de danske farvande og helt frem til København. Til dem sluttede sig skibe fra Rostock, Wismar og Stralsund, og tilslut også, omend noget forsinket, skibe fra Danzig. De kunne ganske vist dengang ikke foretage noget angreb på København, men de kunne dog forhindre Danmark i at sende forstærkninger til Stockholm, inden de om efteråret vendte tilbage til deres hjemlige havne på grund af proviantmangel.

Men da Kristian II derefter midt i april 1523, presset af sine modstandere, så sig nødsaget til at flygte ud af sit rige for at søge hjælp i Nederlandene, kunne man - som allerede foran Stockholm - kun gennem en stærk indsats af krigsflåden nedkæmpe den flygtede herskers tilhængere, der var forblevet i byerne København og Malmø, hvor de stadig var stærke. 23 krigsskibe, yderligere ledsaget af mindre fartøjer fra Lybæk, Danzig, Rostock og Stralsund, lagde sig i begyndelsen af juni 1523 ud for København for at belejre byen. De kunne forhindre enhver tilførsel fra søsiden og ved deres forholdsregler især bidrage til, at kong Frederik d. 1. januar 1524 kunne holde sit indtog i København, og ligeledes bidrage til, at Malmø også kort efter måtte opgive sin modstand.

Uden de vældige anstrengelser og ofre, som krigen indtil nu havde krævet af Lybæk, kunne kong Frederik og den danske adel, såvelsom Gustav Vasa, aldrig have opnået de betydelige resultater, som de allerede nu var nået til. Ganske vist havde Lybæk ved at hjælpe to nye konger til deres kroner selv opnået vished for stadfæstelse af sine gamle handelsprivilegier i disse kongers lande, men en virkelig betydning kunne noget sådant i øjeblikket ikke have for byen, hvis der ikke samtidig blev sikret et fredeligt handelssamkvem gennem fri og uforstyrret søfart for hansekøbmanden. Men netop dette spørgsmål, der var det vigtigste for skibsfarten, var endnu helt og aldeles uløst.

Fig. 1. Thomas von Wickede, borgmester i Lübeck fra 1511. Ledede forhandlingerne på Lübecks vegne om overtagelsen af Bornholm. I lange taler redegjorde han for lybækkernes omkostninger og tab ved erobringen af Gotland tilbage til Frederik den 1. Han synes at have været en hård og dygtig forhandler, der formåede at tvinge afståelsen af Bornholm igennem trods kongens og rigsrådets forsøg på forhaling. (Museum für Kunst und Kulturgeschichte, Lübeck.)

Over Visborg, Visbys og Gotlands stærke slot, vajede siden april 1523 den fordrevne kong Kristian II's banner sikkert og uanfægtet. Hans trofaste admiral, den krigsvante danske adelsmand Søren Norby, der var udstyret med betydelig magt og store len og i besiddelse af en usædvanlig dådkraft, havde udset sig dette sted som sit støttepunkt, efter at hans fastlandspositioner var gået tabt, frem for alt på grund af Gustav Vasas erobringer. Fra Visborg havde han isinde at videreføre kampen for sin herre, indtil denne forhåbentlig vendte hjem med nye magtmidler, og han håbede dermed at kunne skade kongens modstandere på enhver mulig måde. Fra Visborg lod han sine kaperflåder gennemstrejfe hele Østersøen og forstyrre handelsvejene. Her samledes de opbragte købmandsskibe med deres værdifulde varer, fremfor alt lybækkernes, til hvis »kryddersække han helst snusede«.

Alle de stadig gentagne påmindelser til danskerne om at standse denne farlige fjendes virksomhed havde lige fra begyndelsen været forgæves på grund af danskernes manglende evne. At standse ham måtte være danskerne og ikke lybækkernes opgave, da forbundet ikke var sluttet med danskerne, men kun med Frederik som fyrste af Slesvig-Holsten. Imidlertid havde Gustav Vasa, begunstiget af Lybæk, med store omkostninger forberedt et felttog, der havde Gotlands erobring til mål. Det begyndte d. 14. maj 1524, men det strandede, og således fik den gamle handelsødelægger Søren Norby snart påny muligheden for at genoptage sit gamle uvæsen, der var utåleligt for hansestæderne. Dette førte så d. 10. marts 1525 til et afgørende møde af hans modstandere i Segeberg.

På denne dag trådte de vendiske byer sammen med kong Frederik personlig og med hans kansler Wolfgang von Utenhof samt med nogle holstenske råder og danske rigsråder. Ved denne sammenkomst drejede det sig nu endelig om spørgsmålet, »hvordan man vel kunne straffe Søren Norby og fjerne ham fra Gotland«. Lybæks borgmester Thomas von Wickede gav i sine lange taler udtryk for den almindelige og dybtgående harme, som var forårsaget af det langvarige og ubehagelige forløb af Gotlandsspørgsmålet og betoned kraftigt, at danskerne alene havde skylden for, at sagen var gået istå. Fra dette lands side fulgte der heller ikke nogen modsigelse, fordi man vidste, at man af mange grunde i øjeblikket helt og holdent var henvist til Lybæks støtte. Danmark fik ovenikøbet også at høre, at man kun ville yde den ønskede hjælp mod Norby, hvis riget selv ville beslutte sig til at tilvejebringe en ydedygtig krigsmagt og til at erstatte allerede opståede såvel som fremtidige omkostninger.

Ved mægling af udsendingene fra Hamborg og Holsten kom man som følge heraf til enighed i spørgsmålet om en skadeserstatning, som lybækkerne gav sig tilfreds med. Kong Frederik lovede, at han mellem d. 4. og 24. juni 1525 ville overgive som len til Lybæk efter byens eget valg et af de seks slotte: Varberg i Halland, Stege på Møn, Visborg på Gotland, Engelsborg på Lolland, Tranekær på Langeland eller Sølvitsborg i Lister med de dertil hørende rettigheder. Også betingelserne for forvaltningen af det udvalgte slot blev straks fastlagt i enkeltheder. Varigheden af besiddelsen skulle bestemmes ved en kendelse af to holstenske råder og to rådsmedlemmer fra Hamborg. Yderligere afgav kongen den forsikring, at såsnart Gotland måtte blive tilbageerobret, ville han med yderste flid overfor rigsrådet arbejde på, at dette len, altså Gotland, blev udleveret i stedet for det allerede tidligere valgte. Lybæk havde lagt særlig vægt på denne tilføjelse til aftalen om Gotlands eventuelle afståelse, da byen allerede tidligere, men nu straks efter Gustav Vasas omtalte modgang, i forstærket grad stræbte efter selv at komme i besiddelse af denne ø.³⁾

Først da lybækkerne vidste, hvad de kunne regne med, bekendtgjorde de, hvad de ville bidrage med til det planlagte foretagende. De var parat til at udruste 8 skibe med 1000 mand og regnede yderligere med Rostocks bistand. Hamborgs udsendinge troede at kunne love 4 skibe, hvormed de ville sikre Elben, og hvis det blev nødvendigt, løbe ind i Østersøen. Formentlig anså danskerne ikke Lybæks tilsagn for tilstrækkeligt og forlangte 1000 mand mere, end Lybæk ville bevilge. Men hvad de selv lovede at bidrage med af skibe og landsknægte, forblev som slutresultat så uklart, og hvad tidspunktet angik, så ubestemt, at hanseaterne ikke kunne undgå at mærke deres forhandlingspartners virkelige hjælpeløshed, og de fik det indtryk, »at der var mangel på hovedsagen, pengene«. Thomas von Wickedede havde vel ret i sine ord om, at man ville nok helst også nu overlade kampen med Norby til Lybæk alene og selv sidde stille. Der undslap ham flere gange i løbet af forhandlingerne den ytring, at »det var jammerligt, at et helt kongerige ikke kunne betvinge en lille ø og en halunk«.

Danmark har da også ladet det forblive ved de i Segeberg givne løfter. Der blev intet ud af de danske skibes rettidige udrustning. Lybækkerne derimod tog meget ivrigt fat på at bringe deres skibe flot. Efter at de flere gange havde underrettet Frederik og opildnet ham, kunne de allerede d. 13. april 1525 stikke i søen, hvor 2 Rostockerfartøjer sluttede sig til dem, men af danskerne var der intet at se. Under disse omstændigheder tøvede man ikke længe, men løb straks mod fjenden. Ved Blekinges kyst traf de en af

Norbys flåder og besejrede den fuldstændigt. De erobrede tre skibe, mens de øvrige brændte op. Efter at der så var indtruffet forstærkninger fra Lybæk, anså man sig vel for tilstrækkeligt rustet til angrebet på Gotland og angreb øen. Ifølge Segebergaftalerne skulle det overlades til anførerne selv at afgøre, hvad de alt efter omstændighederne ville foretage.

D. 11. maj havde man erobret det åbne land, og i fællesskab med de bønder, der sluttede sig til, stormede man så byen Visby, der for største delen gik op i luer. For angriberne var det vel en stor skuffelse, at Visborg ikke, som man sikkert havde håbet, kunne tages i en håndevending. Selv om den krigserfarne Kort Wibbekinck blev sendt afsted med forstærkninger, strakte den resultatløse belejring sig til helt hen på sommeren. ⁴⁾

Lybækkernes hurtige angreb på Gotland havde efter at være blevet kendt i Danmark i første trediedel af juni vakt den største misstemning og harme, hvad der var fuldstændig uberettiget på grund af Danmarks egen holdning efter Segebergbeslutningerne. ⁵⁾ Ganske vist havde hele krigssituationen ændret sig fuldstændigt siden det sidste møde, hvor man havde truffet beslutninger om den fælles kamp mod Norby og Gotland.

Der var allerede dengang indløbet efterretninger om et indfald i Skåne af Norbys krigsfolk. Men man havde vel anset det for at være et af de sædvanlige røvertogter og ikke taget hensyn til det ved forhandlingerne. Denne gang var det dog blevet alvorligere. Norby var efter nogen tids forløb med forstærkninger fulgt efter sin hovedsmand Otto Stisen, havde i Skåne rejst en almindelig opstand mod kong Frederiks tilhængere, havde ladet sig hylde i Lund i Kristians navn og havde i midten af april bragt hele Skåne og Blekinge lige til Helsingborg og Malmø i sin besiddelse. Danskerne var på denne tid på ingen måde forberedt på noget sådant, de håbede nu som altid på Lybæks hjælp, som de søgte at hidkalde, og var meget skuffede, da denne ikke kom, og de ovenikøbet hørte om begivenhederne på Gotland. Men Johann Rantzaus krigsdygtighed og hans held forhindrede det værste på krigsskuepladsen i Skåne. På den anden side lod Norby det ikke komme til det yderste, og da han ikke kunne komme tilbage til Gotland, forligede han sig i slutningen af juni med Frederik og de danske rigsråder, meget til sin egen fordel, da han skulle have Lister og Blekinge med deres slotte som len. Men han så inderst inde ikke nogen endelig adskillelse fra Kristian II i disse aftaler med Danmark, der var truffet bag ryggen af Lybæk.

Lybæk havde jo kun givet sit løfte om at ruste og havde kun udført sine forberedelser så hurtigt, fordi meningen var, at man nu endelig skulle gå mod det Gotland, som havde beredt hansestaden så megen uro og skade.

Om begivenhederne i Skåne og Norbys daværende ophold der var der endnu intet bekendt, da den lybske flåde løb ud. Senere kunne man ikke under de foreliggende omstændigheder fortænke lybækkerne i, at de ikke ville forlade øen igen, før Visborg var erobret.

Lybækkerne gav nu også snart tilkende, at de ikke ville lade nogen slippe ud på øen før den fuldstændige erobring, og at de i det hele taget ønskede at beholde Gotland til fremtidig sikring af deres handelsvej, hvilket de heller ikke lagde skjul på. Men en sådan hensigt vakte hos kong Frederik og rigsrådet stor uro, bestyrtelse og vrede. Det kom til udtryk på det møde, som fandt sted i Lybæk fra d. 7. til d. 19. juni 1525, i hvilket der blandt udenlandske deltagere foruden byerne Hamborg og Lyneborg også var repræsentanter for det danske rigsråd og holstenske råder under kansler Wolfgang von Utenhof.

I den sidste Segebergerstatningsaftale var Gotland opført med en særlig tilføjelse. Men efter de i mellemtiden indtrådte begivenheder ville kong Frederiks kansler under ingen omstændigheder indrømme Lybæk selv en blot forbigående besiddelse af øen. På den anden side stod Thomas von Wickedede med største hårdhed fast på en afståelse af Gotland, indtil Utenhof til slut endog truede med magt, og spørgsmålet blev dermed så alvorligt, at der var fare for krig, hvad Wickedede også var klar over.⁶⁾

I denne farlige situation havde hamborgerne og lyneborgerne, der allerede hver for sig var kommet på fortrolig fod med begge parter, til slut d. 19. juni en mæglingstanke klar. De stillede det forslag, at Lybæk kunne overlade Gotland til kong Frederik og erklære sig indforstået med, at Bornholm blev afstået til dækning af deres skadeserstatningskrav. Her blev Bornholm nævnt for første gang og nærmere bestemt som bytteobjekt.⁷⁾

Det var efter alt, hvad der var gået forud, forståeligt, at Thomas von Wickedede ikke straks formåede at udtale nogen tilslutning til en sådan ordning, men derimod erklærede, at han først måtte drøfte det med sine borgere. Dette forhandlingsresultat kunne mindst af alt tilfredsstillende ham selv. Thi han kendte sine borgere, deres stemninger og deres forventninger.⁸⁾

Man må forbavses over, hvad et enkelt samfund som Lybæk dengang formåede at frembringe af ydelser. At der forventedes en tilsvarende modydelse til gengæld herfor, var kun forståeligt. Derfor var det ikke tomme ord, når Wickedede så ofte under forhandlingerne betonedede nødvendigheden af at måtte tage hensyn til borgernes holdning. Hvad der i de følgende år fremtrådte i forstærket grad, banede sig allerede mærkbart frem i denne tid, hvor også de religiøse ændringer sluttede sig til de brogede politiske be-

givenheder. Man sporede gæringerne og betragtede med betænkelighed og frygt den ofte oprørske stemning, der ikke længere gjorde holdt selv foran rådet, og som ikke kunne undervurderes.⁹⁾

Borgerne havde i den øjeblikkelige krigstid bragt store ofre og påtaget sig byrder på grundlag af fremtidsløfter. Nu ønskede de at se de tilsvarende resultater, og det var netop borgerne, der tænkte, at gennem besiddelsen af Gotland ville tilstanden atter bedre sig for dem på de hidtil usikre handelsveje. Også den stadig større handelskonkurrence fra den hollandske skibsfart i Østersørummet og vågnende planer om forholdsregler derimod spillede sikkert her en rolle i deres tankegang, når de ønskede at besidde »et land i havet«. Derfor turde man ikke skuffe borgerne, der allerede var let tilbøjelige til oprør. Det tænkte Wickede allerede på, når han ved de sidste forhandlinger bemærkede, »at som fjender ville han hellere have 10 konger udenfor byen end stadens egne borgere inde i byen«.

Også kong Frederik havde sine bekymringer. Helt anderledes end Lybæks borgere havde repræsentanterne for den danske adel og gejstlighed forholdt sig overfor deres konge, når det gjaldt om på herredagene at bevilge de midler, som kongen behøvede til styrkelse af sit riges forsvarsevne og til krigsomkostningerne. Disse kredse viste på ingen måde tilbøjelighed til at yde bidrag til deres lands almindelige vel. De tænkte kun på sig selv. De ville gøre deres len og deres magt større, forøge deres personlige rigdom og leve livet på en stor fod. Alt, hvad også de havde været nødt til at yde, skulde presses ud af bønderne, hvis harme derved voksede. Ydelser i penge, for slet ikke at tale om ofre, viste de fra sig med indvendinger og klager, når kongen gjorde de nødvendige fordringer gældende, uden hvilke han ikke kunne opfylde sine vigtige pligter.¹⁰⁾

Derfor kunne Norby i årevis drive sit uvæsen. Derfor kunne de lovede rustninger efter de sidste Segebergforhandlinger ikke gennemføres. Derfor kunne det ske, som var sket i Skåne. Derfor kunne man selv efter ni måneders belejring ikke overvinde Norby, der var indesluttet i Landskrona, og tage ham tilfange. Til sidst havde alt dette hos kongen skabt forstemmelse, forbitrelse og ulyst i en sådan grad, at han i begyndelsen af maj på herredagen i Kolding ikke lagde skjul på, at han ikke ville være ked af at nedlægge regeringen, hvis tilstandene ikke ændrede sig.

Stadigvæk bestod også faren for, at Kristian II, styrket ved hjælpen fra sin svoger Karl V og andre mægtige venner, kunne vende tilbage med skibe og tropper. Netop tidligt på foråret 1525 var Klaus Kniphof med sine frygtede kaperskibe, udrustet af den fordrevne konges partigængere, dukket op

Fig. 2 Frederik den 1. (1523-33). Opholdt sig mest på Gottorp slot. »En gammel høne, der nødig forlod sin rede i Gottorp,« sagde Arild Huitfeldt. Frederik den 1. var en sparsommelig, næsten gerrig konge, som ifølge sin kansler Johan Friis blev pirrelig, når terminen nærmede sig. Det har sikkert gjort ondt at blive præsenteret for regningen fra Lübeck på tilbageerobringen af Gotland. Det blev Bornholm, som kom til at betale. Fhv. rigsarkivar Johan Hvidtfeldt udnævner ham til en af Danmarks betydeligste konger, der »altid søgte at ramme rigets og folkets bedste«. (Frederiksborgmuseet.)

i Nordsøen for her at anrette nye ulykker. Heller ikke mod ham kunne danskerne selv foretage sig noget. Tilintetgørelsen af ham måtte hamborgerne sætte i værk. Adel og gejstlighed har ved at forsømme de pligter, de havde påtaget sig, fået læsset en stor skyld på sig.

En del af denne skyld var også Danmarks tab af Bornholm for en lang arrække.

Med Bornholm hang det sammen på en ganske særlig måde. Oven i alle de andre krigshandlinger havde der allerede udviklet sig en lille særkrig om denne ø. Konge og rigsråd kunne dengang slet ikke råde over den. I århundreder havde ærkebispedømmet Lund gennem den, der til enhver tid var den højeste gejstlige dignitar, gjort krav også på det verdslige overherredømme.

Men engang i denne lange periode var der en kort afbrydelse. Ved et krigerisk angreb i 1362 fratog kong Valdemar Atterdag forbigående ærkebispedømmet besiddelsen af Bornholm og fæstningen Hammershus. Allerede henimod slutningen af samme år blev øen dog givet tilbage til Lund, som imidlertid måtte forpligte sig til, også for alle de efterfølgende ærkebisper, til enhver tid uden indsigelse at udlevere øen, hvis kongen eller hans efterfølgere atter ønskede at råde over den.¹¹⁾

Dette dokument af 8. december 1362, som i alt fald hos kongerne var gået i glemmebogen, havde Kristian II's fader, kong Hans, opdaget igen, og han havde allerede i sin tid, men uden resultat, gjort biskop Birger opmærksom på de kongelige rettigheder. Men Kristian II betragtede alligevel øen som hørende til det område, han herskede over, og han krævede i den øjeblikkelige krig Bornholm som flådestøttepunkt. Men han stødte også på modstand hos Birgers efterfølger Jørgen Skodborg, der ikke ville bryde sin ed og hellere ville nedlægge sit embede og forlade sit bispesæde, førend han var rede til at afstå øen. Da heller ikke »Capitulares« (domherrerne) ville efterkomme kongens fornyede forlangende, lod denne dem kaste i fængsel, tog i februar 1522 øen samt Hammershus i sin besiddelse og indsatte der sin høvedsmand Niels Jepsen. Denne første kongelige besiddelse af øen tog sin snarlige ende, da lybækkerne omkring midten af august 1522 dukkede op foran denne.¹²⁾

Deres allerede omtalte krigsflåde på 10 skibe under Hermann Falke, Kort Wibbekinck og Jochim Gerken skulle egentlig være stået til søs allerede i juni. Planen blev forsinket ved en brand, ved hvilken 5 store skibe og en del af Travemünde brændte. Af den grund kunne man først løbe ud d. 3. august, efter at erstatningsskibe var udrustet. Man ville mødes med for-

bundsfællerne mellem Bornholm og Stralsund, efter at Lybæk endnu engang havde sendt 300 knægte. Foreløbig var så 13 svenske skibe stødt til dem og til slut også nogle fra Stralsund og Rostock. 10 Danzigerskibe, som man forgæves havde ventet på, traf først d. 4. september sammen med de øvrige, da de ikke rettidigt havde kunnet samle tilstrækkeligt krigsfolk.¹³⁾ Således var man d. 13. august kommet ind under Bornholm uden danzigerne, havde sat sine krigsfolk iland og havde taget den allerede af naturen overordentlig stærkt beskyttede fæstning Hammershus med storm, hvad der aldrig var sket før i dens lange historie. Fæstningen blev nedbrændt, før man igen løb ud i retning mod Øresund for yderligere at skade modstanderen. Ved denne lejlighed blev Kristian II's hovedsmand taget til fange og bragt til Lybæk. Desuden fandt man på Hammershus den af Kristian II fængslede bisp Jens Andersen Beldenak, som man gengav friheden efter hjemkomsten til Lybæk.¹⁴⁾

Endnu engang samme år kom de lybske flådeanførere med deres besætninger til øen. Rådsherrerne Bernt Bomhouver og Hermann Plönnies var d. 2. oktober 1522 løbet ud fra Lybæk med 8 skibe for at yde Gustav Vasa hjælp ved Stockholms belejring. Da de allerede en dag senere kom ind i et kraftigt uvejr, der tilføjede dem stor skade, så de sig nødsaget til ved Bornholm at afvente stormen, der blev stadig stærkere. Deres landgang ved denne lejlighed havde det formål helt at fuldende ødelæggelsen af Hammershus slot. Ved et møde med øens beboere bevægede de disse til yderligere nedrivning af befæstningerne, som også skulle fortsættes efter deres afrejse.¹⁵⁾

Endnu måtte øen gælde for at være Kristians besiddelse. Thi i den kommende vinter sad kongens underfoged Henningk Thommesszen på den vist efterhånden ret uhyggelige fæstning Hammershus. Måske har lybækkerne allerede kort efter fortrudt, at deres vilje til at ødelægge var gået for hårdt ud over Hammershus. Måske havde de i mellemtiden anstillet de samme overvejelser, som havde fået Kristian II til at sætte sig i besiddelse af øen.¹⁶⁾

I hvert fald kom allerede d. 26. april 1523 påny nogle lybske rådsherrer til øen med deres skibe, og de tog ganske officielt hele landet under deres beskærmelse, hvad de især gav udtryk for derved, at de medbragte en mand af gammel lybsk rådsherreslægt ved navn Carsten Lüneburg, der blev indsat på Hammershus som foged over hele landet.¹⁷⁾ Under Lybæks segl blev der udstedt beskyttelsesbreve for befolkningen, hvori det blev forsinket, at der ingen overlast var at befrygte fra de hanseatiske forbundsfæller og deres venner. Men da så en Danzigerflåde under Mikael Barenfoet d.

2. juni 1523 ankrede op ud for Bornholm for at brandskatte, blev lybækernes breve med forsikringer forelagt flådeanførerne. De nøjedes som følge heraf med den tilbudte »godvillige og ærlige gave« på 21 ½ tønder smør, 28 okser og 40 lam, som blev overbragt dem fra købstæderne Nexø og Svaneke såvelsom fra seks omliggende sogne.¹⁸⁾

Et brev, som Lybæk skrev d. 15. maj til Danzig med bøn om, at man skulle skåne Bornholm, var sikkert endnu ikke bekendt i flåden. Danzig selv erklærede sig i sit svar af 7. juni parat til at efterkomme Lybæks ønsker, skønt bornholmerne trods deres løfte havde forholdt sig fjendtligt ved strandingen af et Danzigerskib.¹⁹⁾

Carsten Lüneburg herskede i Lybæks navn over øen indtil foråret 1524. Da blev han taget tilfange af Søren Norby, hvem det på et af hans plyndringstogter lykkedes forbigående at indtage øen. Derpå har så ærkebispens af Lund for en kort tid bemægtiget sig sin gamle besiddelse, indtil lybækkerne påny kom med krigsskibe, fordrev ham igen og yderligere tog de ærkebiskoppelige troppers våben (Bossen og Krueth) til sig. Carsten Lüneburg kom snart fri igen ved løsepenge, sandsynligvis betalt i Danzig, og blev så igen sendt til Bornholm for at tage imod ed og hyldning af de der-værende beboere og for at fungere som slotsfoged.²⁰⁾

Her havde han sikkert ikke nogen let stilling, fremfor alt overfor præsteskabet, der hidsede befolkningen op imod ham. Mens ærkebispens besværede sig i Lybæk over fogeden, ytrede denne sig misbilligende om »paverne på Bornholm«. Lybækkerne synes heller ikke at have gjort ham stærk nok til de opgaver, der var overdraget ham på øen, da de sikkert var for meget optaget af deres andre krigsforetagender.²¹⁾

Når kapellan Olaus Lagonis allerede i juli 1524 skriver fra øen til Lund, at fogeden rejste rundt med 18 knægte og inddrev skatten fra befolkningen, og at det ville være tilstrækkeligt, hvis ærkebispens blot sendte ham 40 knægte til at fordrive lybækkerne, så kan man allerede deraf danne sig en nogenlunde forestilling om stillingen der. På Bornholm herskede ret uklare forhold. Lybækkerne opfordrede d. 15. august præsteskabet til ikke at ophidse befolkningen mod fogeden, der var blevet indsat for at beskytte dem mod svenskerne og andre fjender. Kong Frederik udsendte fra Malmø (hvor man holdt møde med lybækkerne) den befaling til Bornholms indbyggere, at de skulle yde landgilde (almindelig beskatning) til domkirken i Lund og her se deres herrer. Man kan forestille sig, hvordan den stakkels befolkning under sådanne tilstande blev revet hid og did. Selv om kong Frederik var i forbund med Lybæk, havde han i 1523 på grund af sin hånd-

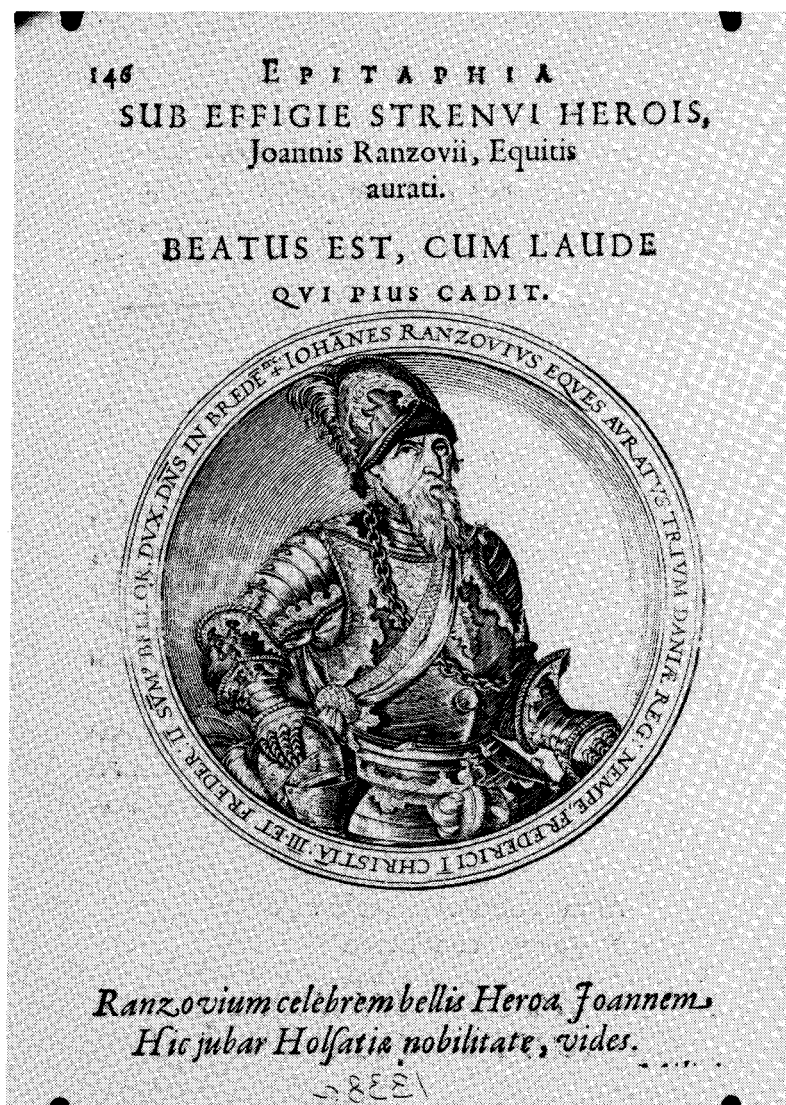

Fig. 3. Johan Rantzau (1492-1565), rigsråd, feltherre, statholder i hertugdømmerne. Efter 1523 ledende rådgiver for såvel Frederik den 1. som Christian den 3. Statsmand med anseelse langt ud i Europa. Deltog i forhandlingerne omkring overdragelsen af Bornholm til Lübeck. Feltherren bag nedkæmpelsen af bondeoprørerne og erobringen af Danmark under Grevens Fejde. Tvang Lübeck til fred ved at slå en bro over Trave og dermed afspærre byens direkte adgang til havet. (Frederiksborgmuseet.)

fæstning igen overdraget besiddelsen af Bornholm til domkirken i Lund. Da han endnu ikke var kronet, kunne denne bestemmelse alligevel ikke have nogen betydning for Lybæk. Iøvrigt hævdede rådet det standpunkt, at det havde taget landet fra fjenden (Kristian II) og ikke fra kirken, og at det havde vundet det med hærskjold og besad det med god hjemmel.²²⁾

Hel usædvanlig harme og stor uvilje vakte det i Lybæk, da det i efteråret virkelig lykkedes gejstligheden og dens tilhængere at fordrive lybækkerne fra landet, som kapellanen havde forudsagt, og at tage Carsten Lüneburg tilfange for anden gang.

Vreden var netop så stor af den grund, at man havde afsluttet en overenskomst, på en vis måde en våbenstilstand, med ærkebiskop Aage Jepsen Sparre på Malmø mødet, ifølge hvilken alt, hvad der angik Bornholm, skulde forblive i fred og ro indtil pinse 1525.²³⁾ Efter at der allerede på møderne i januar 1525 i Lybæk og i marts samme år i Segeberg²⁴⁾ var fremsat skarpe klager på grund af dette overenskomstbrud, behandlede Thomas von Wickedes sagen endnu engang alvorligt og grundigt på det samme junimøde i Lybæk, i hvilket hamborgerne og lyneborgerne så senere fremsatte det forslag, at Lybæk kunne få Bornholm i stedet for Gotland. Borgmesteren slog vældigt i bordet mod »injurierne« fra ærkebispens side og forlangte, at denne skulle straffes og yde skadeserstatning (restitue der spolation), for at byens borgere, der var meget dårligt tilfreds dermed, kunne blive »gesediget und gestillet«.²⁵⁾

Allerede d. 23. juni 1525 underrettede kong Frederik fra Gottorp Johann og Melchior Rantzau om, at lybækkerne ubetinget stod fast på kravet om Bornholm. Derfor måtte man forhandle med »Electo« (ærkebispens) i Lund for at tilfredsstille denne. Og allerede d. 19. juli blev så den endegyldige aftale om afståelsen af Bornholm til Lybæk besluttet.²⁶⁾ Således må altså Aage Jepsen Sparre meget hurtigt have besluttet sig til at frigive ærkebispedømmet Lunds land, Bornholm, til den tidsbegrænsede overgivelse til Lybæk. Sikkert har Thomas von Wickedes energiske optræden og blandt andet hans fordringer om skadeserstatning ikke forfejlet sin virkning. Men sandsynligvis var ombytningen heller ikke ufordelagtig for kirken.

Carsten Lüneburg var efter sin anden tilfangetagelse overgivet til biskoppen over Sjælland til forvaring. D. 11. december meddelte denne ærkebispens i Lund, at han havde frigivet ham, mod at to lybske købmænd garanterede for, at han rejste til Lybæk. Carsten Lüneburg blev ikke igen foged på Bornholm,²⁷⁾ men efter øens overtagelse kom han atter derover og spillede en lang årrække en rolle her.

Som hovedsmand på Hammershus var den danske adelsmand Mikkell Hals blevet indsat af Lunds ærkebiskop. Han overgav senere slottet og øen til den første lybækkerfoged. Lybækkerne havde opgivet deres hovedmål: at have herredømmet over Gotland i længere tid, da de d. 19. juli 1525 bekendte sig til den ordning, som var foreslået som forhandlingsgrundlag²⁸⁾ af deres mæglende hansevenner, hamborgerne og lyneborgerne, nøjagtigt en måned tidligere, endda i deres egen by. Ved overgivelsen af Visborg skabte Norby, der også var tilstede, vanskeligheder. Senere måtte lybækkerne og danskerne endnu engang rykke ud mod ham. Tilslidst kunne han ikke længere forblive i de nordiske farvande. I kejserlig tjeneste fandt han 1530 sin død i kamp foran Firenze.

Helt og aldeles blev Gotland ikke befriet for ydelser. Øen skulle ganske vist tilfalde kong Frederik, men Lybæk skulle endnu i 4 år modtage overskuddet af dens indtægter og fik ret til at indsætte en dansk eller en hollandsk adelsmand som bestyrer, der hvert år skulle aflægge regnskab overfor rådet og aflevere de resterende beløb. De fire år skulle begynde d. 1. april 1526.

Derpå skulle Bornholm for en årrække overgives til Lybæk til erstatning for den skade, som byen selv og dens købmænd havde lidt, og det på de betingelser, som var fastsat i Segebergrecessen for de der nævnte slotte. Ratifikation ved kong og rigsråd fulgte d. 24. august 1525.²⁹⁾ Dagen forinden bekendtgjorde kong Frederik fra København i et åbent brev, at lybækkerne kun havde villet tilbagelevere det af dem indtagne Gotland og det belejrede slot Visborg, hvis de til gengæld kunne beholde det domkirken i Lund tilhørende land Bornholm en tid lang som erstatning for de skader, de havde lidt i krigen.

FOR AT KRIG, SKADE OG FORDÆRV MÅTTE AFVENDES havde man været nødt til at erklære sig indforstået med lybækkernes krav. Domkirken i Lund skulle holdes skadesløs herfor med slottet Varberg og alle de dertil hørende len, herreder og kongelige afgifter o.s.v., indtil den snarest muligt kunne modtage Bornholm igen. Den gejstlige jurisdiktion skulle dog forbeholdes.³⁰⁾ Samme dag som det åbne brev var dateret, befalede kongen og rigsrådet Otto Krumpen at overdrage »Bornholms land og slot« til de lybske befuldmægtigede i overensstemmelse med Lybækkerrecessen, såsnart disse måtte have udleveret ham et modbrev efter ordlyden af en medfølgende kopi.³¹⁾

I det her forlangte reversal, undertegnet d. 19. september, anerkendte Lybæk, at slottet Hammershus og landet Bornholm med alt tilbehør på

grundlag af Segebergrecessen skulle være forlenet og overdraget for en vis tid af kong Frederik »af mild og nådig venskabsfølelse« og med rigsrådets vidende og vilje. Den gejstlige øvrighed og jurisdiktion skulle være undtaget. Mandfølge, landeværn, almindelig landskat og hvad der i almindelighed tilkom riget, skulle bevares. Hvad de to holstenske råder og to medlemmer af Hamborgs råd måtte beslutte angående varigheden af besiddelsen, skulle have gyldighed. Efter denne tids udløb skulle Hammershus og landet Bornholm igen afleveres til kongen eller rigsrådet, således som de var modtaget. I mellemtiden skulle slotsloven og trofast hånd holdes efter rigets skik indtil tilbagegivelsen, når tiden var udløbet. Forsåvidt slot og land, bygninger med tilbehør, indbyggere, knægte, bønder, skove, vande, fiskerier, møller, indhegninger, enge, græsgange, agre, herligheder, ret, domstol eller andre gavnligheder kom til diskussion, skulle intet forringes ved dem, men alt skulle forblive efter gammel sædvane.

På samme måde måtte der intet bygges eller nedbrydes ved slottet og landet, ved befæstningerne, strømmene, uddybningerne og havnene uden kongens og rigsrådets vidende. Hvis fjender erobrede slottet, forpligtede modtagerne sig til at yde hjælp til genindtagelse på samme måde som ved lignende tab i andre landsdele. Alle fordringer på de slotte, som tidligere var tilbudt til valg i Segeberg blev erklæret for bortfaldne.³²⁾ Således var Bornholm nu tilkendt lybækkerne. Øen trådte dermed i stedet for Gotland som et af de seks slotte, der var tilbudt til udvalg ved Segebergrecessen, og dermed turde man nu betragte kampen om Lybæks erstatningskrav for afsluttet. Det gjaldt nu blot om at fastsætte varigheden af besiddelsen. Men dette forskaffede de dertil bestemte opmænd endnu et ordentligt stykke arbejde.

Ved et møde i Kiel, der begyndte d. 24. januar 1526 angående fornyede vanskeligheder på grund af udleveringsformaliteterne for Gotland, var alle igen samlet. Da Thomas von Wickedede henviste til, at man også med hensyn til Bornholm måtte tænke på en termin og på personerne for taksationens skyld, erklærede Wolfgang von Utenhof i forkert vurdering af omstændighederne, at med hensyn til Bornholm kunne der straks træffes afgørelse om åremålet. Derpå udpegede kongen to holstenske råder og mente, at for hans skyld kunne man også godt medinddrage lyneborgerne foruden de to hamborgere, der skulle udnævnes. Men nu viste det sig straks, at man havde forestillet sig sagen for enkelt. Nogle havde intet mandat, og de andre undskyldte sig. Så vedtog man, at til d. 27. maj 1526 skulle såvel kongen som Lybæk beordre deres voldgiftsmænd til Segeberg forsynet med skrift-

lige fuldmagter.³³⁾

På den aftalte dag mødte som kongens voldgiftsmænd dr. Detlef Reventlow, provst i Reinbek, og Heinrich Rantzau, amtmand i Rendsborg. Hamborg havde beskikket sine to borgmestre Hinrich Salzborch og Gert vam Holte. Lybæk var repræsenteret ved sin borgmester Hermann Falke og rådmanden Hermann Plönnies.

Da lybækkerne havde forelagt deres regninger, opstod der efter en langvarig undersøgelse en ret pinlig forlegenhed blandt voldgiftsmændene, der var overrasket over de høje beløb. Så ville man gerne have at vide, hvor mange år Lybæk vel regnede med. Men til at begynde med ville man ikke ret gerne ud med sproget, fremfor alt, fordi kongen havde ladet skinne igennem, at han ikke havde regnet med mere end ti til tolv tusind mark. Men til slut måtte man dog på begge sider løfte sløret. Lybækkerne anslog de skader, de havde lidt på grund af Søren Norby, til 75158 mark og omkostningerne ved Gotlandsforetagendet til 82861 mark, og de forventede at få Bornholm et år for hver 1000 mark. Kongens repræsentanter tilbød derimod i begyndelsen kun 5-6 år og tilsidst 10-12 år. Deri så lybækkerne en hån og mente, at om man helt ville forære dem Bornholm, havde de vel fortjent det. For ikke at skulle være nødt til at bryde overtvært i en så tungtvejende sag enedes man tilslut efter tre dages forhandlinger om en udsættelse indtil d. 24. juli, igen i Segeberg.³⁴⁾ Iøvrigt havde Lybæks borgmester med den begrundelse, at de store udgifter selv i mange år ikke kunne indbringes fra Bornholm, stillet det forslag, at enten skulle fordringen betales i rede penge, eller også skulle der måske stilles et andet land i udsigt. Allerede ved forhandlingerne i Lybæk i juni 1524, endnu før tanken om Bornholm var dukket op, kom det til udtryk, at nogle borgere allerede havde været indforstået med at tilbagegive Gotland til den danske krone for penge. Hvis man altså havde været istand til at skaffe rede penge, og hvis man havde tilbudt dem, så ville den hele handel måske kunne være bragt til ende. Borgerne ville i hvertfald hurtigere have fået deres udlagte pengesummer, og Bornholm ville ikke være kommet under Lybæk.³⁵⁾

Fra d. 2. august 1526 fortsatte den seje og hårde kamp om Bornholmårene og blev efter tre dage endelig bragt til afslutning. Med den store kløft mellem på den ene side fordringen og på den anden side beredvilligheden til modydelse kan det ikke undre, at det til sidst endnu engang kom til det mest forbitrede opgør. Fra holstenerne hørte man, at hamborgerne havde lagt et stærkt pres på dem (noch vele over dat hove genamen). På den anden side var det dog de sidstnævnte, der forstod at forhindre, at man gik

fra hinanden igen uden resultat og helt afbrød forhandlingerne igen (de handel gantz wedder tobraken). Men lybækkerne har i sandhed (in Wahrheit) accepteret det fastsatte åremål med stor ærgrelse.³⁶⁾

Voldgiftsmændene afsagde d. 5. august 1526 den kendelse, at Lybæk af sær nåde (»aus besonderer gnädiger Zuneigung«) fra den danske konges side skulle besidde Bornholm i 50 år fra ovennævnte dato til gengæld for de ham ydede tjenester med ryttere, knægte, skibe, skyts og andet siden begyndelsen af krigen mod Kristian II, der stadig ikke var afsluttet, og som erstatning for de skader, der var tilføjet af Søren Norby og for udgifterne ved Gotlands erobring.³⁷⁾

Tilsyneladende blev man urolig i Lybæk, da den forventede ratifikation ikke efter ønske indtraf rettidigt, og man sendte sin sekretær til den danske konge. Fra udsendingen indløb den efterretning, at voldgiftskendelsen endnu slet ikke skulle være forelagt kongen, hvad der d. 2. september foranledigede rådet til at bede provst Detlef Reventlow om at gribe ind på passende måde. D. 29. november blev det ønskede dokument, som var undertegnet af konge og rigsråd, udfærdiget til byen Lybæks råd af rigsdagen i Odense.³⁸⁾

Alle akter, recesser og breve i den bornholmske sag blev ratificeret. Det blev bekræftet, at »byen Lybæk skulle indehave, nyde og på det allerfrieste bruge slottet Hammershus og landet Bornholm i 50 år med alt tilbehør og indtægter, intet undtaget, uden indsigelse eller forhindring fra nogensomhelst«. Dog blev der henvist til Lybæks forpligtelse: at holde, hvad der var indeholdt i recesser og reversaler, hvorved der særlig blev betonet følgende: at udøve ærlig forvaltning, at holde slotsloven og at undlade byggeri. Den gejstlige øvrighed og jurisdiktion fandt imidlertid ikke nogen særlig omtale her.³⁹⁾

Med dette dokument var alle gensidige formaliteter om besiddelsen af Bornholm og dens varighed endegyldigt afsluttet. Iøvrigt var alt, hvad der fremgik af de foreliggende overenskomstbestemmelser i enkeltheder, rigeligt kompliceret og ikke ubetinget bombesikkert. Ærkebispesædet i Lund skulle beholde den gejstlige jurisdiktion. Dette begreb blev på ingen måde genstand for kommentar eller udlægning. Da der aldrig havde været en gejstlig retspleje på Bornholm, adskilt fra den verdslige, kunne man således ved »gejstlig jurisdiktion« kun forstå bevarelsen af den gejstlige ejendom, og at Lunds stift skulle modtage indtægterne deraf.

Kongen havde den verdslige overhøjhed, inclusive appelretten, og retten til at udnævne den øverste dommer, landsdommeren. Han havde desuden

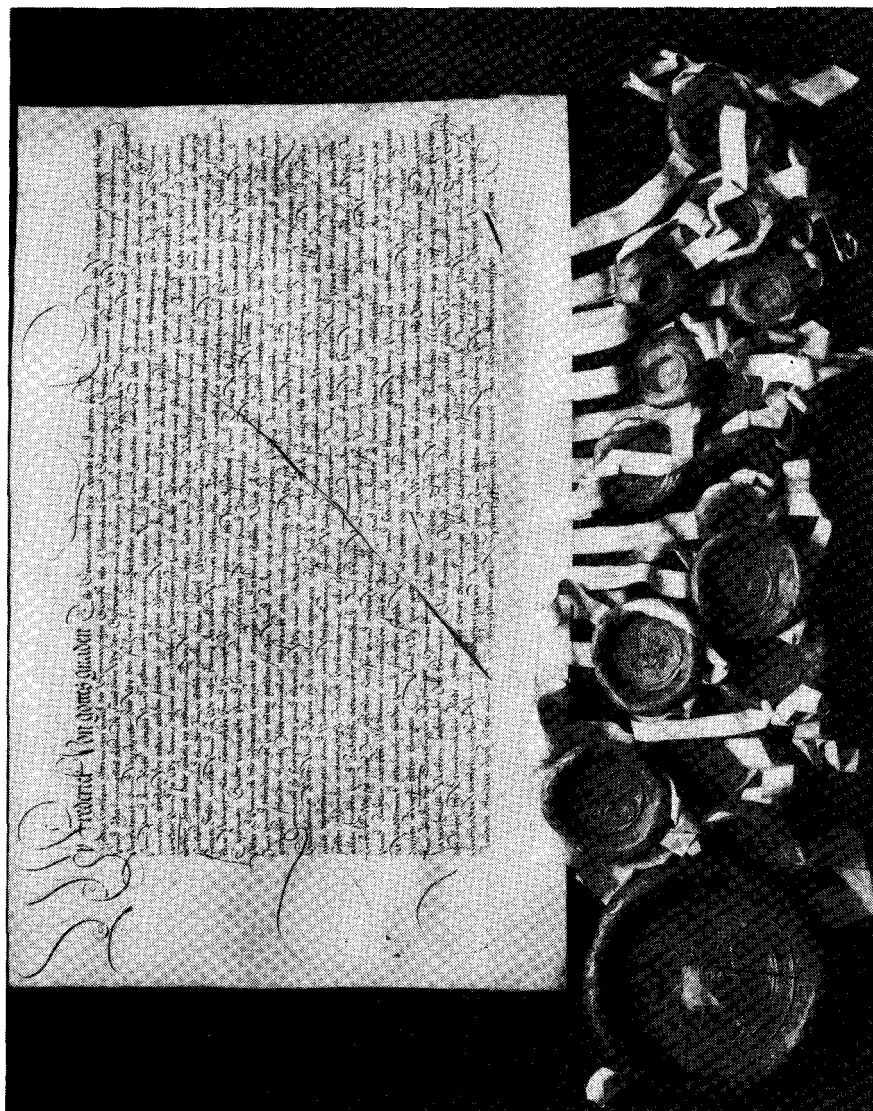

Fig. 4. Ratificeringen af Segeberg-traktaten.

Frederik den 1.s og Rigsrådets ratifikation af Segeberg-traktaten 29. nov. 1526. Lübeck skal have Hammerhus og Bornholm til nytte og brug i 50 år til gengæld for den bistand, byen har ydet Frederik den 1. i kampen mod Christian den 2. og ved erobringen af Gotland. Hertil kommer erstatningen for de tab, som Søren Norby har påført byen, omkostninger der i alt er sat til godt 158.000 mark. (Original på pergament i Rigsarkivet med 16 vedhængte segl.)

en ret, som ikke bestod under ærkebisperne, nemlig retten til at opkræve ekstraskatter og udskrive krigsmandskab. Således fik Bornholm efter lange århundreder igen den danske konge som øverste herre, der nu med rette kunne sige: »Vort land Bornholm.« Således blev Bornholm også kaldt af ærkebisperne, og også for de senere konger gjaldt denne betegnelse altid. Øen hørte altså igen virkelig til det danske rige, og den videre historiske udvikling sørgede for, at denne tilstand varede ved.⁴⁰⁾

Lybæk fik retten til samtlige skatter, der tilkom den verdslige overhøjhed, og til ellers indtræffende indtægter. Til opkrævning af disse indsatte Lybæk på Hammershus en edsvoren foged, en slotshøvedsmand, der skulle holde slotsloven til sin lensherre, den danske konge, og forvalte øen efter de i overenskomsterne fastlagte forskrifter og gamle skikke. Han havde følgelig i virkeligheden to herrer, og der fandtes faktisk tre magter på Bornholm.

Desuden havde lybækkerne traktatmæssige forpligtelser, som ikke må undervurderes. Dem tilfaldt det at sørge for slottets underhold og vedligeholdelse. De måtte sørge for at gennemføre retsplejen, og bekoste udgifterne hertil og til hele forvaltningen iøvrigt. De var også traktatmæssigt forpligtet til at forsvare øen og i nødstilfælde også andre danske områder. Allerede d. 14. november 1525 var Bornholm og Hammershus slot efter kongens befaling overgivet af ridderen Otto Krumpen til repræsentanten for Lybæks råd Kort Wibbekinck.

Følgende lybækkerfogeder forvaltede landet efter denne dag:

Bernt Knop (1525 - 1543).

Blasius von Wickede (1543 - 1547).

Hermann Boitin (1547 - 1556).

Schweder Ketting (1556 - 1572).

Kort Hartwig (1572 - 1573).

Matthäus Tidemann (1573 - 1576).

NOTER OG HENVISNINGER TIL FØRSTE KAPITEL

Arbejdet blev skrevet i mindet om min ærede Göttinger universitetslærer professor dr. Walther Stein.

- 1) Sammenlign til det følgende den indgående fremstilling af det her behandlede i Wilhelm Kruse: Lübeck und der Streit um Gotland 1523 - 1526. Hansische Geschichtsblätter, årgangene 1913, 1914, 1915.
- 2) Hanserecesse (HR) III 8 n.280.
- 3) HR III 9 n. 30.
- 4) Kruse a.a.O. 1914, S. 477 ff.
- 5) Allen, C.F. De tre nordiske Rigers Historie. Kjøbenhavn 1867-72. Bd. V s. 56f, 73 ff har bebrejdet lybækkerne, at de førte »en falsk og uærlig politik«, og at de begik »Bedrag« på grund af det angreb på Gotland, som danskerne havde kunnet eller skullet deltage i. Foruden andre vigtige aktstykker har han heller ikke kendt Segebergerrecessen, HR III 9 n. 29. Det fælles lybsk-danske angreb på Gotland var hovedtemaet for Segebergerforhandlingerne. For klart at vise dette skal følgende her citeres af nævnte reces. Wolfgang von Utenhof siger som svar på et spørgsmål: »at man i de to forløbne dage havde forhandlet energisk om, hvordan man kunne straffe Søren og bringe ham væk fra Gotland.« (»dat man de vorgangen 2 dage vaste gehandelt, wo men Severin straffen unde von Gotland bringen mochte« § 29). Thomas von Wickedede svarer: »at man har forhandlet om sagen i 2 dage.« Konge og rigsråd har så på dette møde lovet at gøre skibe klar. På forespørgsel erklærer Thomas von Wickedede udtrykkeligt: »Om man ville være stærk nok til at angribe Gotland, det skulle ikke besluttes her. Lederne, som skal træffe afgørelsen om foretagendet, vil rådslå derom. K.W. og rigsråderne må vel betænke, hvor meget den sag betyder for dem og anvende den yderste kraft på den.« (Ift man stark genug Gotland antofallen, wer hier nicht to besluten, de hovetlude, de des dondes wolden core hebben, wurden darinne raden, K.W. unde rickesrede wurden wol bedenken, wes ene darane gelegen und ore uterste Macht daran keren (§ 31).)
- 6) HR III 9 n. 94 § 74.
- 7) HR III 9 n. 94 §§ 110-112.
- 8) HR III 9 n. 94 §§ 113, 116, 117.
- 9) HR III 9 n. 29 §§ 11, 19-21, 23, 25, n. 94 §§ 37, 71, 74.
- 10) Dietrich Schäfer, Geschichte von Dänemark, bd. IV s. 113, 114, 118, 124 f.u. 200.
- 11) Laurids de Thurah: Beskrivelse over Bornholm. Kjøbenhavn 1756 s. 209 ff.
- 12) Thurah a.a. O. S. 216 f. J.R. Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie 1327 - 1621. Kbhvn. 1852. S. 62.
- 13) Bornholm havde i løbet af sin historie måttet lide meget i tidligere tider på grund af sørovere og i senere krigstider på grund af krigsflådernes brandskatninger. Øen blev så betragtet som dansk ø og ikke som ærkebispedømmet Lunds besiddelse. Et eksempel fra året 1522 viser, hvor meget befolkningen måtte lide ved overfald fra søen. Anføreren for den Danzigerflåde, som forsinket sluttede sig til de forbundne, beretter om et sådant tilfælde. Således kom efter deres ankomst ud for øen fire bønder fra Bornholm i hele landets navn ukaldede og frivilligt til Danzigerskibene for at tale med anførerne.

Først skildrede de det store overgreb og den skade, de havde lidt p.gr. af svenskernes brandskatninger. De måtte give dem 400 lod sølv, 100 okser, 200 får og 4 læster smør og fik til gengæld af svenskerne beseglede breve for modtagelsen, som de nu foreviste og lod oplæse. Så skulle lybækkerne være kommet og have frtaget dem 3000 lod sølv, 2000 okser, 450 får og 100 tønder øl, »umbe ere hucere u. have vor dem Brande to entzetten.« Der ved havde de ikke alene måttet blotte sig selv mærkbart, men også deres kirker. Trods dette skulle, hvad de klagede over, et kirkesogn være brændt ned. De bad danzigerne give sig tilfreds med en gave. De havde tilbudt en lille vielsesring og for hvert skib 2 okser og 8 får. Man blev enige om 30 okser og 100 får. Smør havde de ikke mere haft. HR III 8 n. 162 §§ 6-11.

- 14) Thurah a.a. O. S. 216 f. HR III 8 n. 131, 137, 138, 145, 146, 150, 153, 155, 157, 158, 162 §§ 7, 9-13.
- 15) HR III 8 n. 192.
- 16) HR III 8 n. 600 § 3.
- 17) Sammested.
- 18) HR III 8 n. 600 § 5. Det var følgende sogne: Østerlars, Østermarie, Ibsker, Bodilsker, Povlsker, Pedersker.
- 19) HR III 8 n. 410, 441. Der menes sikkert strandingen det foregående år af Bartholomäus Schacht fra Danzigerflåden, hvis lig blev fundet, og hvis skib blev bjærget. - Danzigerne var tydeligvis ikke begejstret over lybækkernes optræden på Bornholm. Det viser forskellige ytringer, i hvilke jalousi og frygt for skader på egne interesser kommer til udtryk. HR 8 n. 793 § 38, n. 812 § 6, HR III 9 n. 142, 157.
- 20) HR III 8 n. 785, 793 § 38. Danzigersekretæren Storm bemærker: »og det forekommer mig, at der skulle være betalt løsepenge i Danzig«, (und my ducht, to Dantczke si dat ranczungelt (Lösegeld) uth gericht).
- 21) HR III 8 n. 811 § 138.
- 22) HR III 8. S. 752 anm. til § 138, n. 811 § 138.
- 23) HR III 9 n. 2 § 19. Malmøtermen var begyndt d. 25. august 1524, da Carsten Lüneburg allerede længe igen havde været foged på Bornholm og tilmed allerede før overenskomsten mellem råd og ærkebiskop, af hvilke den sidste ellers ikke holdt sig til aftalerne. Sml. to breve HR III 8. S. 752 anm. til § 138.
- 24) HR III 9 n. 29 § 11.
- 25) HR III 9 n. 94 § 37.
- 26) HR III 9 n. 103, 136.
- 27) HR III 8. S. 752 anm. 2.
- 28) Sammenlign s. 22. De afsluttende forhandlinger fik endnu en særlig skærpelse ved efterretningen om overenskomsten med Søren Norby, sml. s. 22, der på denne tid nåede Lybæk d. 5. juli. Kruse a.a.O. 1915 s. 253.
- 29) HR III 9 n. 136, 174, s. 320 anm. I. Nærmere om de Gotland vedrørende aftaler, embedsmænd, indtægter o.s.v. Kruse a.a.O. 1915 s. 251 f., 260f med anmærkninger. Kong Frederik var i begyndelsen mod tilbagebetalingen af Lybæks udgifter ved Gotlandsforetagendet, fordi han mente, at det var uforeneligt med forbundsaftalen og Segebergrecessen HR III 9 n. 151 §§ 3,4. Tilsidst var han derfor indforstået med en tilsvarende forlængelse af Bornholmerårene. HR III 9 n. 151 § 7. At han overhovedet, i betragtning af sit standpunkt, afstod Bornholm, uden at være forpligtet til det, som ikke var lovet, ønskede han

BORNHOLM SOM LYBÆKS LENSSESIDDELSE

at se udtrykt ved sine ord »af sær nådig hengivenhed« i reversalet. Se anm. 32 og ligeledes i den endelige ratifikation se anm. 37.

- 30) HR III 9 n. 172. Hübertz s. 65 ff.
- 31) HR III 9 n. 171 § 15.
- 32) HR III 9 n. 187. Hübertz s. 68 f.
- 33) HR III 9 n. 247 §§ 9, 25, 30, 34.
- 34) HR III 9 n. 286 §§ 1, 2, 39-41, 44, 46, 50-53.
- 35) HR III 9 n. 94 § 74, n. 247 § 6, n. 286 § 39.
- 36) HR III 9 n. 287 §§ 1, 3-8, 10, 11, n. 310.
- 37) HR III 9 n. 308.
- 38) HR III 9 n. 321, 341, Hübertz s. 75f.
- 39) HR III 9 n. 346, Hübertz s. 77 ff.
- 40) Ordet »Ø« blev oprindelig ikke gerne hørt og bevidst undgået, da det ikke svarede til Bornholms gamle betydning.

INDLEDENDE BEMÆRKNING TIL ANDET KAPITEL

Formålet med andet kapitel består i at skildre forholdene og tilstandene på Bornholm i lybækkertiden på grund af de ofte - også for det øvrige Danmark - fremmede og usædvanlige omstændigheder, som de lybske fogeder så sig stillet overfor. Ved den videre skildring af begivenhederne vil alt, hvad der er nødvendigt, blive gjort forståeligt for læseren. Dokumentation i hvert eneste tilfælde ville blive uoverkommeligt.

Følgende blev overvejende benyttet: *L. de Thurah*, Beskrivelse over Bornholm og Christiansø, København 1756. *J.R. Hübertz*, Aktstykker til Bornholms Historie 1327-1621. København 1852. 634 sider. Værket er hovedgrundlaget for dette arbejde, bortset fra første kapitel. I det er der aftrykt foruden overvejende danske aktstykker tillige ca. 110 dokumentariske akter fra det tidligere omfattende aktmateriale vedrørende Bornholm i Lybæks arkiv. Der mangler kun nogle få endnu eksisterende lister og afregninger af mindre oplysende værdi. Det samlede materiale, som under sidste krig blev evakueret, befinder sig nu i D.D.R. For mange år siden blev det af forfatteren indgående gennemarbejdet, afskrevet eller taget i uddrag til et arbejde, der skulle bære det her foreliggendes titel. Alle afskrifter, uddrag og udarbejdelser er i 1943 gået tabt ved et bombeangreb på Hamborg.

Fra Hübertz var i dette kapitel overvejende 4 kilder vigtige for angivelser og tal: 1) En fortegnelse fra Lybæks første foged Bernt Knop over alle indgåede skatter, som han i de 17 år (1525-42), hvor han virkede som foged på Hammershus, aflagde regnskab for i Lybæk. Han angiver nøje for hvert enkelt år, hvad der er sendt til Lybæk, og hvad der er brugt til andre formål. S. 121-127. 2) En fortegnelse fra 1547 over Hammershus slots årsindkomster, ordnet efter årsafgifterne i de enkelte sogne. Den er udateret og hos Hübertz galt anbragt under 1573. Den rigtige placering fremgår af indholdet. Poulsker sogn er udeladt ved en fejltagelse, sandsynligvis fra skriverens side. Det, der derved mangler, lader sig uden videre tilføje fra kilde 4 foruden s. 427-430. 3) Et uddrag af Lundestifts landebog, som kong Frederik II ved en befaling af 11. august 1569 havde ladet udarbejde til sig, altså på et tidspunkt, hvor lybækkerne endnu var på Bornholm. Det drejer sig der om en opstilling over ærkebispedømmets hele tidligere gejstlige besiddelse på Bornholm. Besiddelsen er ordnet efter sogne. S. 325-359. 4) Et uddrag af Bornholms jordebog for 1598-99. Her bliver nævnt de forskelli-

ge bondeklassers tal, ordnet efter sogne. Endvidere bliver opregnet, hvad de enkelte fire herreder skulle betale i afgifter. Også købstædernes og fiskerlejnernes afgifter er opført her. Dette aktstykke er udfærdiget ca. 22 år efter lybækkertiden. Men betydningsfulde forandringer i så små tidsrum forekom ikke på Bornholm. S. 532-47. Iøvrigt henvises til 1) *Bornholmske Samlinger*, udg. af Bornholms Historiske Samfund, Rønne 1906-1966, Bde 1-40 med artikel-, person-, sag- og stedregister og en fuldstændig fortegnelse over bornholmske gårdnavne og dermed gårdene selv i bind 40 s. 249-275 fra 1966. 2) *Bogen om Bornholm*. Redaktion, Nielsen og Sørensen, Aabenraa 1957 på grund af det indgående litteratur-, sag- og personregister vedrørende den samlede bornholmske litteratur. Min særlige tak gælder Bornholms Centralbibliotek i Rønne, som beredvilligt har stillet alle af mig ønskede bøger til disposition i Hamborg for ubegrænset tid. På samme måde takker jeg hr. Viggo Sonne i Rønne. Til Stadsarkivet og Stadsbibliotheket i Lybæk udtaler jeg min oprigtige tak for den altid venlige imødekommenhed.

Andet kapitel

TILSTANDENE PÅ BORNHOLM I LYBÆKKERTIDEN

Landet Bornholm med sin danske befolkning var i de ældste tider nok helt selvstændigt under sine egne konger. Omkring år 1000 kom det under den danske konges herredømme. Kristendommen blev indført omkring midten af det 11. århundrede. Til slut oprandt så de tider, i hvilke verdslig kongemagt stødte sammen med kirkefyrsternes verdslige magtstræb, også på dette afslides liggende sted. Kampe og stridigheder, der uafsladeligt gentog sig, førte stadig nye uroligheder for land og befolkning med sig. Siden 1149 befandt $\frac{3}{4}$ og siden 1327 hele øen sig under herredømme af ærkebispesædet Lund, den højeste pavelige repræsentation for det samlede Norden. Dette herredømme bestod med undtagelse af Valdemar Atterdags korte optræden indtil Kristian II's erobring af øen og lybækkernes overtagelse, der fulgte hurtigt efter.¹⁾

Ingen dansk konge før kong Hans ville nogensinde være kommet på den tanke på nogen måde at blande sig i bornholmske anliggender. Hvis der i de allerførste tider efter overgangen endnu havde bestået visse rettigheder for det gamle herskab og havde der været forsøg på at opretholde dem, så faldt de dog tilsidst helt bort.

Dermed beherskede kirken så øen fuldstændig autoritært, og man vil følgelig kunne sige, at dette herredømme, der bestod gennem hundreder af år, virkede for landet som et faktisk fremmedherredømme. Thi her regerede udelukkende ærkebispens af Lund. Det danske kongerige med dets forskellige (omend ikke landfast forbundne) dele havde ingen lovbundne forbindelser med landsmændene, der var omgivet af havet langt borte.²⁾ Ingen dansk konge kunne forvente våbenfølge eller andre tjenester af bornholmerne. Deres egne oprindelige konger forlangte ingen skatter af dem. Denne tilstand ændredes under kirkens herredømme. Under det blev de mængder, der skulle afleveres, stadig større. Men kongeriget Danmark modtog intet af alt dette. Hver eneste ting ragede ærkebispesædet til sig. De gamle konger ejede 12 gårde i dette land, men omkring 1500 var ca. 75 bøndergårde kirkens ejendom på den dog sandelig ikke så store ø. Man tør nok antage, at alt, hvad der blev forlangt, ofte er ydet under tung undertrykkelse.

Bornholm, som byen Lybæks råd krævede ubetinget i det sidste stadium af de lige afsluttede forhandlinger, og hvis tab var særlig svært for kong Frederik, vel overvejende p.gr.a. private jagtinteresser, er et egenartet naturområde.

To trediedele af øens nordlige undergrund består af granit, som også træder frem i dagens lys mange steder på øen. Mod syd ligger denne stenmasse så dybt, så den sidste trediedel af overfladen skylder yngre geologiske aflejringer sin beskaffenhed. Virker den større nordlige del med sine stejle skråninger ned mod havet og med sine forskelligartede, delvis vældige klippeformationer afvisende udadtil ligesom en kæmpemæssig naturfæstning, så bliver det sydlige, fladere område ofte indrammet af klitter og vidtstrakte sandstrande og frembyder ikke nogen udpræget beskyttelse mod havet. Udviklingen af bosættelsen har fra de ældste tider været afhængig af disse ulige jordbundsforhold.

Bornholm var vel i begyndelsen af det 16. århundrede ikke nogen særlig frugtbar ø. Kun på et sted lader datidens hvededyrkning sig konstatere.³⁾ Rug blev også dyrket, men havre og byg var de hyppigste kornsorter. Men det samlede landskabsbillede idag vil ikke være det daværende ret uligt. Hvis man ser bort fra enkelte moderne foreteelser, kan man godt forestille sig, hvilket billede der har frembudt sig for de datidige lybækkeres øjne.

Af den 588 km² store ø (Fehmern 185 km²) var på hin tid ca. to trediedele af det samlede grundareal opdyrket og udnyttet til agerbrug og kvægavl. Den resterende uopdyrkede trediedel blev udnyttet af alle beboere i fællesskab efter deres behov.

Spredt ud over hele ølandet afvekslende høj- og lavland med de højeste toppe på 161 og 132 m lå der henved 900 enkeltgårde, der var betegnet med gamle navne. På hele øen var der ingen landsbyer.⁴⁾ Agrene og engene, der ofte lå langt fra hinanden, var omgivet af landstrimler, der blev gennemstrømmet af åer, eller af mose- og hedeblader. Særlig typisk var højlyngen (højhede eller vildtbane), som bredte sig fra øens midte langt mod nord og i forgrenede, mere eller mindre brede udløbere ikke sjældent rakte helt ud til kyststrandene. Disse flader udgjorde størstedelen af det areal, der på lybækkertiden⁵⁾ blev betegnet som udmark. Denne var ikke taget under plov, men var særdeles værdifuld for bønderne som ekstra græsningsland for kvæget eller anvendelig til tørvegravning. Og endelig blev træ, som var nødvendigt til husbygning, til fremstilling af redskaber, køretøjer og skibsbygning, samt til opvarmning, leveret fra de skovområder, som var spredt over hele øen, og som hørte med til udmarken. Disse skovområder tjente til

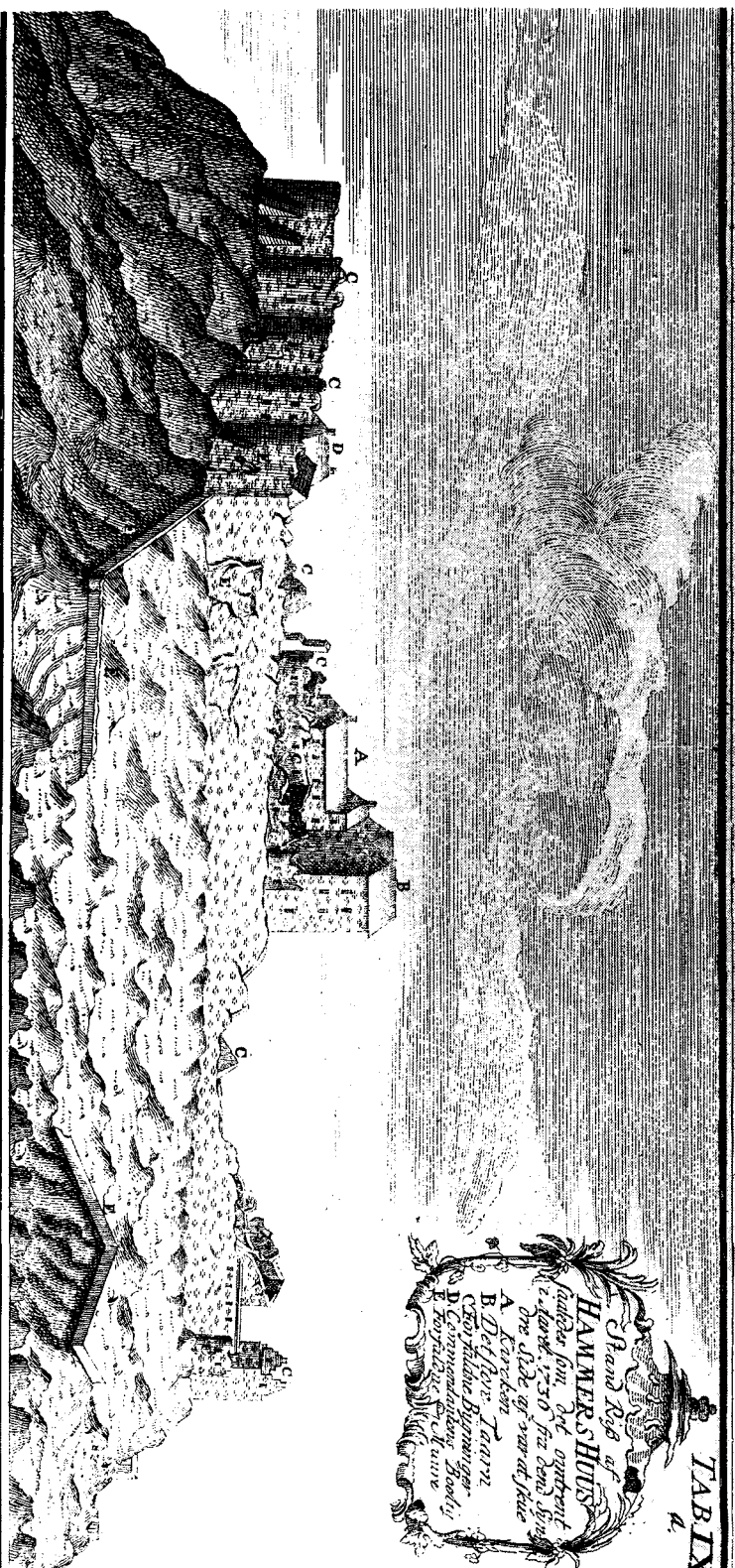

Fig. 5. Hammershus o. 1750 fra Thurah.

fælles nytte, såfremt de ikke var privatejendom, fremfor alt det ca. 600 ha store skovområde Almindingen. Dette område lå omtrent midt inde på øen, hvor det omgav ruinerne af de ældste kongeborge og var det vigtigste tilflugtssted for landets talrige kronvildt.

Langs den meget afvekslende kyst lå købstæderne og de mindre fiskerlejer. Og endelig, i ikke for lang afstand fra kysten, i det indre af øen, ragede 15 fæstningskirker op, blandt dem de fire berømte rundkirker. De var bygget ca. 1200 af sten til afløsning for de tidligere trækirker. Oprindeligt lå de alle alene for sig selv med fri udsigt over landskabet. De var udrustet med tidens forsvarsvåben, hovedsagelig med armbrøster. Først senere blev der også opført stenkirker i kystens købstæder.

På vestsiden af øens nordlige del, ca. 3 km syd for Hammerodde, lå på en 74 m høj granitkuppel borgen Hammershus, der omkring midten af det 12. århundrede blev bygget af bisperne. Granitkuplen falder stejlt ned mod havet og omgives til de øvrige sider af dybe slugter. Borgen var på grund af naturforholdene i ældre tid sikret således, at den kun kunne betvinges ved udsultning. Lybækkerne har i året 1522 for første gang taget den med storm og bagefter ødelagt den i stor udstrækning. Her skulle nu deres fogeder have deres bopæl og deres hofholdning, for herfra at kunne løse de opgaver, der var tilfaldet dem efter ordre fra deres by. Allerede længe før ærkebispesædet Lund kom i besiddelse af den største del af øen, var denne, som det antages, kort efter 950 blev inddelt i 4 herreder⁶⁾, hvis oprindelige navne allerede meget tidligt blev ændret til benævnelser efter verdenshjørnerne. Man kan ikke angive tidspunktet, fra hvilket der stod en herredsfoged i spidsen for hvert af de fire herreder. De sad i deres tid på store gårde, som slotsherrerne havde forlenet dem med. Disse fire største gårde på øen var Brændesgård i Ibsker, Vallensgård i Åker, Vestergård i Vestermarie og Nygård i Klemensker. Herredsfogederne fik betydelige årlige indtægter ved leveringer af hør og andre naturalier som lam, gæs, høns o.s.v., og de skattepligtige bønder i deres distrikter måtte yde dem hoveriarbejde. Da disse ydelser i virkeligheden blev unddraget slottet, var der allerede før lybækkernes ankomst til øen, sandsynligvis under en af de sidste bisper, blevet foretaget en ændring. Den bekostelige tildeling af gårde blev afskaffet, og alle de ydelser, som hidtil var tilfaldet dem, faldt sammen med de fire gårde tilbage til Hammershus slot. Til herredsfogeder valgte bønderne så egnede mænd⁷⁾ af deres egen midte.

Hvert af de fire herreder blev omkring midten af det 12. århundrede, før stenkirkerne blev bygget, inddelt i enkelte sogne, i hvis omtrentlige midte

de nye kirker lå. Opdelingen i disse sogne var foretaget således, at hver enkelt fik sin egen strimmel strand, der sikrede indbyggerne den direkte adgang til havet, som de af mangfoldige grunde var henvist til.

Bornholmerne var overvejende bønder og drev landbrug og kvægavl. Men ved siden heraf lokkede havet dem også altid til fiskeri, hvortil deres både lå i nærheden af kysten. Efter gammel skik varede den vigtigste tid for fiskeri fra d. 24. august til d. 9. oktober. Endnu idag kalder man på Bornholm denne tid for »Fisked«. Mellem 1300 og 1500 var fiskerigdommen ganske særlig stor, men også i de senere år forblev den dog altid tilstrækkelig indbringende. For det meste blev der fisket sild, der forekom i usædvanlig store mængder ved de forskellige dele af øens kyster. Men også torsk og laks spillede altid en stor rolle. Ved siden af landbruget hjalp høsten fra havet ofte til velstand, men tit kunne også tab i det egentlige landbrug blive udlignet af fiskeriet.

Bøndergårdene i de enkelte sogne dannede sammenslutninger til forskellige formål. I dem var fra gammel tid de mandlige beboere sluttet sammen i gilder, som havde forskellige slags fællesopgaver, men det påhvilede dem oprindelig overvejende at forsvare deres ejendomme mod sørøvere og andre fjender. I senere tid beskæftigede de sig hovedsageligt som »skurgilder« med beskatningen i deres sogne.⁸⁾

De enkelte sogne havde i de fleste tilfælde navn efter deres kirke. Navnene endte med få undtagelser på -ker = kirke, f.eks. Knudsker = Knuds-Kirke-Sogn eller Ipsker etc. Bøndergårdene blev ofte, da deres navne sommetider gik igen, betegnet med deres egne navne og med sognets, for at man kunne stedfæste dem. I spidsen for sognene stod valgte fogeder, som man på Bornholm kaldte sandemænd.

De ca. 900 bønder, der var på Bornholm, mens lybækkerne herskede, tilhørte forskellige klasser. Omkring 680 af dem besad selv deres gårde (selvejere). De var den mest betydningsfulde og egentlig bærende del af befolkningen, da de måtte udrede så godt som alle skattebyrderne (skattebønder). Ved en særlig, ellers ikke i Danmark sædvanlig arveret, blev antallet af deres gårde og disses udelelighed for største delen sikret lige til vore dage. Den yngste søn, eller hvis der ingen sønner var, så den ældste datter, arvede gården. Var der ingen efterkommere, blev gården på tinge tilbudt slægten. Først hvis ingen af den ville købe, skulle gården udelt sælges til en fremmed. Blandt selvejerne var der 144 eller 153 gårde (tallene skifter), som fra gammel tid måtte betale en højere skat end de andre, fordi de vel var større eller givtigere end de øvrige (storbønder?). De blev kaldt »Gårdstørttebo«.

Lybækkerne dannede heraf ordene »Gerstärker eller Garstärkerburen« eller noget lignende. Disse ejendomme blev også draget med ind i senere diskussioner.⁹⁾

Ved siden af gårdejerne var der et ikke så stort antal bønder, som ikke ejede de gårde, de sad på. De var forpagtere. Man kaldte dem på Bornholm »Vornede« (ganske vist senere end ellers i Danmark). De blev også kaldt »Fæstere«. Disse bønder var underordnede under andre ejendomsbesiddere, hovedsagelig »Frimændene«, hvem disse gårde også tilhørte. De vornede var i modsætning til vornede i det øvrige Danmark personligt frie mennesker, som ved overtagelse af gården måtte betale ejeren en sum (Indfæstningspenge), men iøvrigt for det meste kun skulle yde ringe hoveri. Deres antal androg i lybækkertiden ca. 120.¹⁰⁾

Frimændene på Bornholm var en tredje klasse, som man kan betragte som stående mellem adelsmænd og bønder. De ejede en sædegård, som der imidlertid kun fandtes 16 af på øen. I andre dele af Danmark kaldte man en adelsmand for frimand eller ridder. Ordet »adel« kom først til Danmark på oldenborgernes tid og slog hurtigt an. Men på Bornholm kunne de i almindelighed små jordbesiddelser ikke skabe det nødvendige grundlag for en hjemmehørende adel. Der fandtes nogle adelige uden større jordbesiddelse, der var indvandret i tidligere tid. Men frimændene på Bornholm var en klasse for sig, som længe havde været her, men som ikke fandtes i det øvrige Danmark. De fik deres forrettigheder fra ærkebisperne, som på grund af deres verdslige overhøjhed over øen sandsynligvis selv havde tiltaget sig retten til at udnævne frimænd, enten til belønning for tjenester eller for at vinde anførere til øens forsvar.

Således tildelte f.eks. den daværende ærkebiskop Tue d. 24. juni 1468 »sin tjener Oluf Bagge og alle hans ægtefødte børn friheden med skjold og hjelm således som fribårne mennesker plejer at have det«. Et våbenmærke blev tildelt samtidig. Men sådanne tildelinger gjaldt kun for Bornholm, hvad der udtrykkeligt blev bemærket. Som betegnelse satte frimændene »a vapn« eller »væbner«¹¹⁾ bag deres navn. Den væsentlige arvelige frihedsrettighed var fritagelsen for at svare skat af deres egne hovedgårde. Men en efterkommer efter en frimand kunne kun selv kalde sig frimand, hvis han gennem arv, køb eller gave kunne komme i besiddelse af en af disse meget fåtallige gårde. Der gjaldt ordet »Uden frigård, ingen frimand«. Frimændene havde yderligere den rettighed, i retssager at kunne gøre krav på at få deres sag for overretten, landstinget, da det for det meste var en ligemand, der her havde forsædet, hvad der ikke var tilfældet ved de lavere instan-

ser. De havde hele tiden tilbøjelighed til at regne sig lige med adelen. I lybækkertiden bestræbte de sig ganske særligt på at spille en rolle på øen, som faktisk ikke tilkom dem.

Til de tre nævnte klassers gårde kom til slut også de landejendomme, der tilhørte kirken. Efter indførelsen af reformationen i Danmark 1536 blev disse ejendomme sækulariseret og tilfaldt tillige med indtægterne derfra kongen, altså staten. Landebogen for Lunds stift, som blev udfærdiget efter kong Frederik II's anordning af 11. august 1569 - altså endnu i lybækkertiden - indeholder en omfangsrig fortegnelse over kirkegodset på Bornholm.¹²⁾ Under omtale af hver ager, hver eng og hvert skovstykke opregner den indtil mindste detalje kirkens tidligere besiddelse på Bornholm, som kongen ønskede nøje fastslået af hensyn til fremtiden. Thi også efter reformationen blev den verdslige og den oprindelig gejstlige grundejendom stadig ført adskilt i jordebøgerne i hele det danske rige.

Efter angivelserne i denne fortegnelse besad stiftskirken i Lund ca. 75 gårde på øen. Af disse hørte 15 til hospitals- eller St. Jørgensstiftelsen, en velfærdsanstalt, der oprindelig var oprettet for fattige og syge. Til de 15 sognekirker hørte 15 præstegårde og 15 degnegårde. Desuden kan man ifølge Lunds landebog (sml. forbemærkningen) registrere 28 gårde tilhørende kirken (*bona ecclesiae*) under de sognevis ordnede mangfoldige enkeltangivelser. Med dette tal på 73-75 gårde (talopgivelserne veksler) synes ærkebispesædet Lunds oprindelige besiddelse på øen, forsåvidt den indtil 1536 stod under gejstlig jurisdiktion, at være udtømt. Hospitals- såvelsom præste- og degnegårdene (1598: *Bona Curiae pastoris* og *Bona Curiae aeditui*) blev hele tiden kun omtalt under disse benævnelser. De blev vel også hele tiden dyrket af præsterne og degnene selv. De 28 gårde, der er opført under »*Bona ecclesiae*« blev derimod sikkert drevet af forpagtere, under hvis navne de blev opført. Disse gårde findes også allerede i Bernt Knops register fra 1545, ordnet efter sogne. Kun angiver denne i stedet for 28 tallet 29, og hertil endnu nogle gårde, der kun havde gæsteriforpligtelser. Han skriver: »Følgende bønder hører til kirken på Bornholm.« Bortset fra de anførte hospitals-, præste- og degnegårde optræder i de forskellige dokumenter følgende betegnelser på gejstlig ejendom: kirke-, biskops-, kapitels- og kannikegårde. Betegnelserne og talangivelserne skifter. Man tør ikke antage, at forskellige kategorier også svarer til de forskellige benævnelser, ellers kommer man til forkerte tal.

Hvad der måtte være lybækkerne mest magtpåliggende, og hvad der efter overtagelsen af øen tvang dem til at opbygge et stort, kompliceret og

vidtløftigt apparat, var Bornholms beskatning, så vidt den tilkom dem. De måtte årevis pålægge sig stor møje og tage mange uvenligheder med i købet, for møjsommeligt at få de penge ind igen, som de havde måttet anvende til deres egne mægtige krigsomkostninger, der var blevet så store på grund af den slappe og svage, næsten uvirksomme danske krigsførelse, der skyldtes pengemangel. De havde kun forbundsforpligtelser overfor kong Frederik i hans egenskab af hertug af Slesvig-Holsten og var ikke i forbund med danskerne, skønt disse havde ønsket det. De har endog udtrykkeligt afslået et forbund.¹³⁾ Men de regnede efter Segebergaftalen af 1525 ubetinget med den lovede erstatning for deres udgifter, der var vokset på grund af den forøgede medvirken i krigsførelsen. I deres kæmnerkontor i Lybæk stod to tykke pergamentindbundne bind med »Austeilung von Bürgergeld aus Bornholmer Einkünften in den Jahren 1544 bis 1578« (Udbetaling af borgerpenge fra Bornholmerindtægterne i årene 1544 til 1578), hvorved byens gæld til dens borgere atter skulle udlignes.¹⁴⁾

Før lybækkernes tilstedeværelse var på Bornholm alle indtægter, såvel den verdslige som den kirkelige overhøjheds, indgået i én kasse, nemlig Lundestiftets. Også ærkebisperne havde til inddrivelse af skatterne indsat slotshøvedsmænd på Hammershus. Men disse havde haft det lettere end de senere lybske fogeder. Thi når nu to hænder blev holdt åbne på grund af aftalerne mellem Lybæk og Danmark vedrørende forbeholdet om den gejstlige jurisdiktion, bestod der mulighed for tvivl om, hvad der, alt efter omstændighederne, skulle i den ene eller i den anden hånd. Sådanne tvivl er også virkelig opstået og har fremkaldt betydelige skader. Men det er først sket i forstærket målestok, da reformationen blev indført i Danmark ca. 11 år efter begyndelsen af den første lybækkerfogeds virksomhed, og den samlede gejstlige ejendom dermed blev sækulariseret og overdraget til den danske konges magtbeføjelse.

Sålænge Lybæk kun havde med gejstligheden at gøre, der var holdt skadesløs med slottet Varberg, var der ikke på Bornholm forekommet uenigheder mellem de to parter. Kirken har ikke følt sig forfordelt og ikke gjort indvendinger i modsætning til dens senere kongelige efterfølgere. Afgifterne blev sammenfattet under betegnelsen »landgilde« og beroede på gamle overleveringer fra de tidligere bispetider, når det drejede sig om uændrede arter og mængder. Som allerede bemærket skulle selvejerne yde de årlige egentlige skatter, der kun i ringe grad bestod af penge, men af naturalier. De til enhver tid eksisterende skatter af alle arter skulle sognene som enheder indsamle og aflevere. På tilsvarende måde blev det af skurgilderne

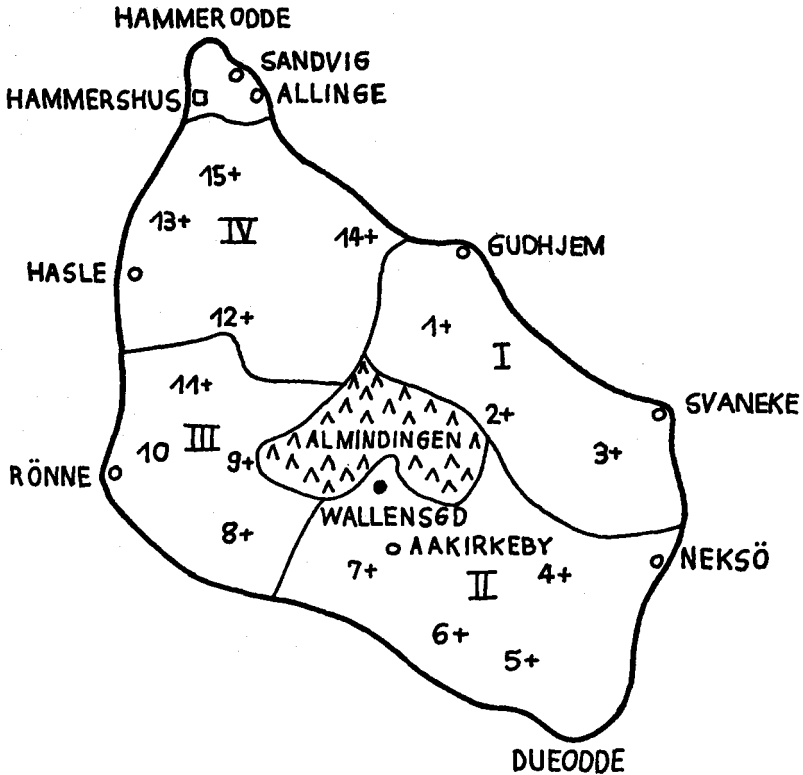

Fig. 6. Bornholmskort.

I. Öster Herred: 1. Österlarsker Sogn, 2. Östermarie, 3. Ibsker.

II. Söndre Herred: 4. Bodilsker, 5. Povlsker, 6. Pedersker, 7. Aaker.

III. Vester Herred: 8. Nylarsker, 9. Vestermarie, 10. Knudsker, 11. Nyker.

IV. Nörre Herred: 12. Klemensker, 13. Rutsker, 14. Rö, 15. Olsker.

Svarende til de ovenfor nævnte tal følger de gamle navne på kirkerne:

1. St. Laurentius, 2. Östermarie, 3. St. Jacobs, 4. Bols, 5. St. Pauls, 6. St. Peters, 7. St. Johannis, 8. St. Nicolai, 9. Vestermarie, 10. St. Knuds, 11. Allheilgens, 12. St. Klemens, 13. St. Andreas, 14. St. Michaelis (13. og 14. undertiden forvekslet), 15. Olavi.

Købstæder med byretter (Byting) er Aakirkeby, Hasle, Rönne, Neksö, Svaneke. Gudhjem regnedes dengang endnu til fiskerlejerne. I den afgrænsede nordlige spids befandt sig Hammershus - Birk - eller - Broting (sml. kap. II)

Afstande i luftlinie:

Hammerodde-Dueodde ca. 35 km.

Rönne-Svaneke ca. 32 km.

pålagt de enkelte bønder, hvor meget de skulle aflevere, og ud herfra fremgik til slut den samlede mængde for hvert sogn.

For modtageren var smørret den værdifuldeste afgift. Men for bønderne var det også den vigtigste og mest trykkende ydelse. Det kvantum smør, der skulle ydes af de enkelte sogne, var fastlagt en gang for alle ligesom alle de øvrige naturalydelser. Den samlede mængde smør blev inddelt i 4 arter: 1) Kosmør (afleveringstermin 24. juni), 2) Høsmør, 3) Dagværkssmør, 4) Skur-smør (afleveringstermin 29. juli). For 2 og 3, som allerede før lybæk-kertiden var sat i stedet for tidligere pligter til at aflevere hø og yde hoveri, og som i modsætning til 1 og 4¹⁵⁾ var af nyere dato, nævnes ingen afleveringsterminer. Sammenligner man skatteregistrene fra 1547 og 1599 med hensyn til smøragifterne, så vil man til trods for det lange mellemrum finde omtrent de samme tal for alle de nævnte mængder.

Sognebeboerne bragte den til enhver tid foreskrevne smørmængde til samlepladsen, hvor den blev prøvet med skurmålet (skur betyder hak i en træstok) og derefter fyldt i store tønder, som var stillet parat. Kun tre sogne i nærheden af Hammershus, nemlig Klemensker, Rø og Olsker, leverede ikke høsmør, men i stedet herfor årligt tilsammen 2533 vognlæs hø. Nyker leverede ikke dagværkssmør, men ydede fremdeles dagværkstjenester. Ordningen hænger sikkert sammen med de lange og absolut dårlige veje, og med de dengang primitive køretøjer. Omstændigheder, hvorved de længere mod syd boende bønder blev sparet for tid og møje. Men efter de omtalte afløsninger af hoveripligterne bestod endnu pligten til efter tur og på anfordring at køre vand til slottet og udbringe staldgødning på dets enge. Først 1609 blev den første af disse forpligtelser ophævet mod årlig levering af en skæppe havre. Men den sidste forpligtelse blev stadig ved at bestå, sådan som det havde været fra Arilds tid.¹⁶⁾

Foruden det foreskrevne skattesmør blev smør også gerne modtaget i stedet for andre naturalier, som man måske ikke havde til rådighed for aflevering som f.eks. korn. Ligeledes tog fogeden smør som betaling for skovhugst af forskellig art i Almindingen, som der tilkom ham betaling for, og også som vederlag for andet.¹⁷⁾ Med afleveringen af de øvrige ydelser gik man frem på lignende måde som med smørret. Af naturalier skulle leveres rug, byg, havre, okser, får, lam, ungkreaturer, køer, svin, høns, gæs, brænde o.s.v. Til de anførte »visse«, d.v.s. faste indtægter kom endnu et antal »uvisse«, som f.eks. det sidstnævnte smør. Også de bøder, der tilkom slottet efter rettens domme, og endvidere retten til indtægter af told, strandret, jagt og skovhugst i udmarken og i Almindingen hørte med dertil.

Foruden den store beskatning af selvejerne var der mindre afgiftsforpligtelser for de vornede og for en del af jurisdiktionsbønderne. Det drejer sig her om den afgift, der kaldtes »Rettertingspenge« eller »Byddelgeld« (en lybsk betegnelse), der gjaldt som bidrag til opretholdelse af forvaltning og retspleje, der kom hele befolkningen tilgode. Den bestod af et lille kvantum smør samt 15 penninge, 3 eller 4 dagsværk og 2 læs brænde, der skulle afleveres for hvert sogn. (Den blev i ældre tid betegnet med navnet »Småredsler«.). Den slags afgiftsforpligtelser synes ikke at have eksisteret for præste- og degnegårdene såvelsom for de 15 hospitalsgårde.

Endnu i 1598 er hoveriydelser opført i fuldt omfang for jurisdiktionsbønderne og for en del af hospitalsgårdene.¹⁸⁾ Også købstæderne og fiskerlejerne havde forpligtelse til en årlig fast aflevering af skattesmør. I året 1543 optælles efternævnte til at skulle aflevere følgende kvanta i skat: Aakirkeby 3 tønder smør, Svaneke 2 tønder, Hasle 2 tønder, Rønne ½ tøn-de, Gudhjem ½ tøn-de og Sose ½ tøn-de. 1599 er antallet af steder og smørmængder blevet større.

Til regulering af de samlede skatter afholdtes i alle sogne hvert år ca. to gange nogle sammenkomster, »Skriverting«. Til dem red slotsskriveren ledsaget af seks knægte. Alt, hvad der vedrørte afgiften, blev drøftet ved disse lejligheder og ført til bogs. Der blev også under omstændigheder givet henstand. Der blev overnattet hos en af bønderne, der skulle forpleje mandskabet og fodre hestene. Han var så fritaget for de afgifter, som blev pålagt de øvrige bønder, efter værdien af forplejningsomkostningerne. Slotshovedsmanden med et større følge på ca. 12 mand lod sig som oftest kun se hvert andet år til »Stueting«, der imidlertid intet havde at gøre med skatterne i enkeltheder. Overnatnings-, forplejnings- og fodringsspørgsmålet blev håndhævet som ved skrivertinget. Denne ordning med at fogeden i en vis forstand var gæst, kaldtes »gæsteri«. Det blev af bønderne følt som en særlig belastning, hvis det skete med for stort opbud, altså med for mange heste. Man regnede f.eks. for en hest 24 skilling. Gæsteriet blev også lejlighedsvis udøvet udenfor de regelmæssige terminer, hvis der var sogne, der var for meget i restance med betalingerne eller vægrede sig ved at opfylde deres pligter. Det blev betragtet som straf, når man med sit følge dagligt fortløbende begav sig fra den ene til den anden, indtil målet var nået. Med denne straf truede allerede bisperne Bostrup og Birger i deres forordninger for restanter.¹⁹⁾

Frimændene selv var helt fri for afgifter for deres egen gård, sædegården, mens deres vornede måtte yde de mindste afgifter (Rettertingspenge).

De bønder, der hørte under kirken, ydede indtil 1536 deres ikke særlig store afgifter til domkirken i Lund og senere til kongen.

Til sidst må endnu omtales den såkaldte bispetiende, der tilkom ærkebispens af enhver bornholmsk bonde, uanset klasse, i størrelsesorden af en skæppe korn. Også denne afgift tilfaldt kongen efter reformationen. Lybækkerne havde aldrig nogen andel i den eller noget krav på den. Hvad der blev krævet af befolkningen, gik vel lige til grænsen for dens ydeevne, især da der ved dette system, der havde bestået fra de ældste tider, ikke blev taget nogetsomhelst hensyn til mulige ugunstige omstændigheder som sygdom, dårlig høst, kvægsot og mange andre slags besværligheder, der kunne have vanskeliggjort tilvejebringelsen af de altid uforandrede mængder af de mest forskellige varer. Også derved har de lybske fogeder, som sikkert erkendte dette, ikke haft nogen let stilling, og vendingen »de fattige folk« kan man ofte finde i deres beretninger og dokumenter.²⁰⁾

Den højeste domstol på Bornholm var landstinget, der allerede i lange tider på Lunds foranledning havde bestået her som selvstændig institution, efter at det skånske landsting tidligere havde haft kompetancen. Så længe der havde været et dansk rige, fandtes der i dets forskellige områder forskellige love, »Jydske lov«, »Sjællandske lov« og Skånske lov«. Den sidste fandt vel hyppigere anvendelse på Bornholm på grund af øens relative nærhed, skønt Bornholm aldrig hørte til Skåne. Men øens egenart og selvstændighed fandt også sit særlige udtryk på retsvæsenets område. Her gjaldt ofte egne gamle retsregler, som ikke var kendt og i brug noget andet sted i Danmark. Det gjaldt især den allerede omtalte arveret, som efter øsamfundets forhold har fungeret særdeles lykkeligt. Som overdomstol havde landstinget måske oprindeligt haft sit sæde i Vestermarie sogn, der hvor navnet Tingsted forekommer endnu idag. Men senere holdt det møde i våbenhuset til Aa kirke i Aakirkeby, den eneste købstad, der ikke lå ved havet.

Landstingets formand kaldte man oprindeligt landstingets saghører. Senere hed han Landsdommer. Han blev udnævnt af ærkebispens og senere af kongen, så vidt muligt ud af en frimandsslægt. Landstinget holdt møde i reglen hver 14. dag. Det var appelret for underretterne, nemlig de fire herredsting og bytingene, de fem først senere oprettede byretter. Fra landstinget appelleredes til bispesædet i Lund, og i kongernes og dermed altså også i lybækkernes tid til kongens og rigsrådernes herredage. Bisiddere i landstinget var frimænd og tillige slotsfogeden eller hans stedfortræder. Herredsfogederne og sognenes sandemænd blev tilkaldt til forhandlinger og

domsafgørelser. Man dannede alt efter sagens vanskelighed udvalg på 6, 10 eller 12 og flere mænd. Sandsynligvis blev der allerede før det 13. årh. på Nordbornholm, indbefattet Allinge og Sandvig, oprettet et retsområde, Hammershus birk. Tingstedet befandt sig nær ved slotsbroen og blev derfor kaldt »Hammershus Broting«.

Allerede ved ridder Otto Krumpens officielle overdragelse af Bornholm til Lybæk blev det fastlagt, at den samlede forvaltning og brug af landet skulle foregå på samme måde, som det tidligere var sket under ærkebiskop Birger Gunnersen af Lund (1497-1519) og hans hovedsmand Sten Stensen. Til denne overenskomst er der senere ved mange lejligheder atter og atter blevet henvist fra officielt hold i Lybæk.²¹⁾ Mellem Lybæk og denne ærkebiskop Birger, hvis forvaltningsmetode fremtidig skulle være forbilledet for lybækkerne, havde der for år tilbage bestået et højst usædvanligt forhold. Da han efter sin forgænger Jens Bostrups død 1497 blev valgt til dennes efterfølger, forlangte paven i Rom, det var dengang Alexander VI Borgia (1492-1503), 2000 rhinske gylden for bekræftelsesbrevet, og hvis de ikke blev betalt, truedes Lunds domkapitel og kirke med band.

For at komme i besiddelse af dette mægtige beløb måtte domkirken åbne sine skatkamre og derfra fjerne en del af de mest værdifulde kirkeskatte af tungt guld og sølv og besat med mange kostbare ædelstene som safirer, smaragder, ametyster og rubiner, der så som pant for det afkrævede beløb blev sendt til Lybæk, hvor man havde likvide midler og stillede pantesummen til disposition. Da kapitlet i Lund imidlertid krævede, at ærkebispens skulle tilbagelevere kostbarhederne efter fire år, måtte denne derfor til sikkerhed sætte Bornholm i pant til kapitlet med alle øens indtægter, der skulle deponeres som erstatning for kostbarhederne. Ærkebispens bekræftede modtagelsen af værdigenstandene d. 17. august 1498. Kapitlet i Lund bekræftede tilbageleveringen d. 7. oktober 1502.²²⁾

Ærkebiskop Birger Gunnersen var for bornholmerne en meget streng herre, som hele tiden var særlig opmærksom på, at hans stift ikke gik glip af landets kirkeindtægter. Allerede ved overgangen til det 16. årh. begyndte der på Bornholm at vise sig betydningsfulde ændringer i ejerforholdene, idet rige adelsmænd fra Skåne afkøbte pengetrængende frimænd på øen talrige fæstegårde (på grund af deres spredte beliggenhed kaldet strøgods), for hvilke de så i overensstemmelse med adelens rettigheder i det øvrige Danmark forlangte fuld skattefrihed. For frimændene var den slags afgiftsfriheder aldrig kommet på tale.

Derved blev indtægterne forringet for ærkebispesædet, der hidtil havde

modtaget afgifterne via Hammershus. I sagen med den skånske adelsmand Niels Brahe, en trofast tilhænger af Kristian II, skred biskoppen ind. Brahe havde ved køb erhvervet strøgods på Bornholm, og gennem sit ægteskab med sin landsmandinde Anne Lang føjede han yderligere 30 strøgårde til, som allerede var udstyret med adelsfriheder, men så lod Birger kort og godt ved hjælp af sin foged rettertingspengene indkassere fra Brahes bønder under trussel om udpantning. Således kom disse beløb ind i Sten Stensens skattebog. Biskoppen tænkte derved måske foruden på pengeværdien også på, at de kæmpestore sammenhængende adelsgodser i Skåne og i det øvrige Danmark var opstået ved sammenlægning på forskellig måde af strøgårde. Det kom i Niels Brahes tilfælde til en 10-årig strid mellem ærkebispens og Kristian II, der gik i brechen for sin tro mand, en strid, hvis følger rakte helt ind i Bernt Knops tid.²³⁾

Allerede Birgers forgænger havde ved sine forskellige besøg på Bornholm været utilfreds med tilstandene der og havde, også for at presse øens indbyggere til opfyldelse af deres pligter - til deres eget bedste - i 1490 udstedt en indgående og streng forordning. Biskop Birger erkendte på sin tid den fuldstændige resultatløshed af Bostrups anordninger og besluttede derfor d. 6. juli 1499 endnu engang på det grundigste og strengeste og med nogle tilføjelser at indprente bornholmerne sin forgængers forordninger, for at de mange mangler og skader endeligt kunne ryddes af vejen. Til trods herfor måtte han i året 1501 d. 15. august nok engang indskærpe øens beboere forordningerne.

De omfangsrige forskrifter for beboerne begyndte med anvisninger og trusler om straf på grund af de ilde tilredte skove, som var af stor betydning for livet på øen. Det blev forbudt alle beboere at holde geder på grund af den skade, de forvoldte. Den, der i nattens mørke begav sig ind i en fremmed skov, udsatte sig for den fare at blive erklæret for tyv. Strengt forbudt blev sammenkomster og hemmelige forsamlinger på skjulte steder i skov og mark, alle indbyggere havde at være slotshøvedsmanden lydige og at betale deres skatter til de foreskrevne terminer. Det blev forbudt at øve vold og anrette hærværk, at forstyrre hus- og gårdfreden, at røve og gå til håndgribeligheder indbyrdes. Da der var folk, der havde sammenlagt flere gårde, men kun betalte skat af den ene, blev der truet med ekspropriation. Bøndergods skulle forblive bøndergods. Når altså en frimand giftede sig med en bondedatter, skulle bøndergodset indføres i slotsbogen, og den gamle afgift fortsat betales. Ingen måtte have noget at gøre med skibsvrag uden i forvejen at have givet slotshøvedsmanden underretning. For at be-

Fig. 7. Birger Gunnarsen (1445-1519). Klokkersønnen fra Halland, der blev Danmarks sidste katolsk indviede ærkebiskop. Efter sin udnævnelse tog han fat på at rette ærkebispesædets anstrengte økonomi op, samtidig med at han foretog store godsopkøb til sig selv. Hans virke-trang satte sig spor på Bornholm, hvor han på det bornholmske landsting i 1512 gav tilladelse til at oprette en latinskole i Rønne, forgænger for Bornholms Amtsgymnasium.

Da lybækkerne overtog Bornholm, blev hans forvaltningspraksis forbilledet for deres administration af øen. Wilh. Kruse hævder, at »bisp Byrge« var en meget streng herre for bornholmerne. (Det kgl. Bibl.)

skytte ærkebispens vildt mod at blive udryddet af farlige hunde måtte ingen bonde holde mere end to hunde. Drejede det sig derved om store hunde, skulle det ene ben hugges af dem. Ingen bonde måtte købe grundstykker fra frie områder eller byer eller tage dem som pant. Ved retsmæssige køb skulle overdragelsedokumentet forelægges tinget, og et gebyr betales til Hammershus. Bønder og almuen skulle opsøge købstæderne på den rigtige markedsdag.²⁴⁾

I disse (her meget kort gengivne) eftertrykkelige bestemmelser blev der truet med hårde straffe for alle overtrædelser, *ved hemmelige forsamlinger*

endog med straf på liv og gods. Forordningen giver et begreb om, hvilken ubegrænset magt bisperne havde, og hvorledes de regerede. Men den tillader også mangel på betænkelig slutning med hensyn til holdning og karakter hos den daværende befolkning og dens stilling overfor de tidligere biskoppelige høvedsmænd. Men man må ikke overføre de mindre venlige, ugunstige karaktertræk hos enkeltpersoner og den voldelige optræden hos visse grupper på den øvrige befolknings store flertal.²⁵⁾

På grund af det særprægede og uvante i landets tilstand og på grund af den egensindige og sikkert vanskelige befolkning blev de lybske fogeder stillet overfor opgaver, der ingenlunde var lette.

NOTER OG HENVISNINGER TIL ANDET KAPITEL

- 1) Smlg. kap. 1 s. 26.
- 2) Da Danzig 1492 besværede sig hos kong Hans over varer, som var tilbageholdt på Bornholm, henviste kongen til ærkebiskop Jens Bostrup, da landet ikke hørte under ham, men under ærkebiskoppen. HR III 3. s. 56 f.
- 3) Hübertz s. 356 f.
- 4) Ved flere nær hinanden liggende gårde eller rækker af gårde finder man hyppigt en fællesbenævnelse, der ender på -by, f.eks. Ringeby. Til trods herfor drejer det sig her også om enkeltgårde og ikke om noget forvaltningsmæssigt fællesskab.
- 5) På Bornholm bliver endnu i dag tiden 1525-1576 betegnet som Lybækkertiden. Begrebet (ij de Lubiskes thidt) blev her almindeligt anvendt allerede snart efter øens afståelse, f.eks. Hübertz s. 499.
- 6) Unødvendig i dansk oversættelse.
- 7) Hübertz s. 149 f., 171 f., sml. kap. III s. 61 f. m. anmærkning 14.
- 8) Sml. s. 51.
- 9) Nærmere angivelse af navn, beliggenhed o.s.v. mangler. Senere blev højere personer som herredsfogeder og byfogeder forlenet »kvit og frit« med sådanne gårde. (F.eks. 1590 Hübertz s. 507 m. anm.) Ellers Hübertz s. 111, 133, 215, 257.
- 10) Hübertz s. 533 ff. Thurah s. 42 ff.
- 11) Hübertz s. 23. Et tilsvarende dokument (det ældste eksisterende) fra 1403 foreligger fra ærkebiskop Jep Gerdson Ulfstand og blev bekræftet 1413 af ærkebiskop Peder Kruse. Hübertz s. 10 m. anm.
- 12) Hübertz s. 325 ff.
- 13) HR III 9 n. 29 § 11.
- 14) Repertorium i Stadsarkivet i Lybæk.
- 15) Hvad angår afleveringsterminerne for de enkelte skattebetalinger, må der allerede være foretaget ændringer af biskop Birgers efterfølger. Hübertz s. 39, s. 464 f.
- 16) Hübertz s. 572.
- 17) Også for »Stenedyck«, hvormed Knop sikkert mener »Stueting«, krævede fogeden smør i flere år. Det drejede sig imidlertid om gæsterismør, der ikke hørte ind under de ydelser, Lybæk skulle have.
- 18) Hübertz s. 545.
- 19) Hübertz s. 532 ff. Sml. kap. II s. 56 m. anm. 24.
- 20) Ordet skat har på Bornholm til alle tider haft en forhadet klang. Det var under de derværende omstændigheder ikke unaturligt, at skatter blev afleveret med uvilje og trods. Ved naturalier lå det allerede i sagens natur, at de gemte kimen i sig til gensidig utilfredshed og strid, fordi der bestod mulighed for meningsforskelligheder m.h.t. mål og kvalitet (f.eks. ved smør, korn, okser o.s.v.), hvad der kunne føre til varige modsætningsforhold. Der fandtes på Bornholm 69 forskellige navne på skatter. Bornh. Saml. bd. 40 s. 221 ff.
- 21) Hübertz s. 71, 111, 120, 126, 134.
- 22) Hübertz s. 35 ff., 41 ff.
- 23) Hübertz s. 47 f., 55.
- 24) Hübertz s. 37 ff., Thurah s. 211 ff.
- 25) Sml. kap. III.

Tredie kapitel

BERNT KNOP SOM FOGED PÅ BORNHOLM FRA 1525 TIL 1543

Bornholmerne måtte, hvadenten de ville det eller ikke, affinde sig med deres skæbne, som pålagde dem, at deres land blev overdraget til en fremmed magt i et halvt århundrede. Hvad enten de var tilfredse dermed eller ikke, så havde de i århundreder været fortrolige med ærkebispesædet Lunds strenge og ikke ligefrem bekvemme måde at herske på i alle deres anliggender. Men at de nu skulle kunne erkende de politiske sammenhænge, udgangspunkter for og grunde til det lybske herredømme, fatte dem og anse dem for retfærdige, det tør man ikke tro. Hertug Kristian af Holsten, den senere Kristian III, har i 1534 gjort lybækkerne bebrejdelser på grund af deres utaknemmelighed overfor hans fader, der havde hjulpet dem så meget ved sit forbund med deres by. Han måtte finde sig i berigtigelse og belæring om, at hans fader var kommet til Lybæk for at søge om hjælp, og at alt havde formet sig stik modsat af hans fremstilling.¹⁾ Hvad skulle man så i sammenligning hermed kunne forvente af kendskab til de historiske hændelser hos bornholmerne.

For dem var det sikkert en overraskelse af uoverskuelig rækkevidde, da en retmæssig lybsk foged og hovedsmand pludselig slog sig ned på Hammershus. At han kom direkte fra Lybæk, kunne vel ikke lige netop behage dem. Thi lybækkerne viste de alt andet end tillid og venskabelige følelser. Hanseaternes tunge brandskatninger af deres land i krigen mod kong Hans i årene 1510-1511 og nu igen for nylig i 1522 i krigen mod Kristian II havde de endnu onde erindringer om. Derfor måtte man fra begyndelsen af regne med, at der forelå mange slags brændstof mellem dem selv, der så pludselig var kommet fri af kirkens herredømme, og deres nye umiddelbare magthavere.²⁾ Mindre kontakt havde bornholmerne med deres nye øverste herre, kong Frederik I af Danmark. Han havde måttet afstå sine verdslige rettigheder til lybækkerne, forsåvidt der var tale om ældgamle afgiftsforpligtelser. Men han fik ved overenskomsten med Lybæk ret til på et hvilket som helst tidspunkt at opkræve ekstraskatter efter behov til sine egne opgaver. Denne ret gjaldt i hele hans rige og således også på Bornholm. Da der ikke havde været sådanne ekstraskatter i den biskoppelige tid, betød det en ny yderligere belastning for dem, der blev ramt. Ved pligten for de lybske fogeder til at medvirke ved inddrivelsen af den slags fordringer kunne der op-

stå misforståelser og ærgrelser hos befolkningen, der mente, at det drejede sig om nye pålæg fra lybækkerne.³⁾

Endnu en vigtig forandring indtrådte også for bornholmerne derved, at de efter afståelsen af deres land ikke længere skulle appellere landstingsdomme til bispesædet i Lund, men til de kongelige herredage. Det er vel nok et spørgsmål, om en simpel bonde i tidligere tid overhovedet havde været at appellere i Lund. Men retten til at appellere til de kongelige herredage viste sig med tiden ved den måde, den blev håndhævet på, sammenlignet med den gamle skik, at betyde en lettelse af forbindelsen mellem undersåtterne og det kongelige overherredømme. For rådet i Lybæk og dets første foged skabtes megen uro og misstemning derved, at de klagende stadig mere umådeholdent gjorde brug af den tvivlsomme appelret, uden at de, om fornødent, blev stoppet.

Det er indlysende, at ærkebispesædet allerede i kraft af sine omfattende kirkelige institutioner havde lettere ved at hævde sig overfor en så vanskelig befolkning, som den bornholmske var dengang. Ærkebisen kunne lettere hævde sin autoritet og gennemtvinge lydighed, end den befuldmægtigede foged fra en fremmed handelsby formåede det med sine midler. Lybæks råd bestræbte sig stadig for, intet at gøre eller tåle, som ikke var foreneligt med de afsluttede overenskomster og givne højtidelige løfter. Naturligvis havde rådet tanke for, at dets egen ret også fik den respekt, der tilkom den, men alt, hvad der var nødvendigt herfor, skete hele tiden i ro og med saglige ord. Aldrig har trusler eller endog magtanvendelse spillet nogen rolle. Der lader sig ikke føre bevis for noget af den slags eller for noget, der var værre. Man ønskede med al tydelighed et godt forhold til beboerne.

Rådet ventede af sine fogeder, som det stedse holdt sig i nær kontakt med, at de varetog deres embede i dets ånd, og det holdt dem ved givne lejligheder stadig fast derved.⁴⁾ Allerede ved udvælgelsen af dem blev deres egnethed sikkert prøvet med stor omhu. Alle Lybæks fogeder på Bornholm var allerede før deres embedstid på øen agtede og pålidelige mænd i deres hjemby. Og hvis der opstod vanskeligheder for dem på øen, så sendte rådet til de fornødne forhandlinger sine dygtigste og klogeste repræsentanter, hvad enten det nu var borgmestre, rådsherrer, syndici eller sekretærer, for igen at nå til et mindeligt forlig.

Bernt Knop var den første foged, der blev udsendt fra Lybæk. For ham må overtagelsen af embedet med en virksomhed, der var ny for ham, have været særlig vanskelig, fordi han ikke havde nogen forgænger, og fordi han selvstændigt måtte sætte sig ind i sine mangesidige og uvante opgaver.

Den, der skulle være befalingshaver på Hammershus, måtte fremfor alt være i besiddelse af et omfattende kendskab til datidens våbentechnik. I nødsfald skulle han med de forskellige fornødne typer våben kunne forsvare en stærk fæstning, sådan som Hammershus skulle være det. Men han måtte også være i stand til at forestå en større landbrugsbedrift. Thi en sådan gjaldt det om at opbygge påny indenfor slottets mure med enhver art af kvæg og alt øvrigt tilbehør, da der på grund af de fuldstændige ødelæggelser intet var her, som kunne overtages. Til de mange forskellige slags sager kom endelig som hovedopgave opkrævningen og afleveringen af alle skatter og afgifter, der tilkom Lybæk, og det under fuldstændig fremmedartede betingelser. Også det fremmede sprog måtte i begyndelsen betragtes som en vanskelighed, især da det i mangt og meget adskilte sig fra det, der ellers blev talt i Danmark.

Bernt Knop døde i 1576. Han må altså have været en forholdsvis ung mand, da rådet i 1525 tiltroede ham at være egnet til alt det, han skulle yde i sit nye embede. Sandsynligvis havde han allerede indtaget en ledende stilling ved rytteriet i de stående styrker, som byen havde betroet sin egen sikkerhed til. D. 14. november 1525 så han for første gang det sted, hvortil hans virke nu skulle være bundet 17 lange år. Hvad han så her, var alt andet end opmuntrende. Slottet, som den danske ridder Otto Krumpen overdrog til den lybske rådsherre Kort Wibbekinck, blev af denne på nævnte dato overgivet i rådets navn til den nye foged, hvis knappe skildring giver et billede af den forefundne trøstesløse tilstand. Huset havde hverken tag eller spær, og alt var øde og nedbrudt. Før Knop kunne begynde sin virksomhed, var der for ham og hans hjælpere meget arbejde med nødtørftigt at istandsætte det ødelagte.⁵⁾

Fogedens første bestalling blev udstedt d. 8. april 1527 for 10 år. Den fulgte sandsynligvis efter den i mellemtiden fuldførte omfattende istandsættelse af alle bygningsværker og beroede vel på de erfaringer, der i mellemtiden var gjort vedrørende den samlede driftsledelse. 1537 blev bestallingen fornyet for yderligere 6 år. Indholdet svarede til den førstes. Ifølge den skulle alt kvæg, som var nødvendigt for slottet, betales halvt af rådet og halvt af Knop. Produkter som smør, uld, ungvæg o.s.v. skulle deles mellem begge parter. Men Knop fik lov til på forhånd at udtage så meget fersk smør, som han selv behøvede til sin egen husholdning. Det korn, der avledes på slottets marker, skulle efter fradrag til udsæd deles på samme måde. Fogeden skulle for egen regning holde heste til rytterne på slottet og hæfte for de skader, hestene måtte forvolde. Men drejede det sig om

brandskader, der var forvoldt af skalke, fjender eller misdædere, skulle rådet yde ham hjælp.

Rådet ville holde et stutteri på øen, sende heste dertil og selv have hele gevinsten af avlen. Iøvrigt gjorde det krav på alle skatter og øvrige godsindtægter udelte for sig selv. Men fogeden skulle inddrive alt, aflægge regnskab hvert år og i nødstilfælde komme til Lybæk og afgive forklaring. For at han skulle være så meget desto flittigere, skulle han udover sine omtalte indtægter modtage 70 mark og et stykke Leidesch (stof, klæde fra Leiden). Ville han efter de aftalte år ikke forblive længere på øen, eller ville rådet ikke beholde ham længere, hvad begge parter frit kunne bestemme, skulle han ansættes med tre af sine egne heste ved rådets ridende tjeneste i Lybæk og årligt modtage 50 mark for hver hest. Dog måtte han selv hæfte for skader og beslag. I tilfælde af at han mistede sit helbred i tjenesten og ville blive uskikket til tjeneste til hest, blev der tilsikret ham en anden lempelig beskæftigelse i Lybæk til hans underhold. 6)

Fra ærkebiskop Aage Jepsen Sparres slotshøvedsmand Mikkel Hals havde Bernt Knop ved overtagelsen af slottet modtaget en inventarfortegnelse, hvori kun var opført nogle få stykker inventar og et, efter omstændighederne, ringe kvantum levnedsmidler samt et par gamle skydevåben (2 scar-pentiner med 2 kamre og 3 gamle hagebøsser). Der blev kun anført en eneste seng. Men det var sikkert en stor og for den kommende tid uvurderlig hjælp for den nye foged, at Aage Sparre overlod ham hans forgængers erfarne skriver til videre tjeneste på Hammershus. Han hed Hans Skriver, og han forblev sin nye herre tro under hele dennes 17-årige tjenestetid som foged. Han blev også hele tiden taget med på råd i tvivlstilfælde og i stridigheder om gammel ret og skik og kunne lægge sit vægtige ord ind i disse sager. Bispem lånte også Knop sin egen skattekasse, som denne afskrev med egen hånd for så at kunne levere den tilbage igen til dens ejermand. Bispem havde også ved udleveringen stillet dette som en betingelse. Det blev grundlag for bevismiddel for, at intet ville blive ændret på øen.

Den lånte skattekasse stammede sikkert helt fra Sten Stensens tid; da de afgifter, der blev opkrævet hos Niels Brahes enke, også må have været indført i den. Den blev fra nu af grundlaget for alt det, som øens beboere efter gammel skik skulle yde til det nye herskab. Det var fremfor alt de årlige faste skatter og afgifter, som stammede fra de gamle bispetider, og som nu tilkom den verdslige øvrighed. Hvad der kom på tale af ikke fastlagte indtægter eller fordele fra told, retskendelser, strandret o.s.v. var også optegnet i bogen. 7)

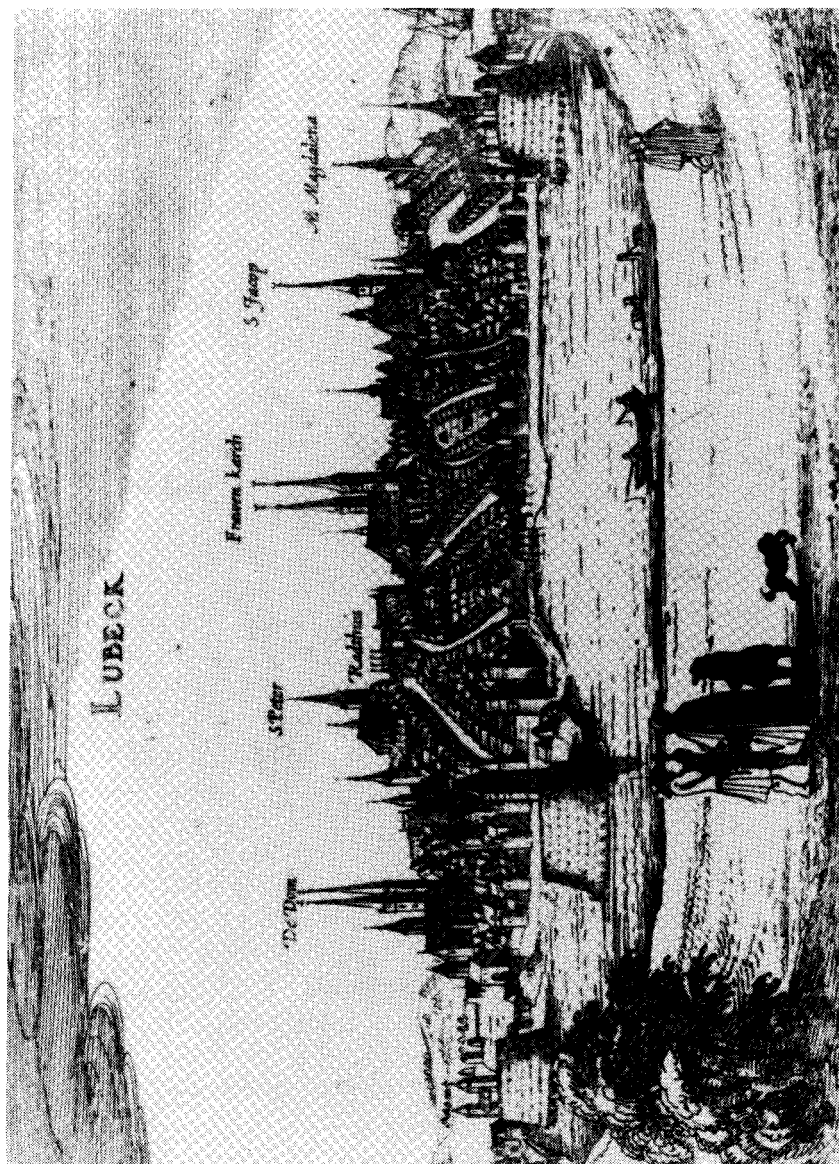

Fig. 8. Prospekt over Lübeck fra 1500-tallet. Byens profil var karakteristisk ved de høje og spidse tårne. De seks kirker, der blev påbegyndt i perioden omkring 1200 vidner om byens voldsomme vækst som hansestad. (Det kgl. Bibl.)

Bernt Knop gik fra begyndelsen af sin virksomhed en tid imøde, som for ham selv var forbundet med mange vanskeligheder, ærgrelser, bebrejdelser og grove bagvaskelser. Om hans første tid som høvedsmand på Hammershus foreligger der dog ingen betydningsfulde efterretninger, gående ud på, at der i forholdet mellem ham og landets indbyggere skulle være indtrådt noget af særlig ubehagelig karakter. Man kunne sige, at indtil omkring 1532 var forbindelserne mellem befalingsmanden og den store befolkningsmasse, der var ham undergivet, rolige og normale, bortset fra uvæsentlige bagateller.⁸⁾

Men hos de danske konger og hos rigsrådet var det ikke til at tage fejl af, at der snart opstod en irritation og pirrelighed som følge af afståelsen af Bornholm, som man kun uvilligt var gået ind på, og som man ikke havde forvundet. En følelig brod var således blevet siddende i dem, en brod, der egentlig var med i spillet alle de år, Bornholm var bortforlenet.

Hvad man i årevis, atter og atter, havde frygtet, tog sin begyndelse heni mod slutningen af oktober 1531 i Holland. Kristian II forlod dette land, som det hed sig med 7000 mand og 25 skibe for at generobre sine tabte riger. Usædvanlig svære storme svækkede ham stærkt ved tab af skibe, skyts og rede penge, før han trods alt dette i begyndelsen af november nåede Norges sydlige kyster med betydelige styrker. Som ved Norbys indfald i Skåne kom denne begivenhed fuldstændig bag på den danske regering, der var helt uforberedt. Endnu engang kunne kun Lybæks hurtigt tilkaldte skibe afhjælpe og opfange det første stød. Næste forår fik lybækkerne nye forstærkninger, også fra nabobyerne Rostock og Stralsund, der blev udslaggivende for sejren. I samarbejde med danskerne, der nu endelig var blevet færdige, gjorde de modstanderen skakmat i en sådan grad, at han tilsidst kun vovede at sætte sit håb til forhandling. Men det fri lejde, der var lovet ham, overholdt hans modstandere ikke. De brød det tværtimod på en ligefrem bedragerisk og sjælden lumsk måde for så at føre ham bort til livsvarigt fangenskab, der først afsonedes indtil 1549 på Sønderborg slot på Als og så endte efter yderligere 10, men mindre strenge år med hans død i Kalundborg i 1559.⁹⁾

Der afholdtes møder i København i foråret og sommeren 1532 straks efter begyndelsen af de netop berørte begivenheder. De førte til et krigsforbund mellem Danmark, holstenerne og de vendiske stæder og dermed til de fælles kampe mod Kristian II. Netop på denne tid, da man igen i højeste grad var henvist til Lybæks hjælp, hørtes for første gang officielle besværinger over visse tildragelser på Bornholm. Wolfgang von Utenhof fore-

bragte sine anklager i »skarpe ord«, sådan som den lybske sekretær, Lambert Becker, udtrykkeligt betonedede det, og forlangte Knops personlige tilstedeværelse d. 24. juni i København, for at han kunne retfærdiggøre sig. I sit rolige gensvar fik Lybæks borgmester Jochim Gerken bølgerne til at lægge sig. De havde rejst sig hovedsageligt af tre grunde. Det drejede sig om Bernt Knops utilstedelige holdning overfor Niels Brahes enke, fra hvis 30 strøgårde han havde inddrevet de almindeligt gældende vornedafgifter, sikkert i god tro og uden ond vilje, på grund af hans skattebog og overenskomstens regel om, at alt skulle håndhæves, som det var sket på biskop Birgers tid. Borgmesteren kunne dertil give den meddelelse, at man allerede havde opnået enighed om denne sag med den pågældendes venner.¹⁰⁾

I endnu en bebrejdelse drejede det sig om, at hospitalet på Bornholm med dets 15 gårde, som den sidste bispefoged Mikkal Hals havde som len på livstid, var taget i besiddelse af Carsten Lüneburg. Jochim Gerken undskyldte den sag med, at hospitalet havde været aldeles forfaldent, da lybækkerne havde overtaget landet. Af den grund var det blevet overdraget til deres tjener Carsten Lüneburg, der nu havde genopbygget det på egen bekostning og havde indlogeret nogle fattige mennesker der, hvad det jo også var bygget til. Lüneburg måtte, når alt kom til alt, have sine forspildte penge tilbage, og man ville bedst kunne komme overens med Mikkal Hals, hvis han ville komme til Lybæk. Samtidig sendte borgmesteren og hans meddelegerede rådsudsendinge tillige en skriftlig opfordring fra København til Knop, i hvilken man bad ham gøre sit til at bringe sagen i orden. Desuden gjorde de ham opmærksom på, at alt, hvad der var aftalt mellem den danske konge og rådet og sikret med dokumenter og segl, skulle overholdes.¹¹⁾

Mikkal Hals havde sandsynligvis efter sin bortrejse fra Bornholm opholdt sig på sine godser i Skåne og havde derfor ikke kunnet tage sig tilstrækkeligt af hospitalet. Han var ikke tilbøjelig til at holde Carsten Lüneburg skadesløs for påviselige byggeudgifter, og så ville man vel snart komme til en forståelse med hinanden. Det er uvist, om Carsten Lüneburg nu administrerede hospitalet et stykke tid med Mikkal Hals' samtykke. I hvert fald fik den skånske adelsmand, der også ejede 7 strøgårde på Bornholm, d. 7. januar 1542 et kongeligt forleningsbrev til 36 gårde i Skåne til gengæld for, at han afstod St. Jørgenshospitalet til kongen.¹²⁾

Fra et ukendt tidspunkt at regne fik Carsten Lüneburg overladt Vallensgård, hvor han påny kunne udfolde sine allerede beviste færdigheder som landmand. Vallensgård, der ligger nord for Aakirkeby, i nærheden af Al-

mindingen, havde oprindelig været en af de fire store herredsfogedgårde, der hørte under Hammershus slot, altså under verdsligt herredømme, således at retten til at bortforlene den tilkom lybækkerne.

Gården havde sikkert ligget øde, allerede længe før lybækkerne fik Bornholm. Til gengæld for hans opbygningsarbejde og de udgifter, han havde haft dertil, overdrog borgmester og råd d. 29. april 1541 gården til deres bys junker som arveligt len indtil det tidspunkt, hvor de skulle afstå øen igen. Fra 1543 fik Lüneburg gården skattefri (skatten var ellers en tøn-de smør) under forudsætning af, at han til gengæld ville lægge sig i selen for rådet og for Hammershus slot. Lybækkerne så vel i ham en rådgiver og hjælper for Bernt Knop. Endnu en anden lybækker ved navn Mester Gert er 1547 konstateret på en af de gamle herredsfogedgårde, nemlig Vester-gård. En tredje lignende gård, Brændesgård, overdrog man 1544 til en bornholmsk frimand ved navn Tønnes Wildfang som fri ejendom, også under den forudsætning, at han ville vise sig nyttig for lybækkerne.¹³⁾ Om bornholmerne har taget frimanden hans samarbejde med lybækkerne ilde op, er ikke til at se, lige så lidt, om han overfor sine landsmænd på nogen måde har forholdt sig ukorrekt. At man her skød en indflydelsesrig indfødt ind mellem sig og undersåtterne, beroede sikkert på de erfaringer, som man havde gjort i Bernt Knops tid. Den fjerde af de omtalte store gårde, Nygård i Klemensker, havde lybækkerne efter al sandsynlighed brug for til deres egne formål. Den tjente ved større foretagender på øen lejlighedsvis som indkvarteringssted på grund af slottet Hammerhus' afsides beliggenhed. Det er sikkert denne gård, der menes, når der tales om det »nien Huse«, hvor også det stutteri befandt sig, som man havde indrettet på øen.¹⁴⁾

I forbindelse med de to officielle klager på mødet i København må nævnes endnu en tredje. Det drejede sig om byggearbejder på Hammershus slot, som man fra dansk side følte sig overrasket over, og som man ikke ville tolerere. Von Utenhof forlangte tilmed, at alt, hvad der allerede var bygget, skulle rives ned igen, hvilket Jochim Gerken ikke anså for rigtigt, da det opbyggede tjente såvel riget som Lybæk til fordel.¹⁵⁾ Til dette spørgsmål må man sige, at ifølge reversalet, som rådet måtte underskrive før det endelige afståelsedokument, skulle det ikke være tilladt at opføre eller nedrive noget på slottet uden kongens og rigsrådets vidende.

Men dette byggeforbud foruden andre traktatbestemmelser var til at begynde med ikke tænkt som noget specielt for slottet Hammershus. Forbudet hørte i begyndelsen snarere med til de forskrifter, som gjaldt for benyttelsen af alle de seks slotte, som Lybæk ifølge Segebergrecessen af marts

1525 kunne vælge imellem. Til dem hørte Bornholm imidlertid dengang endnu ikke. Bornholm blev først senere af de førnævnte grunde udvekslet med Gotland, der var et af de seks slotte. Desuden var alle de øvrige slotte ubeskadigede på det tidspunkt, da den oprindelige traktat blev affattet, og ville, ligegyldigt hvilket der blev valgt, være overgået i Lybæks besiddelse i fuldstændig brugbar stand.¹⁶⁾

Efter ombytningen havde man vel ganske mekanisk overført næsten samtlige forskrifter fra den gamle overenskomst til Bornholmsaftalen, selv om forholdene ved slottet Hammershus på grund af omstændighederne var helt anderledes end ved de øvrige slotte. Lybækkerne mente, at alle Kristian II's modstandere havde en fælles interesse i deres kamp mod ham, og derfor havde de selv ødelagt slottet så grundigt. Den fælles modstander kunne således ikke få det som et støttepunkt eller et andet Gotland, som det havde været hans hensigt. Ved udleveringen af reversalet havde de ansvarlige repræsentanter fra Lybæk været for uforsigtige eller for godtroende. De skulle ikke have accepteret byggeforbudet for Bornholms vedkommende, men skulle have fastholdt, at det skulle slettes, da en sådan bestemmelse kun kunne have nogen mening for et uskadt og brugbart slot.

Nu var danskerne ganske vist formelt i deres gode ret, men i betragtning af den hjælp, der på den tid var så påtrængende nødvendig og også blev ydet så hurtigt og så storstilet imod Kristian II i Norge, var Utenhofs forlangende uforståeligt og svarede ikke til et fair våbenbroderskab. At han allerede gjorde vanskeligheder på mødet i Kiel 1526, da Thomas von Wickedede berørte spørgsmålet om nødtørftigt byggeri på Hammershus var i sig selv mere end en uvenlighed. Først efter et langt tovtrækkeri blev det dengang tilladt at bygge så meget, at man kunne sove tørt og dynde noget korn op til tørring. Men der måtte intet foretages for at befæste slottet.¹⁷⁾

Allerede på dette tidspunkt begyndte Bernt Knop alligevel at gøre det, som skulle gøres i alle allieredes interesse, især da Lybæk havde den traktatmæssige forpligtelse, til enhver tid at skulle forsvare såvel øen som andre områder for Danmark. Desuden kunne høvedsmanden og hans efterfølgere med deres husstand, der til stadighed omfattede 30-40 personer, ikke have til huse i ruiner i 50 år. De havde brug for gode beboelses-, husholdnings- og forrådsrum samt stalde til de talrige husdyr som heste, køer, får, svin, geder o.s.v. Men fremfor alt skulle man kunne oplagre alle afgifterne, der var bestemt for Lybæk, og som bestod af naturalier, indtil de kunne borttransporteres. Derfor byggede Bernt Knop på slottets terræn en teglgård, og de bønder, der i forvejen var forpligtet til ægtkørsel, satte han til at køre

byggematerialer, og han udbyggede med tiden Hammershus slot således, at det kunne opfylde sine mangfoldige formål, trods gentagne forestillinger fra dansk side. Derved har lybækkerne ikke taget hensyn til danskernes vedvarende mistanke om, at fæstningen måske engang kunne blive brugt mod dem selv, men blot gjort det, der var fornuftigt.

Teglgården havde allerede før 1543 opfyldt sit formål og blev nedrevet endnu på Knops tid. Men byggeforbudet blev i 1553 og påny 1558 trukket frem igen fra dansk side. 1553 lod man for at berolige danskerne den lybske syndikus dr. Rudel fremskaffe en afbildning (contrafei) og henvise til forskellige nye tårne og bastioner, og i tilslutning hertil erklærede så Lybæks repræsentant, at de var opført til bedste for kronen og slottets bedre forsvaret, og at man heri ikke måtte se nogen fare.¹⁸⁾ Ti år senere, da den nordiske 7-årskrig begyndte, hørtes der ingen betænkeligheder, tværtimod, Schweder Ketting, Bornholms berømte forsvarer, måtte gerne befæste ikke blot Hammershus, men øen hele vejen rundt.

D. 10. april 1533 døde kong Frederik I. Kort forinden var Jürgen Wullenwever blevet borgmester i Lybæk. Frederiks søn Kristian kunne fremfor alt på grund af bispens indflydelse ikke straks følge sin fader på tronen. Valget af en ny konge skulle til at begynde med udskydes et år. Men så begyndte i foråret 1534 som følge af Wullenwevers politik grevefejden, hvis mål var at befri Kristian II og helt nyordne de nordiske forhold. Derfor har Lybæk og Danmark i næsten to år bekæmpet hinanden på det bitreste i en blodig krig.

Under disse omstændigheder måtte Bornholms status som lensbesiddelse fra første færd betragtes som fuldstændig ændret. Der er allerede tidligere blevet henvist til, at Lybæks foged på Bornholm på en måde havde to herrer. Knop har selv engang talt om »hans kongelige majestæt, hans allernådigste herre« og om »hans naturlige og rette herrer, den højtberømte kejserlige stad Lybæks ærbare råd«.¹⁹⁾ Overfor den første var han forpligtet ved slotsloven. Han var derigennem som befuldmægtiget for sin by lensmand under kongen, der besad overhøjheden over øen. Efter den oprindelige overenskomst skulle rigsrådet træde i kongens sted ved dennes død. Men på grund af de mange forskellige spørgsmål, som det danske rigsråd i den kongeløse tid skulle befatte sig med, og på grund af de i forvejen besynderlige forhold forblev tilstandene på det afsides liggende Bornholm så godt som uberørt af det hele. I august 1534 blev hertug Kristian hyldet som konge af Jyllands og Fyns stænder. I slutningen af juli 1535 fulgte en hyldning på Sjælland og lidt senere, d. 8. august ved Lund i Skåne. Først d. 12.

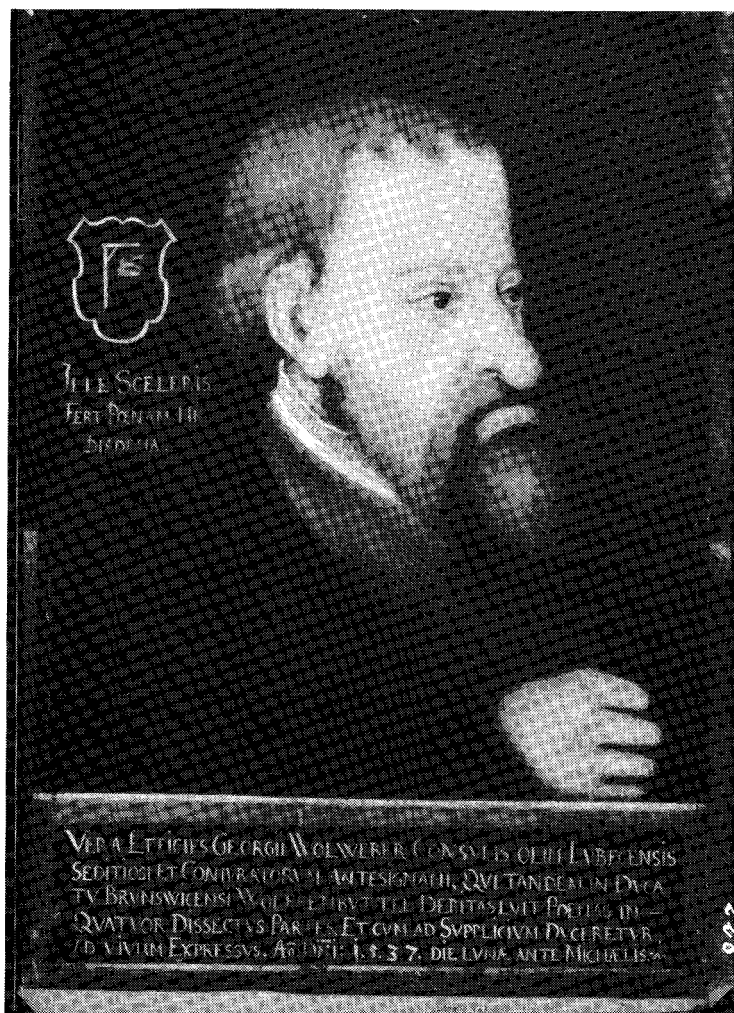

Fig. 9. Jürgen Wullenwever 1492-1537. Han greb magten i Lübeck 1533 efter at have gennemtvunget en forfatningsændring. Ledte et sidste fortvivlet forsøg på at hævde Lübecks position i Norden, der var truet af hollænderne. Støttede Lübecks gamle fjende, Christian den 2. og bondeoprøret under Grevens Fejde. En tid så det ud som om Lübeck var ved at genvinde sin magtposition i Danmark, men da byen blev tvunget til at slutte fred, vendte forbitrelsen sig imod ham. De tyske fyrster tog hævn over den revolutionære borgerhøveding ved at henrette ham. Bemærk det fiktive våbenskjold med galgen. For den lybske foged på Bornholm, Bernt Knop betød Wullenwevers politik, at han skulle tjene 2 herrer, Christian den 3. og det lybske råd, der var i krig med hinanden. (Museum für Kunst und Kulturgeschichte, Lübeck.)

august 1537 fandt kroningen sted i København. Lybæk havde allerede ved fredstraktaten i Hamborg i februar 1536 anerkendt Kristian III som konge.²⁰⁾ Før fredstraktatens tilblivelse havde han altså som udvalgt konge endnu været i krig med Lybæk. Således fandtes der for Bernt Knop på Bornholm i næsten tre år ingen konge, der var anerkendt af hans fædrene by, og han måtte indtage samme holdning overfor den udvalgte konge, hans bys fjende, som rådet i Lybæk, ved hvis bestalling han sad som foged på øen.

Disse usædvanlige forhold måtte gøre Bernt Knops stilling overfor Bornholms indbyggere overordentlig vanskelig. Det er ubekendt, om der har været truffet aftaler mellem ham og øvrigheden i Lybæk angående dette, ligeså om der er givet ham bestemte anvisninger om, hvordan han skulle forholde sig i denne tid. Men i alle tilfælde må det antages, at man har forsynet ham tilstrækkeligt med det nødvendige antal landsknægte og krigsmateriel. Hans lejetropanfører Hans von Sterneberg, der også bliver omtalt under navnet Hans Wohlgemuth, kom flere gange i forgrunden.²¹⁾ Bernt Knop havde skibe i søen mellem Bornholm og Gotland, hvad Gustav Vasa d. 10. oktober 1534 gjorde sin hovedsmand i Visby, Henrik Rosenkrans, opmærksom på, idet han tilsagde ham hjælp med nogle skibe og to eller fire jagter fra Kalmarsund. Engang udsteder Knop også et kaperbrev til en skipper ved navn Jasper Losenkamp og giver ham Hans von Sterneberg og et antal landsknægte med til et foretagende rettet mod det svenske fastland. Foruden andre lignende, men ikke overleverede fortagender har han nok gjort, hvad der var ham muligt, for også at overvåge øen fra søsiden.²²⁾

Iøvrigt varetog Knop sit embede videre som hidtil. Han forvaltede Bornholm efter de vante retningslinier og opkrævede skatterne som før. Det viser hans afregninger for årene 1534, 1535 og 1536, der på nær 1535 hvad indtægter angår, ikke adskiller sig fra alle de andre år i hans tid som foged. For regnskabsåret 1535 indføjede han den bemærkning, at han af bønderne under de frimænd, som opholdt sig hos Lybæks fjender i Skåne, havde fået 2 læster, 4½ tønde, 4 markpund smør. Desuden er i dette år antallet af okser, der blev leveret til Lybæk og angives til 25 stk., særlig højt. Både hvad angår tillægssmørret og okserne, drejede det sig sikkert om straffeafgifter.²³⁾ Når disse straffeafgifter kun blev opkrævet af de frimænd, der indtog en lybækfjendtlig holdning, mens de øvrige skatteafgifter var helt normale, tør man antage, at forholdet mellem fogeden og det store flertal af befolkningen ikke var af usædvanlig karakter. Af den måde, hvorpå det lybske råd forholdt sig, kan man udlede, at det fortsat betragtede Born-

holm som sit lensområde, som det på sin side stræbte efter at holde udenfor krigen og såvidt muligt lade forvalte på sædvanlig måde som hidtil. Den samlede befolkning ville også være bedst tjent dermed, især da den ikke blev indkaldt til landeværn eller blev afkrævet krigsskatter, og fordi øen ved Knops forholdsregler var beskyttet mod overfald eller angreb. De uroligheder, der især i året 1535 tilspidsede sig på øen, blev følgelig ikke fremkaldt af det lybske råd og dets foged Bernt Knop. Knops bemærkning om den ekstra smørafgift i året 1535 nævnte frimændene og - det tør man tilføje - deres frivillige eller tvungne påhæng som de egentlige ophavsmænd til det åbne oprør og til den kamp mod fogeden og hans herskab, som brød ud dette år.

Om omstændighederne ved denne kamp og dens forløb og den helt nøjagtige lokalisering af den foreligger der ikke nogen uvildige efterretninger. Men det står fast, at skuepladsen for sammenstødet har befundet sig noget syd for Aakirkeby på et område, der kendetegnes ved de to navne Ugleenge og Egleaenge. I en kort skildring fra 1625 af landprovsten Jens Pedersen, altså 90 år efter selve begivenheden, hedder det, at der dengang fandtes en egeskov lidt syd for Aakirkeby, og at stedet på hans, altså provstens tid, endnu hed Egele. Her skulle en fejde have fundet sted mellem landets indbyggere og Bernt Knop, der skulle have øvet uret mod dem. Landsdommeren Hans Jensen fra Nylars skulle være rejst over til kongen for at klage over den øvede uret og skulle af ham have fået den opgave, sammen med indbyggerne at sætte sig til modværge mod høvedsmanden. Som følge heraf skulle disse have forsamlet sig ved Egele i den hensigt at overvinde og fordrive øvrigheden.²⁴⁾

Ifølge beretningen led bornholmerne et svært nederlag, da lybækkerne benyttede skydevåben, der indtil da var ukendte for dem. Pedersen henlægger kampen til året 1536, mens den fandt sted allerede i 1535. Det er absolut ikke umuligt, at alt er forløbet således, som det skildres her. Kristian III modtog den skånske adels kongehyldning på St. Liboriushøjen ved Lund d. 8. august 1535. Allerede d. 17. juni 1535 lod han Bornholms beboere tilgå et åbent brev med opfordring til sammen med landsdommeren at komme til hans hyldning så snart som muligt.²⁵⁾ Der blev tilsikret dem frit lejde frem og tilbage. Det er altså absolut sandsynligt, at landsdommeren Hans Jensen har efterkommet dette påbud sammen med en delegation af bornholmere, og at kongen ved den lejlighed har givet dem ordre til at fordrive lybækkerne fra øen. Ved kampen drejede det sig nok om et overfald på fogeden og hans ledsagere, der var bevæbnet, fordi der var tale om et tjene-

ste- eller patruljeridt. Et forberedt overfald, hvortil man havde afventet en gunstig lejlighed. Almindingens nærhed og den store afstand til Hammershus må have været inddraget i planen.

Sandsynligvis er landsdommeren faldet under foretagendet. For allerede d. 20. august 1535 indsatte kongen Mogens Uf som ny landsdommer og overdrog ham hans besiddelser på Bornholm som fri ejendom i lighed med adelens i Skåne. Uf stammede fra en gammel bornholmsk adelsslægt. Kort forinden, d. 6. juli, havde ærkebisp Torben Bille i Lund tilbagegivet ham to selvejergårde med fuld adelsfrihed, som tidligere, da han var umyndig, var blevet beslaglagt af biskop Birger. Det må antages, at også Uf hørte til den bornholmske hyldningsgruppe. Thi samtidig, d. 20. august, lovede Kristian III at komme bønderne og indvånerne på Bornholm til hjælp for at befri dem og slottet fra lybækkernes magt. D. 6. december s.å. meddelte han dem sin hensigt at sende skibe, folk og heste til deres befrielse, idet han forventede, at de selv ville sørge for underhold og foder. Men snart derefter lod kongen gennem Uf udtale sin tak til befolkningen for dens opstand mod lybækkerne. Han berettede om sin udsendelse af fire orlogsskibe til bistand for dem og om ødelæggelsen og tabet af dem i en storm. Han bad dem forøvrigt om fremover at være ham behjælpelig mod rigets fjender og at handle efter de anvisninger, som de ville modtage af Mogens Uf. Med disse kongelige breve turde det være bevist, at der i de dage, da bornholmernes hyldning fandt sted i Lund, har fundet en sammensværgelse sted mod Lybæk mellem kongen, den gamle landsdommer Hans Jensen og hans efterfølger Mogens Uf.²⁶⁾

Imod Knops og hans bys hidtidige optræden, der gik ud på at opretholde de gamle traktatmæssige tilstande mellem øens beboere og lybækkerne, blev følgelig bornholmerne inddraget i krigen, fremfor alt på grund af den udvalgte konges indflydelse. Hvad der var sket, måtte nu forståeligt nok få Bernt Knop til at gå frem med de skarpeste midler mod anstifterne af opstanden og deltagerne i den, såvelsom overhovedet mod alle øvrige opviglere og urostiftere, lige til slutningen af grevefejden.

Der var intet usædvanligt i, at der under sådanne omstændigheder ikke længere kunne herske normale retstilstande på øen, men at Knop som de lybske herrers befuldmægtigede nu var tvunget til, til enhver tid selv at handle på eget ansvar. Således måtte han pålægge sine oprørske modstandere høje straffe og i enkelte tilfælde også inddrage de impliceredes hele ejendom. Det sidste skete tildels også for at de pågældende kunne beholde livet, som under sådanne omstændigheder var forbrudt efter datidens rets-

sædvaner. Men fremfor alt var hans fremgangsmåde også berettiget derved, at man i alle påkommende tilfælde stræbte ham selv efter livet.²⁷⁾

Således opstod på denne tid det forbitrede personlige fjendskab mellem Knop og de underlegne grupper, som var hans modstandere, et fjendskab, der aldrig senere sluktes. Overfor fogeden, der var den overlegne, kunne man kun hævnne sig ved de usande, fordrejede, overdrevne og bagtaleriske beretninger, der blev sat i omløb, og også blev lagt til grund for senere, stadig gentagne klager. Det viste sig under forhandlingerne i den efterfølgende tid og fandt sit udtryk i det aktmateriale, som indtil dets fremdragelse ved Hübertz havde slumret i århundreder, mens samtidig billedet af Knop og hans efterfølgere indtil Schweder Ketting var blegnet i folkemindet og gået i glemmebogen. Men derom senere.

Hvis den gamle bagtaleriske ånd var blevet afsløret af den nyere bornholmske hjemstavnsliteratur ved hjælp af en alvorlig kritisk fordybelse i det foreliggende kildemateriale, og hvis der endvidere var blevet taget hensyn til, at virkelig håndgribelige fakta vedrørende den nedsættende og ufortjente bedømmelse af Lybæks første foged ikke lader sig finde, så ville det fordrejede billede af Knop, der er gængs idag, og som viser ham som den blodige tyrann og udsuger af folket, ikke være opstået. (Se anm. 30 og 42.)

Thurah, der også plejede at indhente oplysninger til sit værk hos andre sagkyndige samtidige (sml. også Resen og Urne), vidste kun følgende at berette om de skildrede begivenheder:

»I året 1538 må Bornholms indbyggere have forset sig groft mod deres lybske herskab. Thi efter Jacob von Melles beretning findes endnu på rådhuset i Lybæk nogle bægre eller kander af sølv, om hvilke man mener, at indbyggerne måtte give dem som straf for bevist utroskab mod dette herskab. Der skal være fem bægre med følgende indskrift.....« Thurah anfører nu fem plattyske strofer, som de fem bægre var forsynet med. Johann Rudolf Becker skriver i sin *Geschichte der Stadt Lübeck*, bind 2, 1784, side 112: »Det ser ud til, at øen Bornholm ved år 1538, da den endnu var under Lybæks herredømme, har gjort et forsøg på at løsrive sig fra lydigheden mod staden Lybæk, men at dette forsøg er forløbet uheldigt, at disse insulaneres utroskab er blevet opdaget i rette tid, og at de af den grund er blevet ansat til en anseelig pengebøde. Disse penge er for en del blevet anvendt til at lade forfærdige nogle endnu eksisterende stykker af rådhusølvet....«

Becker angiver, at det drejede sig om seks stykker, nærmere bestemt om to forgyldte sølvkander og fire store forgyldte sølvpokaler med låg, som

skulle være meget omhyggeligt forarbejdet. Derfor følger her de seks indskrifter efter Becker:

1. Dat Bornholm sin Heren vorsaket
heft mi to sülbern Kross gemacket Ao 1538.
 2. Hedde sich Bornholm bedacht na framen
wer ich hierher nicht gekamen Ao 1538.
 3. Bornholm heft mi ghegeven
Lübeck der guden Stadt,
wer Trw beständig bleven
hätts keine Noth gehatt Ao 1538.
 4. Woll dörlich breckt
moth witlich böten,
Gehorsam hefft ghemakt
dat Bornholm mi heft torichten möthen
to Lübeck dem Ehrbaren Rade Ao 1538.
 5. Hedde Bornholm recht ghedan fahren,
disses Raths Stuhl hed ik entbahren Ao 1538.
 6. Von Bornholm bin ik hier bracht,
dat mackt Untruv unbedackt Ao 1538²⁸).
-
1. At Bornholm har svigtet sine herrer
har gjort mig til et sølvkrus Ao 1538.
 2. Havde Bornholm betænkt sig på det nyttige
ville jeg ikke været kommet herhen Ao 1538.
 3. Bornholm har givet mig
til Lybæk den gode stad,
hvis trofasthed var forblevet bestandig
havde det ikke haft nogen nød Ao 1538.
 4. Den der forbryder sig så tåbeligt
må bøde klog af skade,
lydighed har gjort
at Bornholm har måttet sende mig
til Lybæks ærbare råd Ao 1538.
 5. Havde Bornholm handlet ret,
havde jeg undgået dette råds (dom)stol Ao 1538.
 6. Fra Bornholm er jeg bragt hertil,
det gør troløshed ubetænksomt Ao 1538.

Det fremgår intetsteds af Knops afregninger, at større pengebeløb eller sølvmængder er inddrevet fra beboerne. Til anskaffelsen af bægrene er sandsynligvis anvendt de afgifter i form af straffesmør, som Knop omtaler under året 1535, eller også den ekstra 1 ½ læst smør og de 258 tønder havre, som under strafindtægterne opføres som sendt til Jochim Gerken.²⁹⁾ Om Knop overhovedet har haft noget at gøre med fremstillingen af bægrene, kan ikke ses. Til grund herfor lå vel en tanke fra rådet selv. Da hvert bæger foruden stroferne bar betegnelsen J.G. 1538 (Becker laver af J.G. et Ao), så drejede det sig ved J.G. sikkert om forkortelsen af navnet på den daværende borgmester Jochim Gerken, og 1538 var vel det år, da drikkeudstyret blev gjort færdigt.

Mange modstandere af Bernt Knop, som af de ovennævnte grunde frygtede tilsvarende afstraffelser, gik dengang af egen drift i landflygtighed og tog for største delen til Skåne. Til disse flygtninge hørte også landsdommeren Mogens Uf, som Bernt Knop tillidsfuldt havde anerkendt i hans embede trods krigen og til trods for, at han var udnævnt af den fjendtlige konge. Han havde endog sammen med fogeden offentligt aflagt en fælles ed på slotsloven (rørt ved ringen). Til sidst blev jorden ham dog for hed, og han bad Knop om tilladelse til en rejse til Stralsund, hvad denne tilstod ham. Men da han så sammen med skipperen var kommet til søs, nødte han denne til at sejle til Skåne til hans kæreste. Knop har senere, da han havde gennemskuet hele det falske spil bag sin ryg, beklaget sig meget over, hvor forræderisk og uærligt Uf havde handlet, og at han burde være straffet ikke blot på sin ejendom, men også på sit liv.³⁰⁾

De to landsdommere Pedersen (sic. skal nok være Hans Jensen. O.a.) og Uf forholdt sig således i grevefejdens dage i høj grad troløse overfor Knop. Endnu d. 13. august 1536 udgik en kongelig skrivelse til de bønder og undergivne på Bornholm, der hidtil havde stået under biskop Torben Bille, at de nu skulle aflægge ed til Mogens Uf i kongens sted. (Han var imidlertid ikke kommet tilbage til øen igen.) Mogens Uf dukkede først op igen på Bornholm i 1562.³¹⁾

Den ulyksalige grevefejde fandt sin afslutning med freden i Hamborg 1536. Afslutningen formede sig for Lybæk gunstigere, end man turde forvente efter den ikke just ærefulde ende på krigen. At Bornholm ved fredstraktaten skulle overlades til staden for yderligere 50 år ud over de oprindelige 50 år kunne landets beboere vel kun med stor skuffelse tage til efterretning efter de ytringer og løfter, deres konge kort forinden havde fremsat.³²⁾

D. 21. juli 1537 afsendte Bernt Knop på anmodning en større mængde

proviant til rådsudsendingene fra Lybæk, der opholdt sig i København til forhandlinger. Ved denne lejlighed bemærkede han i sin følgeskrivelse, at Mogens Uf og andre, der på grund af deres opsætsige og forræderiske optræden var blevet landflygtige, nu brugte deres »løgnagtige kneb« i København, fordi de vidste, at han ikke personlig kunne forsvare sig der.

Derfor sendte han samtidig landsdommeren Lars Pedersen og sin betroede mand Hans von Sterneberg derover med et forsvarsskrift. Ligeledes rettede han en bøn til de derværende rådsudsendinge om at sørge for, at der fra Lybæk blev sendt to eller tre udsendinge til Bornholm for i nærværelse af hele landets befolkning, bønder såvelsom borgere, at lade fastslå, om nogen sandfærdigt kunne rette beskyldninger mod ham. Havde han berøvet nogen en skilling, så ville han give ham to igen i stedet for. Hvad Knop her foreslog, lød som et indtrængende nødråb til hans foresatte i Lybæks råd. Og således var Knop selv den første til at forlange, at man på selve stedet gik til bunds i tingene, og dette fandt han gehør for i Lybæk.

Da Kristian III erfarede rådets plan om i løbet af kort tid at sende en delegation til Bornholm for at undersøge tildragelserne på øen under grevefejden og klagerne over dem, opfordrede han d. 13. juni 1538 sin kansler Johann Friis til at udvælge egnede folk til et gesandtskab, som skulle sendes derover. Disse skulle i fællesskab med lybækkerne undersøge årsagerne til sådanne klager, for at sagen ikke skulle befinde sig alene i hænderne på partiske dommere. Der var heri en tone af ærgrelse over, at han blev overrendt af sine undersåtter med det fortsatte klageri. Friis fik yderligere ordre til straks at lade udsende et brev i kongens navn og under hans segl til alle, der rettede beskyldninger mod Bernt Knop, hvad enten de nu opholdt sig i Skåne eller på øen.

Således begyndte d. 12. juli i året 1538 den første lybsk-danske sammenkomst på Bornholm.³³⁾ Fra Danmark var tilstede lensmanden fra Varberg, Trut Gregersen, der altid blev tilkaldt til forhandlingerne med lybækkerne, samt Holger Gregersen og Knud Bille. De lybske deltagere er ikke kendt. Der foreligger heller ikke nogen beretning om forhandlingerne. Men alle tegn tyder på, at der oprindeligt må have eksisteret en kongelig reces om dette møde, ifølge hvilken alle fejl, der var begået på øen i tiden under og efter grevefejden, og alle bebrejdelser mod rådet og dets foged skulle gælde som færdigbehandlet og indstillet. I overensstemmelse hermed skulle enhver, der genoptog en sådan sag, betragtes som en uærlig mand. Til en sådan aftale blev der henvist i en skrivelse fra det lybske råd af 8. august 1539, og det blev gentaget flere gange i løbet af senere forhandlinger.

Men til trods herfor var det i mellemtiden blevet bekendt, at mens fogeden havde ligget syg i Lybæk, havde nogle bornholmere alligevel påny været hos rigsråderne, hvad der havde fremkaldt stor forbavselse og misnøje i Lybæk.³⁴⁾ Thi under de sidste forhandlinger var der efter stadens forslag truffet aftale om, at klagemål over bornholmske domme ved retten først skulle forelægges til forhandling i Lybæk. Således måtte man erkende, at troen på, at man havde nået til en afslutning på det evindelige og tøjlesløse klageri hos kongen, havde været illusorisk.

Men på grund af nye hændelser begyndte der snart at udvikle sig nye stridsspørgsmål, som ved at blive føjet til de tidligere gjorde forholdet mellem byen og riget endnu mere spændt, end det var i forvejen. På grund af det forbehold, der var fastsat i overdragelsesaftalerne vedrørende den gejstlige jurisdiktion til gunst for ærkebispesædet Lund havde der mellem fogeden og de kirkelige herrer i stiftet aldrig været blot den allermindste meningsforskel i deres 11-årige sameksistens, så længe de to ærkebiskopper Aage Jepsen Sparre og Torben Bille sad i embedet, den ene efter den anden indtil reformationen. Den sidstnævnte blev fængslet ved midten af august 1536, da samme skæbne også ramte de øvrige danske bisper. Foruden samtlige gejstlige besiddelser i hele riget overtog kongen selv fra dette tidspunkt også de ejendomme på Bornholm, der hidtil havde tilhørt ærkebispesædet i Lund, tillige med alle deres rettigheder.

Også i lybækkertiden havde de kirkelige organer på Bornholm selv taget sig af kirkegodset og indtægterne deraf. Kun bispetienden, en skæppe korn fra hver af de verdslige bønder, blev efter provstens ønske opkrævet af Bernt Knop og afleveret til kirken, da de omtalte bønder ifølge provstens egne ord ikke ville adlyde deres derværende højeste gejstlige foresatte. Knop betegnede denne fremgangsmåde, der var betroet ham, med de ord, at han havde forpagtet tienden. Måske ville han dermed sige, at den årlige betaling skete gennem et aftalt engangsbeløb. I hvert fald forblev det ved den samme ordning, indtil kongen i midten af året 1541 indsatte adelsmanden Stig Pors som sin embedsmand og stiftslensmand til at forvalte det bornholmske kirkegods, der tilfaldt ham, og som også i tiden efter sækulariseringen (som i hele riget) forvaltningsmæssigt altid blev holdt adskilt fra det verdslige herskabs gamle besiddelse. Når de to sidste ærkebisper ikke havde rejst nogen indvendinger mod Knops afregninger, beviser det på den ene side Knops uangribelige forhold i jurisdiktionens sager, men på den anden side også, at de første var nøje bekendt med grænserne for deres krav og rettigheder, og at de overholdt dem.³⁵⁾

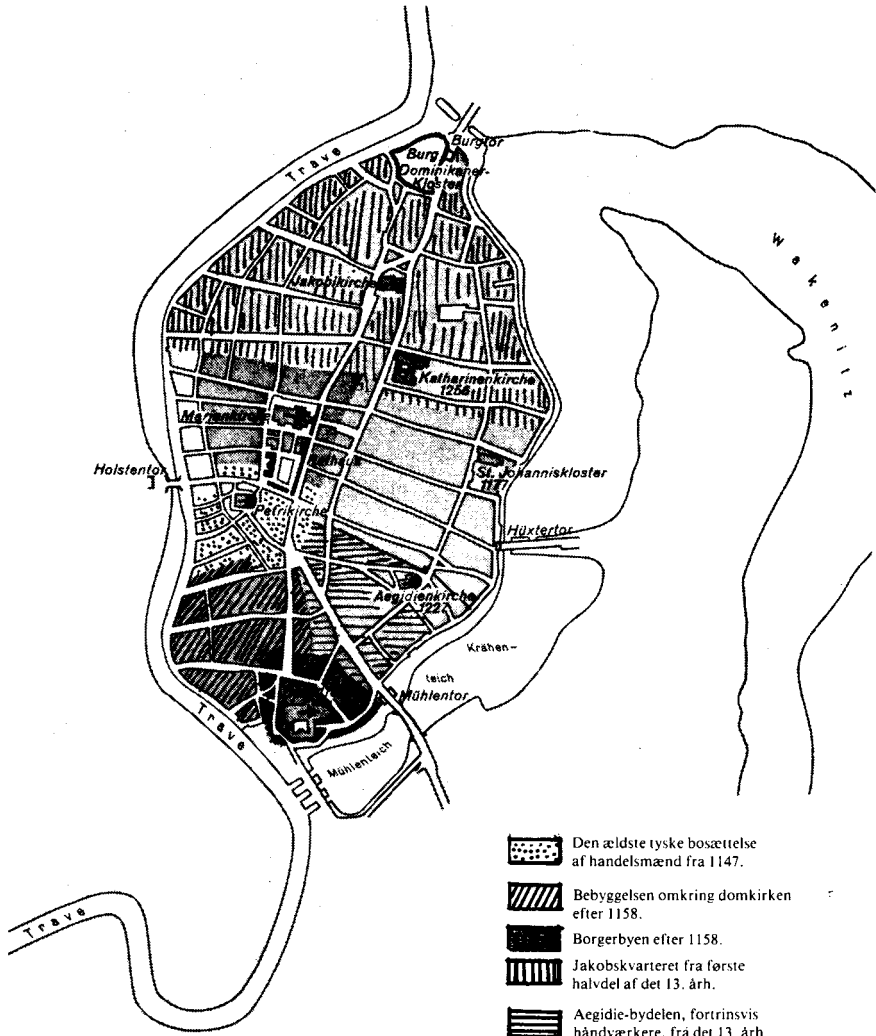

Fig. 10. Kort over Lübeck i Middelalderen. Byen er opstået på en 2 km lang og 1 km bred ø i floden Trave ca. 15 km fra Traves udmunding i Østersøen. Grundlæggelsen er sket i 1100-tallet. Omkring 1150 fik den en særlig stadsforfatning, »Lybsk ret«, som blev forbilledet for andre nordtyske byer. Under Valdemar Sejrs erobring af Visby førte til krig med Lübeck, som i spidsen for en hanseatisk flåde erobrede København og ødelagde Absalons borg. På det tidspunkt var Lübeck en af de mest betydelige byer i Europa med ca. 30.000 indbyggere. (Kortet er udarbejdet efter Putzger: Historischer Weltatlas.)

Stig Pors' optræden og hans virksomhed førte snart til nye vanskeligheder, som Bernt Knop måtte tage stilling til. Thi nu begyndte en tid, hvor der af kongen og hans embedsmand blev truffet foranstaltninger, hvorved Lybæk i modstrid med de tilsikrede aftaler i ganske betydelig grad ville blive stillet ringere og få indskrænkninger i sine indtægter og rettigheder. Stig Pors fik befaling af kongen til at afhjælpe forskellige fejltagelser på Bornholm, der angik adelen, undersåtterne og kirkegodserne, og Bernt Knop fik det ligefrem meningsløse hverv at hjælpe ham dermed. Frem for alt viste det sig mere og mere, at kongen ved hjælp af sin nye stiftslensmand gerne ville lade mere fra det tidligere kirkegods tilflyde sin egen kasse. Stig Pors, der ikke bosatte sig på Bornholm, men var rykket ind på Lundegård i Skåne, den tidligere ærkebiskoppelige bopæl, synes meget snart at have taget fat på den opgave, der var overdraget ham af kongen.

I Lybæk havde man allerede i året 1542 et ret indgående kendskab til hensigten med alt dette.³⁶⁾ Der havde allerede lejlighedsvis fundet samtaler sted med Kristian III på Gottorp, inden staden samme år sendte sin sekretær, mester Sebastian Ersam, afsted med overordentlige alvorlige og indtrængende henvisninger, påmindelser og forslag, der både gjaldt gamle spørgsmål og nytilkomne. Sekretæren skulle foreholde kongen, at der var bornholmere, der trods de af landsdommeren afsagte gode og retfærdige domme, som også var godkendt af klagerne, plagede ham (kongen) tidlig og silde. De forelagde sager, der var fornærmelige mod fogeden og var åbenbart usande, så man ikke kunne tro på dem. Ersam skulle overbevise kongen om, at de, der optrådte med klager, ville blive styrket i deres rebellion og ulydighed, hvis man hørte på dem. De forledte ovenikøbet dem, der ellers var lydige, og gjorde derved større fortræd. Fremfor alt skulle det også gøres klart, at fogeden selv intet havde at gøre med retsundersøgelsen og domsafsigelse. Han skulle bare rette sig efter dommen. Forskellige eksempler skulle anføres, som viste, hvorledes klagerne atter havde tilbagekaldt deres klagemål, og hvordan Knop havde modtaget deres tak. Endog kansler Friis selv havde ført modbevis overfor enkelte, hvoraf kongen ville kunne se, med hvilket drilleri nogle her førte sig frem.

Endnu engang skulle det foreslås kongen, i sådanne klagesager at henvise folk til rådet i Lybæk, som under anvendelse af dansk ret og i mindelighed ville træffe sine afgørelser, også til kongens tilfredshed. Men skulle noget sådant ikke lykkes for lybækkerne, så skulle der med Lybæks samtykke appelleres til kongen, som man så ville sende akterne til. I alt, hvad der blev pålagt Sebastian Ersam, kom rådets alvorlige og ærlige ønske til udtryk: at

beskytte kongen selv mod de fortsatte besværligheder. Man var overbevist om, at kun på en sådan måde kunne det omsiggribende onde fjernes. På ingen måde kom det for lybækkerne an på at forhøje deres magtkrav. Men det kom i alle sager til udtryk, at rådet skænkede sin foged, som det med eftertryk tog under sin beskyttelse, fuld tillid, men også at det på den anden side heller aldrig ville have tolereret det, hvis denne skulle have gjort noget urigtigt eller ondt.

Når det ved sådanne anvisninger til Sebastian Ersam under hans besøg på Gottorp drejede sig om de gamle spørgsmål, der allerede havde ulmet længe, så var i tilslutning til hans forhandlinger med Kristian III også de punkter opført, der her optrådte for første gang som resultater af Stig Pors' virksomhed. Disse punkter viser, at Pors hørte til Lybæks modstandere og i enhver henseende bestræbte sig på at vise sig som et medgørligt og villigt redskab for sin herre, der var indstillet på samme måde.

Således skulle Sebastian Ersam henvise til, at Stig Pors i sit nye embede tillod sig at unddrage slottet smør, som Bernt Knop dog havde modtaget i de to bispers tid som noget, der tilkom Hammershus. Pors ville, at hver af de 153 gårdstørteboere skulle levere to skæpper havre mindre end ellers til slottet, da disse to skæpper skulle tilkomme kongen. Tre kirkebønder, hvoraf den ene skulle fodre fire heste, og de andre hver to heste en nat om året, inden for rammen af gæsteripligterne, skulle undlade dette til gunst for kongen. Af lignende grund skulle også forskellige kirkebønder, der hvert år inden for rammerne af deres hoveripligter havde kørt hø fra slottets enge op på slottet, indstille kørselen. Frimændene, der på Birgers tid altid kun var fri for skatter af deres egne gårde (sædegårde), ville i forståelse med kongen og til deres egen fordel ikke finde sig i, at deres fæstebønder som hidtil leverede deres årlige smøragift til slottet.

Sluttelig skulle Ersam overbringe rådets tilbud om i det kommende forår at sende rådsudsendinge til øen for at efterprøve alle omstridte spørgsmål, så at enhver kunne komme til sin ret. Dette førte til en overenskomst om et gensidigt møde på Bornholm i sommeren 1543. Men allerede før dette tidspunkt var der i Lybæk foruden ovenstående fremkommet yderligere oplysninger om, hvad Stig Pors havde udtænkt til nedskæring af Lybæks indtægter fra Bornholm. Derfor kunne der i den endelige instruktion til udsendingene tages hensyn til disse nye planlagte traktatstridige ændringer af de overleverede tilstande. Kongen ville nemlig under henvisning til den gejstlige jurisdiktion »tilrane« sig retten til at forlange bøderne for ægteskabsbrud, kætteri og hor. Endvidere ville Stig Pors overdrage til Lunds stift

nogle ødegårde, som Hammershus hidtil havde fået skatterne af. Frimændenes fæstebønder og kirkebønderne, som siden Birgers tid årlig havde betalt to læs brænde og 15 penninge dansk til slottet som rettertingspenge, skulle ikke betale længere. Sluttelig blev der også stillet krav om, at nogle gårde, som hidtil havde skattet til slottet, skulle høre under kirken.³⁷⁾

Således skortede det ikke på undersøgelses- og forhandlingsemner, da Lybæks udsendinge Claus Bardewik og Ewert Störtelberg lørdag d. 16. juni 1543 ankom til Nexø, hvor de overnattede. Sammen med Bernt Knop red de den følgende dag til det »Nye Hus«, sikkert Nygård i Klemensker og kom mandag d. 18. juni til Hammershus. D. 24. juni blev der afholdt landsting i Aakirkeby. Alle sandemænd var blevet opfordret til at forkynde i deres sogne, at enhver, der ville klage over Bernt Knop, skulle komme til slottet, for at han kunne blive hjulpet til sin ret. Men ingen klagede over Bernt Knop, tværtimod, man takkede ham. D. 30. juni fandt et byting sted i Rønne. På spørgsmålet om, hvem der havde noget at forebringe mod fogen, klagede ingen her.

D. 7. juli kom lybækkerne til Sandvig, hvor de mødte de nu ankomne kongelige råder Trut Gregersen, Stig Pors og Jens Brade. Da man nu her påny i danskernes nærvær spurgte, om nogen havde noget at klage over Knop, blev der ikke svaret, men mændene rådførte sig med hinanden. D. 8. juli var de danske herrer gæster på Hammershus. Derpå blev der indkaldt til tinge i Klemens kirke d. 9. juli. Da lybækkerne viste sig der denne dag, fandt de allerede folket forsamlet, mens de danske råder oplæste et brev fra kongen angående de bornholmske klager. Derpå meddelte lybækkerne deres beredvillighed til sammen med de kongelige råder at lade retten ske fyldest.

Mens der nu under de følgende forhandlinger fra dansk side blev forlangt skriftlig indlevering af klagerne fra dem, der var ramt, ønskede lybækkerne mundtlige forhandlinger. Den langvarige strid, der derpå udviklede sig om disse procedurespørgsmål, førte til sidst til, at alle videre undersøgelser af personspørgsmålene sluttede.

Ved drøftelsen af saglige spørgsmål anerkendte lybækkerne tilvejebragte beviser vedrørende tre gårde, som var forlenet til landsdommeren, og som den kongelige embedsmand gjorde krav på som hørende under hans herres jurisdiktion, skønt lybækkerne havde udnyttet dem i 18 år ifølge den skattefortegnelse, der var overgivet til dem. Med endnu en gård havde Stig Pors intet heldigt resultat. Ligeså gik det ham med alle de øvrige anførte fordringer, som Lybæks udsendinge protesterede mod på det heftigste, således at

de kongelige råder til sidst var parate til at udskyde afgørelsen af alle spørgsmål et år for derved at give kongen mulighed for at tage stilling. Og så alle nyere anmasselser af frimændene blev tilbagevist under henvisning til tilstandene på biskop Birgers tid. Således endte dette andet fællesmøde på Bornholm - næsten uden resultat, formålet taget i betragtning.³⁸⁾

Af særlig betydning blev afslutningen på denne sammenkomst dog derved, at Bernt Knop fratrådte som foged og høvedsmand på Bornholm. Hans bestalling, som var udstedt d. 7. april 1537, havde forlænget hans tid som foged med seks år, der nu var udløbet, og som Knop ikke ønskede forlænget. Som følge heraf skulle Ewerth Störtelberg og Claus Bardewik ifølge deres under 13. juni 1543 forfattede instruks have magt og befaling til at indsætte Blasius von Wickede, der allerede var kommet med til Bornholm, som slotsfoged i hans sted og overgive ham Hammershus og landet Bornholm for 10 år efter den sædvanlige slotslov, samt modtage den skyldige ed af ham. Ikke desto mindre skulle Bernt Knop have samme magtbeføjelse fælles med Blasius von Wickede, hvis han ønskede at forblive der fra da af og til Mikkelsdag (29. september). Bernt Knop havde så d. 22. juli overgivet slottet og inventaret til Blasius von Wickede, Thomas von Wickedes søn, i nærværelse af de to rådsudsendinge og havde også i anledning af sin bortrejse udarbejdet sin store regnskabsberetning.

Efter udsendingenes afrejse forblev han endnu på øen indtil d. 16. oktober. I denne tid viste han sig på herreds- og landstingene og var til rådighed for enhver, der mente endnu at have noget krav på ham. Til trods herfor blev der efter hans afrejse, sandsynligvis af et slæng af hans fjender, udspredd den bagvaskelse, som blev gentaget i årevis trods hans modbeviser, at han havde forladt øen hemmeligt, uden at have gjort afregning med nogen. I sit regnskab af 1543 erklærede han som sine sidste ord, at han i overensstemmelse med Aage Sparres skattebog altid havde forholdt sig således, at slot og land var forblevet uændret ved gammel sædvane. Heri var han ikke blevet hindret af nogen, før Stig Pors var optrådt med sine krav.³⁹⁾

Med Bernt Knops afsked med øen var han endnu ikke fuldstændig frigjort fra de bornholmske anliggender til trods for det nye ærefulde embede, som hans råd overdrog ham. Udsættelsen af de sidste lybsk-danske forhandlinger førte med sig, at han stadigvæk forblev bundet til det, som skete på øen.⁴⁰⁾

Den etårige udsættelse forlængedes stadigvæk, indtil der efter forløbet af mange år, som var fulde af nye sindsbevægelser og ubehageligheder i Bernt Knops efterfølgeres tid, fulgte et nyt møde d. 17. oktober 1553 i Kol-

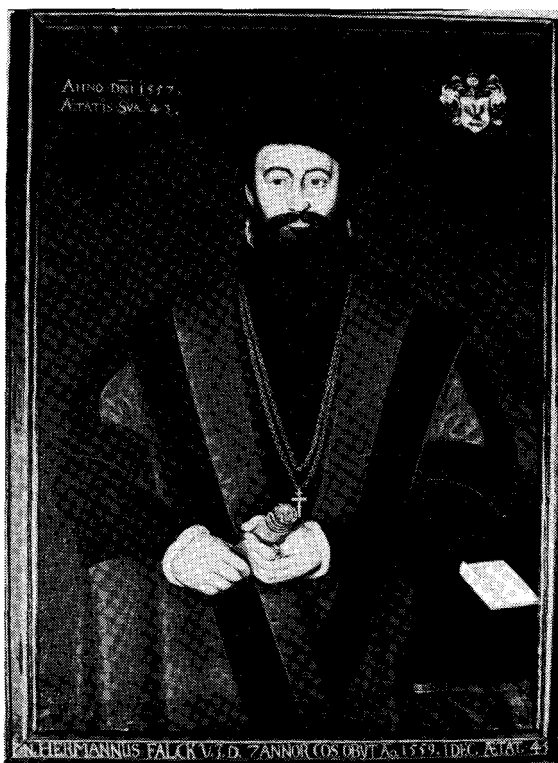
ding. Der var altså gået ti år, siden Knop, der også kom til dette møde, var rejst bort fra Bornholm. Lybæks råd sendte sin fremragende syndicus dr. jur. Johann Rudel og sin prøvede rådsherre Bartholomäus Tinappel, som allerede dagen efter deres ankomst blev modtaget i audiens hos kongen i nærværelse af hans råder. Her åbnede Kristian III's kansler Andreas Barby forhandlingerne, i hvilke det for kongen fremfor alt drejede sig om behandlingen af de private klager, om hvilke Barby erklærede, at »de udgjorde et eller måske fire punkter«.

Også nogle af oprørerne, som i grevefejdens dage havde hidset op og tilsidst havde rejst oprør på øen, var sammen med deres meningsfæller kommet fra Bornholm, for her at opponere mod deres tidligere foged. Men denne trådte meget energisk, overlegent og slagfærdigt op imod sine gamle fjender, idet han foreholdt dem, at de egentlig kun genoplivede sager, der var bilagt forlængst, allerede i 1538, hvad der ifølge den kongelige reces af samme år var forbudt og kunne straffes. Folk som f.eks. Trut Myre, Mogens Uf og andre, der var til stede som klagere, måtte tage denne kritik til sig. Iøvrigt bemærkede Knop, at det kort og godt drejede sig om ting, som var »opdigtet, skændig løgn« eller »som var jammerligt overdrevet«, og at man havde »sammenskrabet« gamle og nye sager for at forulempe rådet i Lybæk og dets foged og for at dække over egne misgerninger.

Af hvilket stof de var gjort, de gamle modstandere, opviglere og urostiftere, som Bernt Knop havde måttet slås med, det viser Peter Nielsens utilbørlige og respektløse optræden selv her overfor kansleren og de kongelige råder. Disse stillede sig derved til sidst på Knops side, og kansleren så sig nødsaget til at tilbagevise den uregerlige bonde på grund af hans tøjlesløse optræden. Men man kunne heller ikke på Koldingmødet tilvejebringe det, som man havde foresat sig. Kongen udskød igen den endelige afgørelse af spørgsmålene til det følgende år.⁴¹⁾ Dog først d. 24. august 1555 blev der nu for fjerde gang genoptaget nye forhandlinger på Bornholm for endelig at få alt bragt i orden.

Her fandt sammenkomsten sted på Maglegård, som den senere danske rigshofmester Peder Oxe havde købt i begyndelsen af året 1553 tillige med ialt 30 tidligere strøgårde, der tilhørte fru Anne Lang, Niels Brahes enke. Til stede fra Danmark var foruden ejeren af Maglegård, som man måtte regne for hørende til kongens parti, altså til Lybæks og Knops modstandere, også rigsråderne Brigge Trolle og Niels Lange. Lybæk var repræsenteret af sin borgmester dr. jur. Herman Falke og endnu engang af rådsherren Bartholomäus Tinappel. Også Bernt Knop var igen tilstede. I forhandlin-

Fig. 11. Hermann Falke, rådsherre og flådeanfører, senere borgmester i Lübeck. Deltog i voldgiftssagen om varigheden af lybækkernes besiddelse af Bornholm. Han lagde ud med et krav, der lød på 150 år. De danske udsendinge ville kun gå med til 10-12 år. Efter tre dages seje forhandlinger afsagde voldgiftsmændene kendelsen: 50 år. (Museum für Kunst und Kulturgeschichte, Lübeck.)

gerne deltog endvidere Blasius von Wickedes efterfølger Hermann Boitin, som daværende foged, såvelsom hans efterfølger Schweder Ketting, der allerede dengang opholdt sig på øen. Efter møderne i 1543 og 1553 kunne man ikke have forventet, at mødet på Maglegård ville få så stort et omfang, som det fik. Mod de lybske fogeder fremtrådte nemlig her 116 beboere på Bornholm med personlige klager over tidligere afstraffelser, for på grund af angivelig uskyldighed at forlange erstatning for den skade, de havde lidt. Af disse klager, der ikke var tydeliggjort ved tidsangivelser, var tre rettet mod Hermann Boitin, to mod Blasius von Wickedede og alle de øvrige 111 mod Bernt Knop, af hvilke der var en, der ikke blev godkendt.

Man tør vel formode, at det i mellemtiden så stærkt forøgede antal af klagere bestod af mennesker, der sikkert for det meste var afhængige, og for en stor dels vedkommende havde været udsat for pression og trusler fra de elementer, der var tilbøjelige til vold. Det var dem, der havde været med

allerede i 1535, og som i Kolding i 1553 havde givet deres lidet tiltalende karakteregenskaber tilkende. Det var også de samme mænd, der på dette tidspunkt skabte besværigheder for fogeden Hermann Boitin. De var så opsætsige og frække i deres optræden, fordi de vidste, at de havde kongen, Stig Pors og de øvrige rigsråder bag sig, for hvem Lybæks stilling på øen i forvejen var en torn i øjet, jo længere det varede, des mere, og hvis højeste ønske det var, at staden måtte se sig nødsaget til at forlade øen allerede nu, før den traktatmæssige tid var udløbet.

Bernt Knop og Lybæks udsendinge gav udtryk for, at det endnu mere end i 1553 drejede sig om en genoptagelse af forlængst afsluttede sager. Desuden kunne man ikke forvente, at sager, som de her foreliggende, kunne klarlægges på en alvorlig måde efter så mange års forløb. Således udviklede det hele sig til en udtalt farce. Og anderledes har vel de ærbare, vise og kloge herrer fra det lybske råd heller ikke opfattet sagen, og de har derfor gjort gode miner til dette sælsomme spil.

Behandlingen af det store antal klager, der egentlig krævede ret så lang tid, må være jasket igennem i et sandt iltempo. Ikke i et eneste tilfælde kunne man komme til et skyldbevis mod Knop, som selv med en forbavsende hukommelse stillede det forebragte i det rette lys og tilbageviste de sædvanlige fordrejelser af de påståede hændelser. I hvert enkelt tilfælde gik man frem efter det samme skema. Klageren forelagde sin sag, og Knop svarede på sin faste og sikre måde. Hele tiden stod påstand mod påstand. Derpå blev sagen så forligt på den måde, at Schweder Ketting skulle bringe den i orden til påske 1556, når han til den tid fungerede som foged. I byen Lybæks navn skulle han tilbagebetale til klageren en del af værdien (ca. halvdelen) af bøden, alt efter klagerens angivelser vurderet enten i penge, sølv eller naturalier.

Det samlede erstatningsbeløb havde en værdi af ca. 4000 lod sølv lig med 8000 mark dansk. Det var altså den første store sum, som man ville pålægge lybækkerne at tilbagebetale. Lybæks rådsrepræsentanter gjorde heroverfor gældende, at en del af de rejste klager gik tilbage til grevefejdens tid, og at de ikke behøvede at svare på dem. På den anden side drejede det sig om mange forskellige allerede færdigbehandlede sager, som først måtte kontrolleres ved hjælp af de i Lybæk foreliggende registre. Til gengæld herfor forlangte de kongelige råder originalerne tilsendt til prøvning eller forseglede troværdige ekstrakter med henblik på endelig klargøring. Dermed var muligheden givet for udskydelse og trækken i langdrag, hvad Lybæks taktik også gik ud på.⁴²⁾

Yderligere tilbagebetalinger skulle tilfalde kongen selv, idet man som grund herfor angav, at Bernt Knop tidligere havde stillet uretmæssige fordringer og fået indtægter af den gejstlige jurisdiktion. Det var som allerede omtalt siden 1543 lybækkerne bekendt, at Stig Pors ville lægge følgende til kongens kasse: den gejstlige jurisdiktions bøder, som stammede fra domme på grund af ægteskabsbrud, kætteri og hor. Han må i årenes løb have taget sig af denne sag med stor iver. Thi han havde gennemført Knops afregninger (registre) fra hele hans embedstid som foged for at finde tilfælde, hvor det drejede sig om illegitimt samvær mellem personer, der ikke var gift med hinanden. Også registre, der var udfærdiget af den i mellemtiden afdøde Trut Gregersen, havde han benyttet, hvorved omfanget af det, han søgte, blev endnu større. Således kunne der for deltagerne i mødet 1555 fremlægges to ret omfattende synderegistre med alle oplysninger om de pågrebne selv, såvelsom om deres syndige opførsel og deres bøder i penge, sølv, klæder eller andre naturalier. Thurah må derefter vel have ret i sin bemærkning: »Man kan ikke erindre, at indbrud, tyveri, mord eller lignende grove misgerninger er sket på Bornholm. Om forulempelser og større slagsmål hører man sjældent. Derimod forsynder de sig mest i Punkto Sexti.« Efter Bernt Knops register blev der beregnet et beløb på 2031 mark dansk og efter Stig Pors' register - under medvirkning af Peder Oxe og Schweder Ketting, der vel ikke altid var helt enige om beregningen af naturalierne - yderligere en sum på 1594½ mark dansk. Derved fremkom et samlet beløb på 3625½ mark dansk, som Lybæk skulle tilbagebetale til den danske konge. Men Lybæks repræsentanter erklærede, at de kun havde befaling til at forlige sig med danskerne på grundlag af det knopske register. Men de var ikke istand til at se, om der måske ikke i det af Stig Pors udleverede register var medindeholdt andre af de omstridte indtægter. Man enedes om at komme til en forståelse om disse uklarheder inden jul.⁴³⁾

Det er allerede mærkværdigt, at der i fordringerne fra Knops register var medtaget sager, der var dateret før 1536, altså fra bispetiden. Men at de samlede fordringer var uberettigede, fremgår af den kendsgerning, at noget lignende før 1536 ikke var blevet forlangt af de to sidste ærkebisper eller deres bornholmske befuldmægtigede, provsten.⁴⁴⁾ I det øvrige Danmark havde den biskoppelige påvirkning på verdslige retsspørgsmål allerede dengang haft så stærk en indflydelse, at forseelser som ægteskabsbrud, kætteri og hor allerede gjaldt for at være gejstlige retssager. Men der fandtes også allerede på denne tid gejstlige domstole, der kun var kompetente for alle gejstlige personer og for gejstlige sager.⁴⁵⁾ Men på Bornholm havde der al-

tid kun været såvel verdslige underretter som også en verdslig overret, landstinget. Hertil kom, at det samlede retsvæsen, hvad omkostningerne angår, altid blev afholdt af Hammershus slot, som tilsvarende måtte have krav på samtlige bøder, inclusive dem, der her var tale om. Også her må man tilslutte sig Knops stillingtagen til den pludselige forandring i forhold til bispens tider. Thi forandringer var ifølge overdragelsesaftalen ikke tilladt.

Nu ville Stig Pors også rejse penge på en tredje måde. De omstridte to skæpper korn fra gårdstørteboerne, som før 1536 aldrig var krævet af de to sidste bisper, og som efter gamle bornholmeres vidnesbyrd og ifølge Hans Skrivers skattebog tilkom slottet,⁴⁶⁾ skulle for hele den tid, hvor Lybæk besad øen, tilbagebetales til kongen. Det samme skulle gælde for de af kirkebønderne betalte rettertingspenge, altså de beløb, som Knop havde opkrævet årlig med to læs brænde og 15 penninge. Men da jo, som allerede nævnt ovenfor, de lybske udsendinges forhandlingsfuldmagt var begrænset i jurisdiktionsspørgsmål, så faldt også de her nævnte to fordringer foreløbig ind under de spørgsmål, der skulle klares inden jul.⁴⁷⁾

Danskerne var her på Maglegård endog allerede begyndt på at udregne tilbagebetalingsbeløbene for de ydelser, der var på tale. Men man havde på grund af de lybske erklæringer ikke ført sagen til ende. Iøvrigt havde Stig Pors forbudt bønderne at betale rettertingspenge, om ikke allerede før, så i det mindste fra 1548, og dermed havde han allerede unddraget slottet denne afgift. Rettertingspengene er heller ikke mere opført i fortegnelsen af 1547 over Hammershus slots årsindtægter. Hvis man ikke allerede vil anse den kongelige stiftlensmand Stig Pors' krav for uretmæssige, og dermed også kongens krav angående bøder ifølge domme for ægteskabsbrud, kætteri og hor, samt kravet om to skæpper korn fra gårdstørteboerne, så lader det sig klart og tydeligt bevise ved hjælp af den ovenfor omtalte landebog fra stiftet Lund (kap. II, s. 48), at unddragelsen af rettertingspengene var stridende imod alle overenskomster og enhver ret, og at afgifterne utvivlsomt tilkom Lybæk.

Ved de 28 kirkebønder, som er nævnt i Lunds landebog, er nemlig også anført deres afgiftspligter overfor kirken og *overfor slottet, som til enhver tid er underlagt det verdslige overherredømme*. I de næsten altid enslydende enkeltangivelser hedder det til slut ved enhver gård, at den står under jurisdiktionsfogeden (Dominium er hoss Jurisdicszfoget). Et sådant embede med en foged, der havde sit sæde på Bornholm for at varetage kongens rettigheder på øen, var indført allerede i året 1551.⁴⁸⁾ Men foran ovenstående

slutbemærkning bliver ved hver enkelt af de 28 gårde nævnt deres årlige afgifter til kirken (Landgilde) »efter en kirkebog«. Og derpå bliver så anført rettertingspengene med bemærkningen »til slottet«, og først og fremmest det mindre kvantum smør, der skulle afleveres ligesom fra sognene, for det meste kosmør, og derpå 15 penninge, to læs brænde og tre henholdsvis fire dagsværk. Hammershus slot havde altså efter denne ordlyd krav på afgiften, også da de 28 gårde blev underlagt den kongelige jurisdiktionsfoged.⁴⁹⁾

Kong Frederik II's Lund stifts landebog byggede uden tvivl for største delen på gamle dokumenter og optegnelser. Det lader sig eftervise ved at benytte Knops angivelser i hans register fra 1543 (Hübertz s. 126). Thi de 28 i landebogen angivne gårde under kirken er de samme, som dem Bernt Knop anfører med angivelse af deres afgiftsforpligtelser. (Afvigelser er ganske få.) Den følgende optælling efter rækkefølgen i Lunds landebog af 1569 viser det; Østerlarsker 3 (3), Østermarie 2 (2), Ibsker 1 (2), Bodilsker 2 (2), Povlsker 1 (1), Pedersker 2 (1), Aaker 1 (0), Vestermarie 1 (2), Nylarsker 0 (0), Knudsker 3 (2), Nyker 2 (2), Klemensker 2 (4), Rutsker 3 (3), Olsker 2 (2), Rø 3 (3). De første tal er landebogens (Hübertz s. 325 ff.), og de i parentes Knops (Hübertz s. 126). Under Aaker angiver landebogen en gård med den særlige bemærkning, at den ligger i Vestermarie. Knop anfører 0 under Aaker. Under Vestermarie anfører landebogen 1 gård og Knop 2.

Der kan følgelig ikke bestå nogen tvivl om, at rettertingspengene fra disse gårde tilkom lybækkerne uafbrudt fra Knops tid indtil lensbesiddelsens ophør, og at de i mindst 27 år, bevidst eller ubevidst, det er spørgsmålet, er blevet forholdt dem med urette.

Som Bernt Knop lå også hans anden efterfølger, mester Hermann Boitin, som fagjurist stadig i kamp med de kongelige instanser på grund af de omstridte afgifter. Han havde i spørgsmålet om rettertingspengene allerede i 1552 gennem jurisdiktionsfogeden gjort forestillinger overfor kongen. En foged på Hammershus, således erklærede han, må hjælpe kirke- og biskopsbønderne såvelsom slotsbønderne til deres ret. Alt forårsagede omkostninger: Riden rundt på landet til møder, gennemførelse af fængselsstraffe, aflønning af landsdommeren, ridefogeden, skarpretteren og underhold af alle andre retspersoner.⁵⁰⁾ Men det havde altsammen intet frugtet.

Fogederne eller Lybæks råd kunne ikke forelægge for kongen noget dokument som udtoget af stiftslandebogen fra Lund som bevismiddel for deres krav. Men Stig Pors måtte kende bevismaterialet, nøjagtigt som Frederik II efter 1569 måtte være underrettet om, hvordan sagerne forholdt sig.

Lybækkerne måtte bevare tålmodigheden. Det danske kongedømmes magt var vokset mærkbart efter grevefejden, i Lybæks magt var der derimod slået slemme skår, og den var svundet ind. Kraftpræstationer overfor sine forhandlingspartnere, selv på Bornholm, kunne staden i sin nuværende tilstand ikke yde.

Men Lybæk har aldrig betalt de to ovenfor nævnte uretmæssigt krævede tilbagebetalingsbeløb. Kristian III har d. 23. april 1558 mindet om overenskomsten, der blev indgået d. 10. september 1555, og forlangt, at de to beløb skulle betales til Bornholms indbyggere og til jurisdiktionsfogeden.⁵¹⁾ Lybæks borgmester og råd svarede kongen på denne påmindelse i midten af maj 1558, at man i mellemtiden havde bedt om yderligere forhandlinger om dette anliggende, men at man ikke havde fået noget svar. Men da de daværende forhandlere i øjeblikket ikke var nærværende i Lybæk, ville man senere endnu engang komme tilbage til sagen.

Man skrev så d. 16. juli 1558 endnu engang til kongen med en vedlagt kopi af den forrige skrivelse og med bemærkning om, at den datidige aftale var modtaget af dem til ratifikation, men at denne på grund af nogle uklare artikler hidtil ikke havde kunnet tilvejebringes. Man bad derfor kongen beramme en dag til forhandling om de 3625½ mark og om fordringen fra den gejstlige jurisdiktion. Nu svarede Kristian III d. 25. juli 1558 lybækkerne, at han ikke havde ventet et sådant svar, da gesandterne efter deres udsagn dengang havde haft befaling til at forhandle om tilbagebetaling af de omtalte beløb. Derfor måtte Lybæk, sagde han, tilfredsstille undersåtterne, da han i modsat fald måtte gribe til »retfærdige midler«. Da lybækkerne i denne korrespondance også omtalte Hamborgeroverenskomsten vedrørende den halvtredsårige forlængelse af deres besiddelse af øen, som endnu ikke var ratificeret, sluttede kongen sin skrivelse med den bemærkning, at han ville opfylde forlængelsen, men at byggeriet på slottet på Bornholm gav anledning til betænkeligheder.⁵²⁾ Kristian III er derefter død d. 1. januar 1559. Og efter hans død er disse spørgsmål ikke taget op igen. Men de har i begyndelsen vanskeliggjort Schweder Kettings stilling væsentligt.

Til slut skal det fastslås, at bornholmerne dengang ikke - modsat den almindelige opfattelse - fik pålagt ekstraskatter af Lybæk, endsige at der fandt »udsugninger« sted, men at staden Lybæk tværtimod ikke har fået en ikke ubetydelig del af de indtægter, som efter traktaten tilkom byen.⁵³⁾

Efter afslutningen af forhandlingerne på Maglegård 1555 var der nu intet mere, der bandt Bernt Knop til Bornholm. Da han i 1543 havde forladt øen med sin hustru Cilly, lod stadens råd ham ikke længe hvile ud i uvirksom-

hed. Allerede i 1544 var han foged i staden Mölln, som Lybæk havde som pant fra 1359 til 1683. For ham betød det sikkert en forfremmelse og æresbevisning fra rådets side, at han fik betroet dette embede, som oprindelig kun blev beklædt af lybske borgmestre eller slægtninge af rådet, der residerede her i stadens navn som »Podesta«. Fra 1513 blev også erfarne militærpersoner beskikket til denne stilling, og ved indsættelsen plejede de at ride ud af Lybæk i fuld harnisk og under stor pragtudfoldelse. For den højtidelige udmarch fra hansestaden og det festlige indtog i Mölln, der fandt sin afslutning med indtrædelsen i rådhuset, som nu blev beboet af fogeden, var der på det nøjagtigste fastlagt et omfattende og imponerende ceremoniel med et langt følge af ryttere og vogne, ordnet efter rang og værdighed. Tilsyneladende har Knop beklædt dette embede indtil året 1552, da Pasche Gustavel nævnes dette år som hans efterfølger. Det var især efter de lange, stormfulde år på Bornholm nok roligere tider uden særlige sindsbevægelser, som han kunne tilbringe her, ikke langt fra Lybæk. Hans hustru Cilly, der allerede i juni 1545 blev meget syg i Mölln, var i mellemtiden død. I året 1554 har han i Lybæk ægtet sin anden hustru Sara, en datter af Hinrich Ladehusen, og fejret brylluppet i en kreds af 38 personer. Mens hans første ægteskab tilsyneladende var barnløst, fik han i det andet to børn, Margarethe og Johann.

I årene 1554-56 bliver han benævnt ritmester eller rådets kaptajn, altså stadskommandant. 1558 finder vi ham i hans sidste embede som rådets kældermester, vel det mest eftertragtellesværdige hverv, som rådet kunne tildele fortjenstfulde borgere. Det kan ikke fastslås, hvor længe han sad inde med det. Fra 1565 var mester Hermann Boitin indehaver af dette embede for en årrække. Bernt Knop må herefter som anset og højagtet borger have tilbragt sine sidste leveår indtil 1576 som privatmand.⁵⁴⁾

NOTER OG HENVISNINGER TIL TREDIE KAPITEL

1) HR IV 1 n. 346.

2) Man har derfor ikke lov til, som det sker i den bornholmske hjemstavnsliteratur, at betegne lybækkerne som sørøvere. Arten af den lybske krigsførelse til søs svarede til datidens almindelige krigssædvaner, som de selv var udsat for fra deres egne modstanderes side, man behøver blot at tænke på Søren Norby. Landsknægtene forårsagede meget ondt. Den, der under sådanne omstændigheder taler om sørøvere, burde bl.a. også nævne Valdemar Atterdag og Erik af Pommern.

3) Frederik I lod 1532 efter rigsrådets beslutning ved Bent Bille og Andersen Ulfeldt opkræve en sådan ekstraskat. Det var det år, Kristian II viste sig i Norge. I sagen udstedtes 10 breve.

BORNHOLM SOM LYBÆKS LENSSESIDDEELSE

Krævet blev halvdelen af kirkekornet og alt kirkesølvet. Bernt Knop fik udtrykkeligt pålæg om at medvirke hertil og om fornødent at foretage udpantninger hos bønderne. Måske hænger også senere bagvaskelser om, at han skulle have tilegnet sig kirkesølv og en ædelsten, sammen med denne sag. Hübertz s. 85 ff., s. 112, 219. D. 31. august 1539 udgik 4 breve om en almindelig landeskat fra Kristian III til Hans Skovgaard. Hver bonde på Bornholm skulle give en rhinsk gylden i guld eller en Joachimstaler eller 2 lod stemplet sølv. Også her skulle Bernt Knop eller stedfortræderen i hans fravær være behjælpelig. Hübertz s. 100. 1542 måtte hver bonde betale en Taler, og 1543 måtte hver 10 bønder sognevis aflevere en okse, 10 får, 10 gæs, 10 sider kød og 5 lispund smør. Schäfer a.a.O. s. 381.

- 4) Hvor nøje der over indkomsterne på Bornholm blev afregnet fra det lybske råds side med fogeden Bernt Knop, viser en regnskabsberetning for året 1537-1538, der var kommet istand i et personligt møde med borgmester Jochim Gerken og Kort Wibbekinck d. 15. august 1539. Hübertz s. 102 ff.
- 5) Hübertz s. 71 f., 120.

TABEL 1

	Samlet beskatning			
	I	II	III	IV
Penge	260 M	272 M	272 M	385 M
Smør	ca. 15 L	ca. 15 L	14 L 7½ T	14½ L 5 T
Rug	160 T	149 T	149 T	155 T
Byg	720 T	212 T	715 T	747 T
Havre	760 T	431 T	939 T	1033 T
Mel				1 T
Okser	11	9½	11	11 og 1
Får		239½	239½	247½
Lam		144	144	157
Ungkvæg	56	56	56	56
Køer	37	37¾	37¾	39¾
Svin	37	37¾	37¾	39¾
Høns	2670	2384	2384	2620
Gæs	360	652	652	683
Hø		2533 F	2533 F	296 F
Brænde	3390 F	2345 F	2345 F	3078 F

Kommentarer til tabel 1.

I tabel 1 drejer det sig kun om faste indtægter efter skatte- eller jordebøgerne. Ved smør tages der ikke hensyn til de »uvisse« indtægter for gæsteri, skovhugst, korn o.s.v., altså smør i stedet for andre forpligtelser.

Til spalte I: Kong Frederik I fik meddelt de anførte mængder, da han før afslutningen af overgivelsesforhandlingerne forhørte sig om indtægterne fra Bornholm.

Til spalte II: De tal, der ikke er trykt med fed skrift, angiver mængderne af Knops gennemsnitlige årlige afleveringer til Lybæk i henhold til hans bestalling (sml. kap. III s. 62). De er beregnet efter de angivne totalbeløb for 17 år og andrager således 1/17 af dette

WILHELM KRUSE

(sml. Hübertz s. 124). Det øvrige, der er anført med **stærkere trykte tal**, har han selv brugt til husholdning og byggeri; meget af det er også levende eller i bearbejdet stand leveret til Lybæk eller til skibe (Hübertz s. 125).

Spalte III indeholder (angiver) alt, hvad der skulle afleveres iflg. fortegnelsen af 1547, der må anses for et uddrag af skattebogen. Derfor kan også uden videre herfra antages, at de manglende angivelser i spalte II kan udfyldes med de samme mængder (som med de med fed skrift trykte tal). Disse afgifter tilkom årlig Knop.

Spalte IV indeholder det, der er modtaget af slottet ifølge jordebogen af 1558-59.

Sammenligningen af alle fire spalter viser en stor ensartethed. Denne tabel I giver ligesåvel som tabel II ingen holdepunkter for forhøjede afgifter, som Knop skulle have foretaget iflg. de beskyldninger, der var rejst imod ham. (Sml. kap. III s. 75, 96, anm. 42).

L = læst, T = tønde, F = læs (vognlæs).

TABEL 2

	1	2	3	4	5	6
	Årligt skattesmør i tønder					
	Kosmør	Høsmør	Dagsværks- smør	Skur- smør	Total 1598	1547
Østerlars	3½	3	1	7	14½	14½
Østermarie	3½	3	2	8½	17	18
Ibsker	1¾	1½	1	5½	9¾	11¼
Bodilsker	2	2	1	6½	11½	8½
Povlsker	1½	2	1	4	8½	8½
Pedersker	1½	1½	1	4½	8½	8
Aaker	3	3½	2	8	16½	16½
Nylars	1½	1½	5	9	9	9
Vestermarie	2	3	2	7	14	14
Knudsker	1	1	2	3½	8	8
Nyker	1½	1½	Dagsværk	4½	7½	7½
Klemensker	3	Hø	2	6½	11½	11¾
Rutsker	2	Hø	1	6⅛	9⅛	9½
Olsker	1½	Hø	1	3	5½	5½
Rø	1½	1½	1	3	7	7¼
	30¾	25½	19	82⅛	157⅞	157¼
Købstæder og fiskerlejer					11	8¼

Forklaring til tabel 2

Tabel 2 angiver indtil 5. spalte iflg. jordebogen af 1598-99 (kap. II bemærkn. nr. 4, Hüb. s. 539) de for de enkelte sogne fastlagte årlige smørmængder af forskellig art (skattesmør). I spalte 6 bliver efter fortegnelsen af 1547 over Hammershus' årlige indkomster (sml. kap. II bemærkn. nr. 2 og Hüb. s. 427 ff.) anført til sammenligning den samlede smør-

mængde for de enkelte sogne med den for 1598. Tabellen skal give en forestilling om den hele fremgangsmåde og om den over lange tidsrum vedvarende ensartethed i afleveringsmængderne. Den viser også de 3 sogne, der stadig i stedet for høsmør endnu afleverede hø, og det ene sogn (Nyker), der stadig (vedvarende) ydede dagsværk. 1598 nævnes Klemensker, Rutsker og Olsker med hø, 1547 bliver Rø anført i stedet for Rutsker.

- 6) Hübertz s. 95 f. Zeitschr. d. Vereins f. Lüb. Gesch. bd. 5 s. 287 ff.
- 7) Hübertz s. 126 f., 127, 133, kap. II i denne afhandling s. 55.
- 8) Som et dansk dokument anfører, medvirkede »den ærlige og velforstandige mand Bernt Knop, hovedsmand på Bornholm« i Rønne i nærværelse af borgmester, byfoged og folk ved gennemførelsen af en gammel skik. Henvisning til byen af tomme bygninger. Hübertz s. 86.
- 9) Schäfer a.a.O. bd. IV s. 175 ff.
- 10) HR IV 1 n. 69 §§ 16, 23, 30, n. 70, n. 116, §§ 118, 119, 153, 154, n. 143, Hübertz s. 87 f. Niels Brahe var en trofast tilhænger af Kristian II og kæmpede for ham sammen med Søren Norby. Han blev 1525 under Frederik I dømt til døden, og hans godser blev inddraget under kronen. 1529 blev han taget til fange og henrettet i København. Hans enke fru Anne Lang fik samme år sine fædrene besiddelser på Bornholm tilbage som ejendom med adelige friheder. Hübertz s. 80, 84 anm. Sml. kap. II s. 55.
- 11) HR IV 1 n. 143, Hübertz s. 87.
- 12) HR IV 1 n. 69, §§ 23, 30, n. 116, §§ 153, 154. Hübertz s. 105.
- 13) Hübertz s. 103, 116, 428, 140.
- 14) Hübertz s. 128, 429, 430. Det drejer sig her om de gamle store herredsfogedgårde. Sml. kap. II s. 45. Bernt Knop kommer senere, da rådet spørger ham, fra Mölln (1545 og 1548) »officielt« og »tjenstligt« ind på de tidligere herredsfogedsæder og grundene til deres ophævelse kort før øens erobring. Han taler engang om 4 og den sidste gang om 3 sådanne gårde, idet han nævner 3 af de ovenfor anførte navne. Han mangler Nygård. Hübertz s. 149 f., 171 f., s. 198 anm. (tvivlsom seddel).
- 15) HR IV 1 n. 116 § 153.
- 16) HR III 9 n. 30 § 5. Sml. HR III 9 n. 30 §§ 5-7.
- 17) HR III 9 n. 69 §§ 16, 30 n. 116 §§ 118, 119, 153, 154, n. 247 §§ 25, 55, 92, 103, 112, 114, 130. Knop har 1527 udbetalt 275 mark 6 skilling dansk til forbedring af slottet. Hübertz s. 73 anm. Til sammenligning: Henrik Brahe, en af Bernt Knops danske efterfølgere, måtte i årene omkring 1587 årlig anvende 300 taler til byggearbejder på slottet, ligeledes hans efterfølger Falck Giøe. 1587 sendte kongen en kommission på 3 mand til Hammershus for at undersøge, om pengene virkelig var brugt til byggeri.
- 18) Hübertz s. 116, 208 ff.
- 19) Hübertz s. 97.
- 20) Hübertz s. 69. Schäfer a.a.O. s. 243, 291, 307.
- 21) At det her drejer sig om en og samme person, fremgår af Hübertz s. 97 og 105 og også s. 113 og 154 ff.
- 22) Hübertz s. 90, 146 ff., 152. Sml. anm. 27.
- 23) Hübertz s. 122.
- 24) Bornholmske Samlinger bd. 17 s. 64 f. Knop har aldrig selv nævnt noget om en kamp på øen eller skuepladsen herfor. Også hos Hübertz er der ingensomhelst holdepunkt for den tvivlsomme hændelse. At Knop under de foreliggende omstændigheder har inddraget for-

håndenværende våben fra befolkningen, er der intet usædvanligt i. Der findes ingen troværdig kilde for tilstedeværelsen af bemærkelsesværdigt skyts ved kirkerne. Man har det indtryk, at allerede efter 1510 var befolkningens værnekraft og forsvarsvilje kun i ringe grad tilstede. Sml. Schweder Kettings tid.

25) HR IV 2 s. 103 anm. 2. Hübertz s. 91, Sml. anm. 27.

26) Hübertz s. 91, 88, 92.

27) Sml. kap. III anm. 10. Det ovenfor skildrede finder sin bekræftelse og yderligere belysning i optegnelserne om hansedagen i Lüneburg og Lybæk fra d. 10. juli til d. 25. august 1535 i det endnu ikke udkomne bind IV af Hanserecesse, som udgiveren hr. dr. Friedland venligst har tilladt mig at gennemse. Ifølge disse besværede borgmesteren i Lybæk, Jochim Gerken, sig over, at på grund af efterretninger fra fogeden på Bornholm skulle hertugen af Holsten (sic.) have opfordret landsdommer og folk på Bornholm til at komme til hyldning og edsaflæggelse. Den slags stred mod den fred, der var oprettet mellem fyrsten af Holsten og Lybæk. Den afsluttede fred indeholdt den tilsikring, at for begge parter skulle tilstanden vedr. deres godser, landsbyer og rettigheder forblive som før den opståede fejde. Således var også det pågældende land (Bornholm) for en årrække af den afdøde konge af Danmark blevet overdraget til lybækkerne for de skader, som de og deres havde lidt. Indbyggerne i det pågældende land havde også hyldet dem og aflagt ed til dem. Stæderne blev anmodet om på Lybæks vegne at skrive til fyrsten, at han venligst måtte se bort fra sine fordringer, da lybækkerne også ville holde freden. HR IV 2 n. 86 § 557. - Det var altså Lybæks hensigt at holde Bornholm udenfor krigen (Grevefejden). Kort før den endelige fredslutning i Hamborg d. 14. februar 1536 erklærede Lybæk endda, at staden havde haft meget større udgifter, end den ville få i indtægter i de følgende år, fordi fyrsten af Holsten havde villet fratage dem det tilskrevne land med magt. - HR IV 2 n. 385, 386. Kristian III afslog endnu under de indledende mæglingsforhandlinger før fredsslutningen forslaget fra hertugen af Lauenburg, der var mellemmand, om at overholde sin faders, kong Frederik I's forskrivning af Bornholm til Lybæk. Hvad han gjorde gældende til begrundelse af sit standpunkt (at Lybæk ikke havde overholdt aftalerne og havde lagt byrder på landets beboere o.s.v.) viser, at han havde taget for gode varer, hvad Knops fjender havde forebragt. Når Kristian III her videre erklærede, at han af de ovennævnte grunde havde »taget landet til sig igen«, så påstod han noget, som på intet tidspunkt havde været tilfældet. HR IV 2 n. 347 § 5. - Ved overvejelserne angående Bornholm og Gotland på Hansemødet og under mæglingsforhandlingerne forud for Hamborgerfreden viser der sig stadig opposition fra Danzig, som giver frit løb for sin utilfredshed med Lybæks bestræbelser for egen fordel modsat hansestædernes fordel. HR IV 2 n. 70 anm. 7 og 8, n. 122, 347 §§ 4, 5, n. 384 til 86, 388. - Det kommer til gensidige beklagelser over Bernt Knops udliggeres optræden i Danzigs »frie strømme«. HR IV 2, n. 86 §§ 246, 256, n. 148, s. 238 anm. 1. Sml. dette kapitel anm. 22 n.

28) J. v. Melle, 1713 s. 146 f. Hos ham mangler strofe 3. Thurah s. 219 ff.

29) Hübertz s. 126.

30) Hübertz s. 206, 229. (Ved edsaflæggelse bliver en ring berørt.) I Bornholms nutidige hjemstavnsliteratur (sml. bibliografien i »Bogen om Bornholm«) og selv i dagspressen, turistførere og lignende bliver der af lybækkertiden, og især hvad angår Bernt Knop, tegnet et fuldstændig forvrænget billede. Forfatterne overtager de forestillinger, der er blevet almindelige, uden selv at befatte sig med kilderne. Som eksempel herpå (blandt mange an-

dre) skal henvises til det, som kan læses om Bernt Knops afgang. For det meste hedder det sig, at han skulle være blevet afsat, eller at rådet havde fundet det rigtigt at fjerne ham, eller at han selv skulle være gået modvilligt o.s.v. På intet af de steder, der er forfatteren bekendt, bliver den sande sammenhæng beskrevet, skønt kildeangivelserne er meget nøjagtige, fuldstændige og uimodsigelige. Sml. kap. III s. 82. Der gives ingen virkelige holdpunkter for, hvad der stadigvæk og i stort omfang bliver lagt ham til last af rædselsgerninger og slemme ting som henrettelser, lemlæstelser og landsforvisninger. Lybæks råd eller enkeltpersoner som f.eks. Hermann Boitin ville aldrig stiltiende have tålt den slags. Hvis noget sådant var sket, måtte det være kommet til udtryk i det store antal på 116 klager fra 1555. I disse klager blive der omtalt 4 henrettelser (1. hentet træ i fremmed skov. 2. oprør i fejden. 3. ihjelslået sin egen kone. 4. tyveri). Efter datidens lov på Bornholm blev tyveri straffet med døden i den højeste galge, en straf, der ved familiens mellemkomst kunne blive ændret til dødsstraf ved sværdet. Ved mened eller falsk vidneudsagn blev to fingre hugget af (lemlæstelse, forekommer engang i klagerne). Landsforvisninger omtales ikke. Folk blev landflygtige af egen drift og tog for størstedelen til Skåne. En overleveret efterretning fra Lybæk kendetegner Knops optræden, som ikke netop taler for grusomhed og tyranni. Ifølge denne har han i Grevefejdens tid (sandsynligvis i 1535) sendt to bornholmere med breve til den udvalgte konge. Da de efter deres tilbagekomst ophidsede den bornholmske befolkning mod rådet og fogeden, lod han dem tage til fange og bringe til Lybæk, hvor de, »skønt de havde fortjent hårde straffe« på foranledning af borgmester Jochim Gerken dømt til at levere rådet 3, henholdsvis 2 fede okser. Hübertz s. 94. Rådet gik også ind for, at man skulle lade den, der havde begået et drab, forblive i live. Han skulle forlige sig med sin øvrighed og med den dodes pårørende. Hübertz s. 117.

31) Hübertz s. 94, 277.

32) Hübertz s. 93. Afslutningen på grevefejden forårsagede den kort efter følgende reformationens gennemgribende sejr i Danmark. Efter afslutningen af den af Johannes Bugenhagen 1537 skabte kirkeordning, trådte superintendenter i stedet for biskopper. For Skåne og Lund og altså også for Bornholm blev det Franz Vormodsen. Fra ham fik Bernt Knop en bekræftelse på, at han ikke havde taget nogen kirkeklenodier, og at andet omstridt vedr. den gejstlige jurisdiktion var ham eftergivet. På Bornholm fuldbyrdedes reformationen lidet mærkbart. For det meste forblev de gamle præster vel i deres embede og gjorde sig fortrolige med den nye lære.

33) Hübertz s. 96 ff., 130.

34) Hübertz s. 101, 114, 204, 205, 206, 102.

35) Hübertz s. 106, 119, 207, 103 ff., 127.

36) Hübertz s. 103 ff., 108 ff.

37) Hübertz s. 114 ff., 119 f.

38) Hübertz s. 128 ff.

39) Hübertz s. 115, 124 f., 127, 207. Sml. forbemærkning til kap. II, kilde 1. Bernt Knop havde efter sit register i sin 17-årige tid som foged på Bornholm ialt haft følgende indtægter: 274 læster 6 tønder 3 lispund smør, 4098 tønder byg, 7330 tdr. havre, 108 okser, 343 tdr. saltet okse- og fårekød. I årene 1527, 28, 29, 33, 34 og 35 havde han leveret til kongelige og lybske skibe: 53 okser, 233 får og lam, 80 tdr. øl, 27½ tdr. kød, 57 sider kød, senere endnu 18 tdr. kød, 12 tdr. sild, 15 tdr. torsk og mere, som ikke var optegnet. I bøder havde han indkasseret 18582 mark 12 skilling dansk. Som bøder havde han modtaget i naturalier

- 106½ stk. 7 alen Leydesch, 181 stk. Deventersch, 442 okser og køer, 312 får og lam, 222½ tdr. torsk, 44 tdr. sild, 2 læster 5½ tdr. smør og derudover ½ læst smør og 258 tdr. havre til hr. Jochim Gerken. Hübertz s. 125 f. Til sammenligning tjener et tal fra Hendrik Brahes regnskab fra 1586. Efter det har han 1585-86 indkasseret 933½ taler i bøder fra retssager. I året før 562 taler (Hübertz s. 500). - Den store mængde naturalier hos Knop kom vel hovedsagelig fra bøder, der var pålagt under Grevefejden.
- 40) Forfatteren indskrænker sig først og fremmest i sin videre fremstilling af begivenhederne til spørgsmål vedr. Bernt Knop efter hans afsked og indtil året 1555. I anden del knytter han igen tråden til året 1543, Blasius von Wickedes første år som foged.
- 41) Hübertz s. 201 ff. Peter Nielsen klagede bl.a. (idet han udelod hovedsagen) over, at Knop havde bragt ham i fængsel og med vold havde taget en tjenestepige fra ham. Denne sag skildrer Knop derimod på følgende måde: Anklageren havde ca. 1528 i Rønne med vold villet bortføre en pige fra dans for at bringe hende med til sin kone som tjenestepige. Hendes ven, der ydede hende bistand, havde af Nielsen »schier schlage daruber bekummen«. Nielsen havde ikke vist sig hos ham den følgende dag, som det var lovet, for at bilægge sagen. Men trediedagen havde han truffet ham på sit ridt til slottet og set, hvordan han havde slået pigen jammerligt efter sig, bundet til hesten. Derpå havde han på embeds vegne befriet den fangne og taget misdæderen med til slottet. Hübertz s. 204 ff.
- 42) Hübertz s. 220 ff., 182, 221-251 (hver enkelt klage er opført, antal tryksider = 34), 256 ff. Fra bornholmsk side er der i årenes løb kommet mange klager og vredesytringer. Den slags skete også allerede i ærkebispens tid, og det fortsatte også efter lybækkertiden. Der blev f.eks. klaget over nye pålæg uden angivelse af, hvad det drejede sig om. Lybæks syndikus dr. Rudel sagde 1553 på Bornholm: »at Bernt Knop har gjort nogen uret kan ikke bevises. Digter man ham noget på, og ingen klager melder sig, så kan der ikke gives noget svar derpå.« (Hübertz s. 203.) Dermed har han i de fleste tilfælde truffet hovedet på sømmet. Man kan vel bevise, at klager er blevet fremført, men beviset på klagernes berettigelse er en anden sag. Hjemstavns litteraturen gengiver indholdet af klagerne kritikløst, nærmest som kendsgerninger.
- 43) Hübertz s. 212 ff. til 220. Thurah s. 49.
- 44) Sml. foran s. 77 med anm. 35.
- 45) F. C. Dahlmann, Geschichte von Dänemark bd. III s. 43.
- 46) Hübertz s. 111, 119, 133, 215, 220, 257.
- 47) Hübertz s. 257 f.
- 48) Hübertz s. 174.
- 49) Hübertz s. 325 til 359. De dagsværk, der også tilkom slottet fra kirkeejendommene, som Knop ikke opfører, er der tilsyneladende ikke gjort krav på. - Det i 1569 af Frederik II foranledigede udtog af Lunde stifts landebog, som kun befatter sig med kirkebesiddelserne i gammel tid, skulle som opgørelse over disse betragtes som den mest kompetente af alle fortegnelser, hvorfor optællingen af gårdene i kap. II s. 48 følger den. Den nævner ingen biskopsbønder (måske har skriveren glemt dem?) og tillader kun optællingen af 73 gårde, tilhørende kirken. - Jordebogen fra 1599 omtaler derimod ingen præste- og degnegårde, men angiver blot 18 biskopsbønder, 15 St. Jørgens hospitalsbønder og 30 kirkebønder, ialt 63. Jordebøger er fortegnelser over ejendomme med indtægter. Hvad der intet indbringer, vil ikke stå deri. Derfor kan man ikke på grundlag af begge fortegnelser komme til samme antal gårde under kirken. Men et andet spørgsmål dukker op ved den sidstnævnte forteg-

nelse. Ved de 30 kirkebønder hedder det, at de yder forskellige ting, det meste er 2 læs brænde, 5 albi (20 penninge) og 4 eller også 2 eller 3 dagsværk. Det er uden tvivl endnu de gamle rettertingspenge (småredsler). Også ved de fleste opførte 18 biskopsbønder forekommer den samme afgift, mens der af henvend to trediedele af St. Jørgensbønderne udover naturalier, som alle må yde, endvidere må ydes 4 (engang 2) dagsværk. Det synes således, som om den største del af de i jordebogen indførte gårde under kirken var skyldig at yde slottet rettertingspenge. Rigsarkivet i København har på forespørgsmål af forfatteren venligst gjort opmærksom på følgende udgivelse: Lund stifts landebok, bd. I-III. Utgiven af K. G. Ljunggren och Bertil Ejder 1950-65, i skriftrækken: Skånsk senmedeltid och renässens. Gennemsyn har hidtil ikke været muligt, mere derom i fortsættelsen.

50) Hübertz s. 178 f.

51) Hübertz s. 273.

52) Hübertz s. 273 anm.

53) Sml. kap. II tabel 1 og 2.

54) Personkartoteket i Lybæks stadsarkiv. J. v. Melle: Gründl. Nachricht etc. Lybæk 1713 s. 237, 1742 s. 287, 1787 s. 384. Hennings, i: Zeitschr. des Vereins f. Lüb. Gesch. bd. 33, Lübecks Ratskellermeister s. 99.

II. del

Fjerde kapitel

BLASIUS VON WICKEDES OG HERMAN BOITINS
TID SOM FOGEDER

Lybæks borgmester og råd kunne ikke give et klarere bevis på deres gode vilje overfor landet Bornholms befolkning end at udnævne deres junker, Blasius von Wickedede, til foged og høvedsmand på Hammershus som Bernt Knops efterfølger.¹⁾

Han var søn af Thomas von Wickedede, der allerede i 1506 var kommet i rådet og i 1511 var blevet stadens borgmester. I de lange urolige år dengang løb de ofte sammenslyngede tråde i den lybsk-hanseatiske politik sammen i hans hænder. Hans fremragende diplomatiske dygtighed og hans usædvanlige veltalenhed havde på både hjemlige og udenlandske møder under hans mangeårige virksomhed tilvejebragt løsningen på de vanskeligste politiske opgaver. 1524 blev han i København ved Frederik I's kroningsfestligheder ophøjet i den danske ridderstand. Men med afslutningen af det bornholmske spørgsmål nåede han ikke det egentlig tilstræbte mål for sine anstrengelser. Han døde i året 1527 for tidligt til igen at kunne afvikle mange af de problemer, som i hans sidste leveår tårnede sig op for ham og skabte uro om fremtiden, eller for tidligt til at kunne lede dem ind på mere moderate baner.

Lybækkerne mente nok, at denne berømte faders endnu unge udadlelige søn måtte være den mand, der ville være istand til at udøve det vanskelige embede på Bornholm således, at han kom til en god forståelse med øens befolkning. Men triste hændelser ødelagde de formentlig gode betingelser for junkeren, der ville det bedste, og de førte til en tidlig tragisk afslutning på hans embedstid og hans liv.

De to lybske rådsudsendinge Claus Bardewik og Ewerth Störtelberg tog ham allerede med som Bernt Knops efterfølger til det møde, der begyndte d. 16. juni 1543 på Bornholm. Således fik han allerede på den fælles rejse rundt til retsforhandlinger og bilæggelse af stridsspørgsmål ved hjælp af sammenkomster og samtaler med de danske delegerede en ret indgående

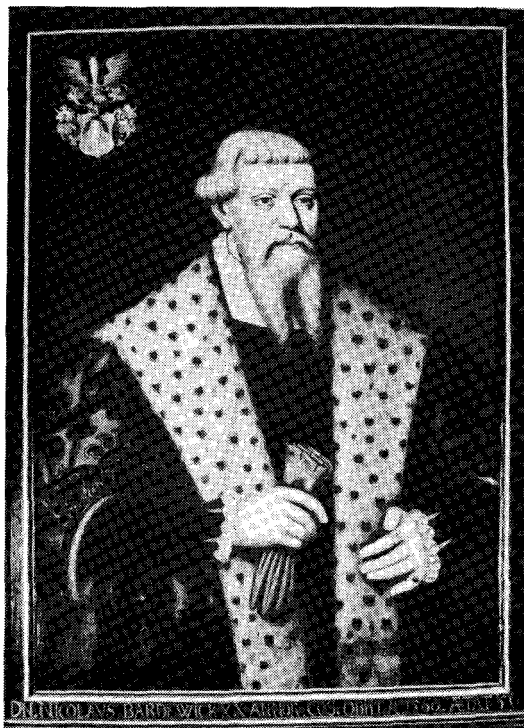

Fig. 12. Claus Bardewick, deltog som udsending fra rådet i Lübeck i forhandlingerne 1543 omkring anklagerne mod den lybske foged Bernt Knop for embedsmisbrug. (Museum für Kunst und Kulturgeschichte, Lübeck.)

anskuelserundervisning om de mennesker, tilstande og tildragelser på øen, der indtil dette tidspunkt havde gjort livet særdeles besværligt for hans forgænger.²⁾

Blasius von Wickedede overtog styret på Hammershus d. 24. juli 1543. Det kan ikke ses, om Bernt Knop tog del i styret for halvdelens vedkommende i den sidste tid af sit ophold der, hvad rådet havde tilladt ham indtil Mikkelsdag (29. september). Lige så lidt lader det sig fastslå, om Hans Wohlgemut, som Knop betegnede som sin »stalbroder«, og som den, der »en tidlang havde været hos ham og kendte alle forhold« virkelig blev indsat som underfoged for fem, seks eller flere år, i overensstemmelse med den medgivne instruks. Hvis det var tilfældet, skulle han have den samme løn, som han før havde haft hos Bernt Knop, og efter udløbet af sin tjenestetid få »das Lehen« (stillingen) som ridende tjener med to heste ved Lybæks råd. Men skulle han ikke ønske en sådan aftale, kunne den nye foged forhøje hans hidtidige aflønning.³⁾

Efter pålæg af rådet havde de to lybske udsendinge den opgave at udfærdige en inventarfortegnelse over alt slottets materiel, medens Knop selv skulle lave en opgørelse over alle levnedsmidler på slottet, hvoraf der var så mange, at man vel kunne have udholdt en belejring i et halvt år. Også slottets kvægbestand optegnede Knop. Det var efter fradrag af hans egen halvdel 22 køer, 4 kvier, 30 lam, 14 hoicken (småbukke), 8 tyre og okser, 6 får, 39 geder og 15 bukke. Han fremhævede særligt, at han i stedet for den oprindeligt forefundne eneste seng kunne overgive til Blasius von Wickedede 28 knægte- og tyendesenge med alt tilbehør, og at han desuden havde lånt ham 3 smukke fuldt udstyrede senge, »som altså jeg og min hustru har sovet i«.⁴)

Blasius kom altså allerede her på slottet i væsentlig bedre forhold, end dem hans forgænger oprindelig havde forefundet. Den eneste foreliggende bestalling på pergament af 2. oktober 1546 var udstedt til den nye foged for 10 år og svarede i det væsentligste til Knops af 1537. Dog blev lønnen nu i penge fastsat til 125 mark. En klædning samt løfter for tiden efter den endelige fratræden var ikke stillet i udsigt.⁵)

Et spørgsmål, som allerede havde formørket et gammelt fortroligheds- og venskabsforhold mellem Knop og den bornholmske frimand Tønnes Wildfang, blev ikke bilagt før den gamle fogeds afrejse. Det drejede sig om, at Wildfangs kone efter sin første mands død havde levet på sin gård sammen med sin karl og sikkert efter en retskendelse var blevet pålagt en pengebøde. Allerede i 1541 efter hendes nye giftermål med Wildfang havde Knop hjulpet hende til hendes ret i en retssag mod hendes nabo angående et omstridt vænge (toft) mod Stig Pors' ønske, men til slut efter kongens pålæg. Men da hun så efter 1543 med støtte af sin anden mand og under påstand om uskyld ville have erstatning for den tidligere bøde, som Knop forlængst havde afregnet, afslog denne det, til trods for et forlig, som også Blasius von Wickedede havde del i. Blasius var interesseret i et godt forhold til frimanden.

Blasius ærgrede sig over sagens forløb og sendte derfor d. 28. oktober 1544 Tønnes Wildfang til Lybæk med en skrivelse, hvori han bad byens råd hjælpe overbringeren til sin ret, da han i enhver henseende havde vist sig tro og villig i Lybæks tjeneste. Denne optræden af Wickedede førte d. 30. november 1544 til, at Lybæks råd overdrog Brændesgård som fri ejendom til Tønnes Wildfang. Man tør antage, at også Knop blev inddraget i de her trufne aftaler, og at den omtalte bøde dermed også blev erstattet. Den bornholmske frimand blev altså her i Lybæk betænkt storstilet under for-

udsætning af, at han opfyldte de pligter, han havde påtaget sig. Foruden forleningen med den store gård fik han årligt 6 alen stof, 6 alen »parchen« (olmerdug) og lærred til foer til en vams og 1 ½ alen klæde til et par bukser. Til gengæld måtte han med ed forsikre, at han ville være lydige og tro mod rådet, Blasius von Wickede og enhver, der i dennes navn måtte have befaling, samt at han ville afvende skader og ødelæggelser og undgå ulydighed og mytteri. Han skulle stå til rådighed for Blasius eller hans efterfølger i forholdet til kongen og rådet, når det gjaldt om at gendrive ubeviselige og falske klager, og foranledige, at utilfredse domfældte ikke straks indbragte deres klager for kongen, men først forelagde dem for rådet i Lybæk.⁶⁾

Der vides kun lidt om Tønnes Wildfangs virksomhed. Når hans navn dukkede op, skete det i forbindelse med retssager. Frem for alt lod Herman Boitin sig i sin sidste tid hyppigt repræsentere af ham i landstinget. I det hele taget kan det påvises, at han var i Lybæks tjeneste indtil 1557. I dette år mødte han i to appelsager for herredagen i København for at retfærdiggøre sig selv. Det drejede sig om to landstingsdomme, i hvilke Wildfang havde medvirket på udslagsgivende måde, i høvedsmandens (Boitins) sted. I den ene af disse sager blev dommen over Anne Per Mogensiis af Nexø for hekseri og tyveri ikke godkendt, og Wildfang fik personligt pålagt skadeserstatningspligt i fuldt omfang. I det andet tilfælde blev en påstået falsk klage, som Clemens Fynbo havde indbragt for kongen, kendt for løgn at være. Klageren fik pålagt fuld bevisbyrde, og Wildfang blev frikendt. Schweder Ketting omtalte 1573 på nedsættende måde, at han havde måttet genopbygge de gårde, som Tønnes Wildfang havde ruineret (dalgewondt). Det kan vel antages, at han er død henimod slutningen af Boitins tid, uden at der blev beskikket en efterfølger efter ham.⁷⁾

Blasius von Wickede kom tilsyneladende i begyndelsen ret godt ud af det med øens beboere, der viste sig »villige og lydige«, som han skrev d. 9. maj 1544 til rådet i Lybæk. Men en samtidig bemærkning om, at frimændenes bønder (vornede) ikke ville opfylde deres forpligtelser (naturligvis efter deres herrers befaling) lader erkende, at også han fik at mærke, fra hvilken side på Bornholm vanskelighederne var at forvente. Yderligere bemærkninger fra ham angik Mikkal Hals' tilsynekomst på øen, hvor han i kongens navn skulle pålægge beboerne en tung beskatning. For hver 10 bønder skulle der afleveres 1 okse og dertil af hver enkelt bonde ½ lispund smør, 1 side flæsk, 1 får, 1 gås og af hver enkelt karl ½ daler. Den medfølgende Blasius mente, at alt dette ville blive meget tungt for de fattige folk, men de ville vel affinde sig med det, hvis det ikke kunne være anderledes. Allerede i august

det følgende år blev der imidlertid af kongen udskrevet en ny stor skat for alle indbyggere i købstæderne og for frimændene, som her blev ligestillet med ridderskabet og adelen i hele riget. Efter Wickedes beretning, hvoraf man erkender hans egen uvilje herover, opholdt magister Per Dringelberg, der skulle inddrive skatten, sig i 9 uger på slottet og blev her forplejet efter husets skik. Den sum, han samlede sammen, beløb sig til 1300 daler. Som hjælp måtte høvedsmanden medgive ham sine egne landsknægte og »noget skyts«, hvoraf man kan drage den slutning, at frimændene nok ikke altid var parate til at præstere de krævede ydelser.⁸⁾

Mellem d. 9. maj og oktober 1544 må Blasius von Wickedede have været meget syg, hvad man i Lybæk var rettidigt underrettet om. Thi den for nylig afdøde borgmester Jochim Gerken, der var ansvarlig for alle de bornholmske anliggender, havde allerede udset en mand til erstatning, hvis komme von Wickedede selv havde bedt om d. 28. oktober 1544, »før der indtrådte en fare.«⁹⁾ Derfor blev Herman Boitin sendt til Bornholm henimod slutningen af maj det følgende år. Han indberettede snart til rådet i Lybæk, at junkerens helbredstilstand siden hans ankomst havde bedret sig mere og mere, så at der ikke længere bestod nogen fare for ham. Men alle senere meddelelser fra Boitin tegnede et dystert billede af nogle hændelser på Hammershus, der ikke kunne opklares på uangribelig måde, og som havde udviklet sig kort før Bernt Knops og hans hustrus afrejse, uden at de to havde bemærket det.¹⁰⁾

Det er et spørgsmål, om Blasius von Wickedede til at begynde med var angrebet af en simpel sygdom, eller om årsagen til sygdommen var et mislykket giftmordsforsøg. Men det er en kendsgerning, at et lumsk, onskabsfuldt udpønset giftmordsanslag var blevet planlagt. Og alt, hvad der fremkom af enkeltheder efter opdagelsen af dette forehavende, må have fyldt hele øens befolkning med ophidselse og deltagelse. I efteråret 1542 var der på Bornholm strandet et hamborgsk skib, der kom fra Reval og som tilhørte Markus Veit, der derefter opholdt sig på øen »år og dag« for at bjerge så meget som muligt, hvad lybækkerne havde givet ham lov til, da han var indbygger i en by, der var dem venligsindet.¹¹⁾ På dette skib havde der også befundet sig en kvinde ved navn Anke Hamborgs, som blev på øen og i tidens løb for en lovet pengesum fra ukendt side lod sig leje til at forgive Blasius von Wickedede. Hun fandt i en anden kvinde af ukendt herkomst ved navn Engel Svendsen en rådgiver til den påtænkte gerning, hvorved Blasius skulle ombringes med en giftblanding, der var brygget sammen af »tudser, slanger, rottekrudt og andre slemme ting«, serveret i en koldskål.

På et broting (sml. 1. del s. 54) på Hammershus d. 21. april 1545 havde Anke Hamborgs i nærværelse af byfogeden, 3 mænd fra Allinge og 3 mænd fra Sandvig tilstået sit forehavende, hvortil hun skulle være blevet forledt af Bernt Knops hustru Cilly og Hans Wohlgemut, mod løfte om en betaling på 500 mark lybsk. Snart efter sin ankomst til Bornholm d. 31. maj 1545 forhørte Herman Boitin i nærværelse af de to rådstjenere Henneke Mestorp og M. Christoffer Anke Hamborgs »på det alleromhyggeligste og nøjeste« en hel eftermiddag igennem. Men her tilbagekaldte hun fuldstændig sin tidligere tilståelse og sagde, at hun havde løjet og på skændig vis bagtalt uskyldige mennesker.

Dagen derefter, d. 1. juni 1545, fandt der atter et broting sted på Hammershus i hovedsmandens gemak (»uff des hovedsmannes gemacke, dat man den Torn nennet«), hvorved mentes Manteltårnet, i hvilket fogedens bolig dengang fandtes. Denne gang var landsdommeren Lars Persen (Persen = Pedersen O.a.) og borgmesteren i Rønne Hans Reymer med sin byfoged og to af byens borgere tilstede og desuden også byfogeden fra Sandvig og foruden disse Blasius von Wickede og Herman Boitin. Efter en forudgående alvorlig formaning af sidstnævnte holdt Anke Hamborgs først fast ved sine løgne, men vedkendte sig tilsidst med ganske små afvigelser det, som var fastslået i brotinget d. 21. april og bevidnet med deltagernes segl. Hun gentog beskyldningerne mod sine påståede ophavsmænd Cilly Knop og Hans Wohlgemut. Sidstnævnte, som hun derefter blev stillet overfor, kunne forsvare sig på fyldestgørende måde og udtrykte tilslut ønsket om, i denne sag for sin part at stille krav om anvendelse af Skånske lov.

Skønt landsdommeren selv allerede efter denne sidste tilståelse af 1. juni 1545, der efter anklagedes eget ønske var aflagt for ham og 5 troværdige mænd, ytrede den opfattelse, at kvinden Hamborg ikke kunne slippe fra det med livet, så blev sagen alligevel efter nogen overvejelse yderligere udsendt. Derfor blev den anklagede d. 20. juni endnu engang ført for brotinget, hvor hun påny tilbagekaldte alt det tidligere tilståede, med den begrundelse, at hun var blevet tortureret. De 6 mænd, som her skulle fælde dom, besværede sig derfor og forlangte 2 mænd fra hver by til den endelige domsafsigelse, hvilket bevirkede en yderligere udsættelse.¹²⁾

Nogen tid derefter havde Herman Boitin igen forladt øen, da Blasius var blevet helt rask og var istand til igen at passe sit embede alene. Først d. 30. november 1545 underrettede Blasius rådet om den sælsomme og overraskende vending, som sagen havde taget på Bornholm angående de to kvinder, »der imod enhver ret og billighed havde forsøgt at ombringe ham«. Selv

havde han tilsidst efter dansk ret afholdt et broting »vor dem Slate« og forlangt en kendelse af 15 mænd fra hele øen og 2 mænd fra hver købstad. Det havde så været den almindelige mening, at når dommen var fældet, skulle straffen straks fuldbyrdes. Dette havde også været folkets mening, »men så var der kommet en mand ind på tinget, der havde udøvet så stærk en indflydelse på de andre, at sagen igen blev udsat på mødet«. Om dette ville Henneke Mestorp og Henrich Tielemann som rådets edssvorne kunne give nøjagtig oplysning derhjemme.

Denne indflydelsesrige nævnte mand kan vel kun søges blandt anslagets bagmænd, der lagde an på ikke at blive opdaget. Disse bagmænd synes at have skræmt og intimideret de to kvinder så stærkt og have lagt pres på dem, så at de i alle forhørene aldrig vovede at nævne, hvem der havde givet dem opgaven, men væltede alle beskyldninger over på Cilly Knop og Hans Wohlgemut. Da det som følge af udskydelsen var lykkedes at skaffe Engel Svendsen bort fra øen, blev Anke Hamborgs anbragt på slottet for at forhindre, at også hun flygtede. Ifølge hendes udsagn havde efter sigende en af rådets egne folk villet foranledige hende til også at forsvinde. Blasius von Wickedede bad i en skrivelse til rådet i Lybæk om en grundig undersøgelse af sagen, »for at man kunne tage sig iagt for sådanne folk«. Han troede, at de mennesker, der havde tragtet ham efter livet, måtte være købt. Anke Hamborgs blev snart bragt til Lybæk sammen med rådets og Wickedes tjenere på dennes eget skib. Kort tid senere skal også Hans Wohlgemut være fulgt efter til Lybæk.

Bernt Knop, der allerede d. 16. oktober 1543 havde forladt Bornholm, fik først omkring d. 7. juni 1545 i Mölln underretning om, hvad der var foregået på Bornholm. Hans ophidselse herover blev så meget desto større, fordi hans hustru blev så alvorligt syg på grund af de ondskabsfulde bagtalelser om hendes sidste tid på Bornholm, bagtalelser, som hidtil havde været skjult for hende. Han måtte være bekymret for hendes liv. Hun må dog være blevet rask igen, da man ikke kan tænke sig, at Knop i sin stilling har levet 9 år som enkemand.¹³⁾

Der har vel aldrig været en retssag på Bornholm, i hvilken der som følge af dens vægt og uhygge og så talrige kendte og ansete folks deltagelse i retsundersøgelsen, var hvirvlet så meget støv op, som i dette tilfælde, og så var ofret her endda et så ukrænkeligt og ædelmodigt menneske som junker Blasius von Wickedede. Om udgangen af processen i Lybæk er der ikke overleveret nogen efterretninger.

Heller ikke Blasius von Wickedede blev helt sparet for uoverensstemmelser

med øens beboere. Allerede 1543 havde sognebønderne i Østermarie og Ibsker slået sig sammen for hos Bernt Knop og de to udsendinge Bardewik og Störtelberg, der dengang var derovre, at protestere mod en ekstra smørskat på $1\frac{1}{2}$ tønne, som efter hvad de angav først var indført af fogeden. De to fredsommelige rådsmedlemmer havde på sognebøndernes forestillinger eftergivet dem $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{4}$ tønne. Men bønderne gav sig ikke tilfreds dermed og ville i 1545 heller ikke til Blasius aflevere den nedsatte afgift, hvis fulde størrelse havde været gældende for dem siden 1536. Wickedede så sig derfor foranlediget til at påføre dem gæsteri og udpantning, da de til slut var i resistance med et helt års skat. Han var indforstået med, at de i en fælles skrivelse af 17. marts 1545 forelagde sagen for rådet i Lybæk, som nu bad Bernt Knop i Mölln om at udrede sagens sammenhæng, hvad der også skete d. 1. juni.

På det lybske råds forespørgsel hos Bernt Knop i Mölln klargjorde denne d. 1. juni 1545 sagens sammenhæng og gentog det samme endnu noget udførligere d. 17. april 1548, efter at sagen havde strakt sig ind i Herman Boitins tid. Efter disse to oplysende beretninger var de fordringsfulde herredsfogedsæder blevet ophævet, og de 4 gårde tillige med de ydelser, der var pålagt sognebønderne, hjemfaldet til Hammershus slot (sml. 1. del s. 45) allerede før øen blev erobret (1522). Fra samme tidspunkt blev der i stedet for sognebøndernes hidtidige hoveri (dagsværk) og høaflevering i de tre sydlige herreder fastsat bestemte smørkvanta for de enkelte sogne som skat til slottet (undtagen for Nyker, der fortsat skulle yde hoveri). Tre sogne i Nørreherred, der lå nærmest ved slottet, leverede fortsat det fra gammel tid sædvanlige antal hølæs (et sogn leverede også her høsmør, i begyndelsen Rutsker senere Rø).

Antallet af personer var bestemmende for fastsættelsen af hoverismørret, og antallet af enge for høsmørret. Knop lod det forblive ved den tilstand, som han havde forefundet ved sin embedstiltrædelse, indtil 1536, da han modtog klager fra enkelte bønder i Østermarie og Ibsker, ifølge hvilke de, der tidligere (før ændringen) skulle levere 1 læs hø, nu var forpligtet til at aflevere samme kvantum smør som de bønder, der tidligere skulle aflevere 2 læs hø. De fattige skulle altså yde nøjagtigt det samme som de rige. Således havde fogeden opdaget, at i disse to sogne var fra begyndelsen mange enge holdt udenfor regnskabet, og der var ikke betalt smør for dem, medens alt efter foretagen kontrol var i orden i samtlige andre sogne med de samme forpligtelser. Derpå havde fogeden dengang foreslået bønderne fra Østermarie og Ibsker, at de i lighed med bøndernes ydelser i de øvrige 10

Fig. 13. Blasius von Wickede. Gravsten.

Blasius von Wickede, høvedsmand på Hammershus, død d. 13. aug. 1547. Rimeligvis et lybsk arbejde af grå kalksten, 250 × 136 cm, med fordybet fraktur i skriftbånd langs randen. Midt på stenen er en rundbuet arkade, som indeholder et elegant hugget, hjernet våben for von Wickede, en halv ørn over en sparre. I skriftbåndets hjørner og midt på langsiderne findes seks firpas-medailjoner med våbenmærker. Den tyske skrift betyder: »År 1547, lørdagen efter Laurentii dag, døde Blasius von Wickede salig høvedsmand på Hammershus, søn af Thomas von Wickede, ridder og borgmester i Lübeck.« Anbragt op ad tårnrummets sydvæg.

Da Blasius von Wickede i sommeren 1544 blev alvorligt syg, opstod der mistanke om, at han var blevet offer for et mislykket giftmordsforsøg, hvori hans forgænger Bernt Knops hustru blev udlagt som medskyldig. Gravsten i Allinge kirke.

sogne, der var på tale, for fremtiden skulle aflevere ekstra 1½ tønne (vel for Østermarie 1 tønne og for Ibsker ½ tønne smør) mere end før, eller igen som i gamle dage køre deres hø til Brændesgård. Han ville så årlig til gengæld herfor levere smør til sine herrer i Lybæk. Men da de ikke ville gå ind på det, havde de fra 1536 afleveret det aftalte større kvantum smør, indtil de så i 1543 igen ville befri sig for det berettigede ekstrakvantum.

Knop foreslog nu i 1548 rådet i Lybæk at gå frem efter hans egen recept og lade de genstridige bønder levere hø, da man altid kunne få smør for hø. Efter oplysning i registrene fra 1547 og 1598 er høsmørret så altid blevet afleveret i de retsmæssige kvanta, således at stridighederne med de to sogne, som også Blasius von Wickedede i begyndelsen havde været inddraget i, havde fundet sin endelige afslutning.¹⁴⁾

I året 1546 giftede Blasius von Wickedede sig i Lybæk og rejste derefter med sin unge hustru til Bornholm. I det følgende år døde han der d. 15. august på Hammershus og blev bisat foran alteret i den dengang endnu nye kirke i Allinge. Dødsårsagen er forblevet ukendt. En stor gravplade med familien von Wickedes våben i midterfeltet dækkede hans hvilested. I dag står den smukke sten i kirkens forrum, foran på højre side. Indskriften, som indrammer våbenfeltet i midten, lyder: Anno 1547 am Sonnauende na Laurentij do starf Blasius van Wickededen zeliger houetman van Hammershusen unde was Hern Thomas van Wickededen Ritter und Borgemeister zu Lubeck sin sone.¹⁵⁾ (Anno 1547 lørdag efter Laurentius' dag døde salig Blasius von Wickedede, høvedsmand på Hammershus. Han var søn af hr. Thomas von Wickedede, ridder og borgmester i Lybæk.)

Mester Herman Boitin, der havde hjulpet sin forgænger under hans sygdom i 1545, tiltrådte sit embede som foged og høvedsmand på Bornholm d. 25. august 1547. Han havde fungeret som rådssekretær i Lybæk siden d. 19. juni 1538. Således overtog nu en fagjurist, der havde ret til at kalde sig kejserlig autoriseret notar, kommandoen på Hammershus.

Herman Boitin løb midt ind i alle de genvordigheder, som allerede var begyndt i Bernt Knops tid, og som blev pustet mere og mere op, især af frimændene og deres tilhængere med støtte af Kristian III. Han skulle snart gøre den erfaring, at det på ingen måde ville forblive ved det, som der allerede var røre om. Kristian III, der ganske vist sad på en trone, der oprindeligt var rejst for hans hus af staden Lybæk, og som selv havde opereret med begrebet »Taknemmelighed«, kendte i forholdet til Lybæk kun den ene bestræbelse, at befri sig og sit land for de forpligtelser, som man i tidligere tunge tider gennem højtidelige traktater havde påtaget sig overfor en prøvet hjælper og kreditor.

Kongen var ikke det danske sprog mægtig, da han kom på tronen, og han kendte langt fra tilstrækkeligt til forholdene i Danmark, særligt ikke til dem på Bornholm. Således har han vel fra begyndelsen af sin regeringstid regnet frimændene på Bornholm for ægte adelige, da ordet frimand, som allerede tidligere omtalt, i det øvrige Danmark oprindeligt havde været betegnelsen for en adelsmand. Med tiden måtte han vel nok være kommet efter sagens rette sammenhæng. Men så ville han formodentlig ikke lade sin erkendelse komme frem i dagens lys, da han netop havde planer om også i tiden fremover at benytte denne storagtige gruppe som vedvarende urostiftere og som sit værktøj og sine hjælpere, sådan som det allerede havde været tilfældet under grevefejden. Det var efter alt at dømme hans mål at gøre lybækkerne livet surt på øen og hurtigst muligt slippe af med dem der.

Først i påsken 1550 (6. april) blev der udfærdiget en bestalling for mester Herman Boitin, der omtrent lignede den, der var udstedt til Blasius von Wickedede. Som vederlag blev der fastsat 100 mark, og hans svend skulle modtage en klædning. Rådet gjorde krav på fjerene af de gæs, der blev fortæret på slottet, men fogedens hustru skulle også passe godt på fjerene og bruge dem til sengetøjet.¹⁶⁾

Om det forefundne skyts hedder det: 1525, da Bernt Knop modtog slottet, blev der af gamle hagebøsser fundet, »de nicht gedocht 2 Hacken. Noch 1 quarter Stuk ist alt, 1 Stück, und ditt all datt geschutte, datt van den Denschen js geleuert worden«. (»Som ikke har duet 2 hagebøsser. Der-til 1 fjerdedelsstykke (lille kanon) er gammel, 1 kanon og det var alt det skyts, som var leveret af danskerne.) Først på Blasius von Wickedes tid begyndte man at forøge bestanden af skyts på slottet. Efter en angivelse fra 1546 blev der fra rådets våbenkammer (Bussenhus) i Lybæk overført til Bornholm en halv slange og 6 barsen med 12 kamre, som Ewerth Störtelberg havde ladet smede i Amsterdam. De kostede 422 mark, 4 skillinge og 2 penninge.¹⁷⁾

Efter en kort hvilepause uden ophidselser efter Blasius von Wickedes død varede det knapt et halvt år efter Herman Boitins ankomst, før også han fik den bornholmske genstridighed at mærke på et nyt felt. Det drejede sig om Rutsker, hvor bønderne trods fogedens påtænkte imødekommethed, vægrede sig ved at opfylde en gammel afgiftspligt under det påskud, at det var et nyt pålæg. Men da Boitin snart havde fastslået sagens rette sammenhæng og var kommet til den opfattelse, at man for øjnene af hele landet ville »føle ham på tænderne«, lod han kort og godt udøve gæsteri med 8 heste fra gård til gård i sognet, indtil enhver havde opfyldt sin for-

pligtelse. Ligeså skrev han også til kongen - det havde sognets beboere også gjort, men med falske oplysninger - idet han fremstillede sagen rigtigt. Kongen meddelte så bønderne, at han kun kunne hjælpe dem, hvis de blev bebyrdet af fogeden udover, hvad der bestod fra gammel tid.¹⁸⁾

Også i Pedersker vægrede nogle bønder sig ved årligt at udrede ½ tønne skursmør. Dette sydlige sogn, der ligger nær ved de brede klit- og sandstrande, var ved stærk sydlig eller sydvestlig blæst udsat for kraftig sandflugt. Også her vidste Bernt Knop i 1548 på forespørgsel at berette, at allerede på Sten Stensens tid var 5 gårde blevet ødelagt på denne måde, og skatterne var derved faldet bort. Kun 3 brugere, som Knop endnu kunne nævne ved navn, skulle betale ½ tønne smør for de enge og agre, som dengang endnu var tilbage.¹⁹⁾

D. 10. marts 1548 udskrev Kristian III igen en ekstraskat for hele Danmark, Gotland og Bornholm medindbefattet. Hver 20 bønder med frie ejendomme skulle tilsammen betale 40 joakimsdalere, og hver 20 med ufrie ejendomme 20 joakimsdalere. Allersenest inden pinsedag (20. maj) skulle alt være indbetalt. Stig Pors lod desuden d. 6. juni ved et åbent brev bekendtgøre, at enhver af almuen skulle give 3 mark eller 2 lod rent sølv. Hvad den slags ekstraskatter betød for øen, kunne Herman Boitin også allerede dengang bedømme.²⁰⁾

Han var en mand med ubøjelig retfærdighedsfølelse og pinligt nøjeregående, og som foged bekymrede han sig ved siden af sine embedspligter også om befolkningens vel, såvidt hans muligheder tillod det. Han holdt også befolkningen til en fornuftig levevis, når han mente, at dens stilling derved kunne forbedres. Men hans velvillige væsen var parret med strenghed, hvor dette viste sig nødvendigt. Han var dybt religiøs indstillet og opfyldt af Luthers nye lære. Allerede 1548 genindrettede han slotskapellet, der indtil da i længere tid havde været ubrugbart, på en ny måde og sørgede med hjælp fra Lybæk for en præst, der ikke kun skulle betjene slottets folk. Han satte også sin indflydelse ind på genåbningen af den gamle latinske skole i Rønne, der gennem længere tid havde været lukket, og som skulle afhjælpe mangelen på sognepræster. Rådet i Lybæk havde i hvert fald som hovedsmand på Bornholm en mand, som det ikke kunne have ønsket sig mere tro, pålidelig og egnet.²¹⁾

Indtil året 1551 forløb under Boitins styre som hovedsmand alt nogenlunde roligt og uden særlige tildragelser. Så begyndte ganske vist meget at forandres, og der oprandt igen en tid med store sindsbevægelser.

Kristian III skabte ved resolutioner i juli 1551 det nye embede som juris-

diktionsfoged, der skulle varetage hans rettigheder på øen, hvad Stig Pors tidligere havde gjort fra Lundegård. Således var der fra dette tidspunkt 2 fogeder ved siden af hinanden på Bornholm, en for de kirkelige rettigheder, der tilkom kongen, og en for de verdslige rettigheder, der tilkom lybækkerne. Til jurisdiktionsfoged udnævnte kongen sin hofsinde Henning Gagge, en af de få ægte adelige på øen, der som alle hans senere efterfølgere blev forlenet med St. Jørgenshospitalet med dets 15 gårde. Derved blev det pålagt ham at optage så mange fattige som muligt, svarende til indtægtens størrelse. Indtægter af tiende, jurisdiktionssmør, korn, penge o.s.v. skulle han dele halvt med kongen efter regnskab.²²⁾

D. 19. oktober 1551 udnævnte kongen Hans Reymer, borgmesteren i Rønne, til landsdommer som efterfølger efter den afdøde Lars Pedersen. Nyt og usædvanligt var det, at samtidig hermed blev Peder Gagge, en broder til Henning, og frimanden Hans Berettsen beskikket som faste bisidder i landstinget. Disse kongelige forholdsregler, der var rettet mod lybækkerne, og som ikke svarede til gammel skik og dermed heller ikke til overenskomsterne med staden, skabte i deres videre forløb mange slags ubehageligheder for Herman Boitin. Bisiddervirksomheden fik med tiden enhver tilforladelig retspleje til at strande og ødelagde hele retsordningen, hvad der efter Boitins skildringer førte til uro og oprør, hvorved landsdommer og tingfogeder ikke længere blev agtede, thi Peder Gagge ville, at alt bare skulle gå efter hans hovede (»alles nha sinen kop allen (allein) hebbem«). Det gik så vidt, at han for kort tid siden på en partisk måde var gået imod landstingets beslutning og imod landsdommeren og Boitin i en alvorlig strid om en gård (arvesag Skonning - Hintze). Hemmeligt havde han fået en udsættelse ændret til en forældelse. Efter Boitins ønske skulle kongen sørge for, at landsdommeren efter gammel skik alene skulle forestå retten og dømme, mens frimændene og sandemændene som hidtil i hele Danmark kunne ytre sig med råd og overvejelser. Boitin mente på grund af sine erfaringer og på grund af de forhandlinger, han tidligere havde ført herom med Stig Pors, og efter befolkningens ønske, at det var nok, hvis der blev holdt landsting fire gange om året og herredsting otte eller fire gange. Men fogeden havde intet imod et større antal, hvis det ønskedes fra dansk side.²³⁾

Boitin troede i begyndelsen på muligheden af et godt samarbejde med Henning Gagge. Da denne midt i juni 1552 rejste over til kongen, bad han ham meddele sin herre noget om det, som han ikke syntes om på øen. Det drejede sig om festligheder som kermesser, bryllupper og barnedåb, hvorved befolkningen ruinerede sig. Disse festligheder var ellers ikke overdådigt

store i Danmark. Endvidere skulle der klages over, at de kirkelige forskrifter (»Sinodalia«), der var fastlagt af superintendenten Frans Vormodsen, for halvdelens vedkommende ikke blev overholdt, og at mange »pastores« liv vakte anstød. Hovedsmanden ville også give udtryk for sin utilfredshed over, at man ikke mere ville stille sig tilfreds med domme, afsagt af 15 mand, men ville sætte alt ind på at indbringe sagerne for kongen og »molestere« ham. Det ville overhovedet være godt, hvis kongen skænkede folk mindre tiltro. Hvis Boitin nu håbede, i forbund med Henning Gagge, at kunne hidføre en bedring i de forhold på øen, der generede ham, så skulle han snart erkende, at han i sin godtroenhed havde bedømt ikke alene sin mellemmand, men også kongen selv forkert.²⁴⁾

Et nyt og stadig mere farligt og ophidsende problem udviklede sig omkring jagtretten, der havde sin ganske særlige betydning på grund af den overordentlig store bestand af kron dyr på øen, som fandt godt skjul i de spredte småskove og i Almindingen. Der var også pelsvildt som harer og ræve, men intet råvildt. Antallet af stærke kronhjorte skal i tidligere tider, da Bornholm var mere skovklædt, have beløbet sig til 500 stykker. Så mange havde der ganske vist ikke været i lang tid. Men det var kun dette vildt, det drejede sig om i de nye stridigheder, som kongen selv i overvejende grad nok stod bagved. Her var der igen en mulighed for nye indgreb i lybækkernes rettigheder. Thi denne jagtret, som Lybæk alene havde haft uanfægtet indtil dette tidspunkt for hele øens vedkommende, gav et udbytte af ikke ringe omfang. Hidtil havde endnu aldrig nogen turdet skyde på et stykke vildt uden tilladelse fra den eneste jagtberettigede, hovedsmanden på Hammershus.

Også biskop Birger havde i sin store forordning af 15. august 1501 talt om »vort« (sit) vildt. Han ville dermed give udtryk for, at kun han kunne råde over det. Da jagtretten på Bornholm fra begyndelsen af havde været en kongelig ret, besad også ærkebisperne den som en sådan lig med de andre rettigheder, der tilkom det verdslige overherredømme, og som også var tilfaldet staden Lybæk efter øens overdragelse.²⁵⁾

Men netop denne tilstand søgte kongen at rokke ved med sin egen logik. Han havde ved Henning Gagges besøg givet denne befaling til at skyde nogle stykker vildt til ham selv på hans land Bornholm. Da mester Boitin hørte derom, skrev han d. 24. september 1555 et brev om skydning af vildt til Kristian III, som denne besvarede d. 15. oktober med erklæring om, at der i hans, kongens, optræden ikke lå nogen forsyndelse mod overdragelsesakterne og reversalet, hvori der var taget forbehold m.h.t. overherredømmet

og den gejstlige jurisdiktion. Jagten var ikke særlig omtalt. Men den hørte til overherredømmet og den gejstlige jurisdiktion, således at den givne befaling ikke kunne stride imod de bestående overenskomster. At der hidtil ikke var blevet skudt, kunne ikke »præjudicere« ham som lens- og overherre. Thi om han lod vildtet skyde eller frede, måtte han selv om. Dermed forlangte kongen, at den gejstlige jurisdiktionsfoged uhindret skulle have lov til at skyde. Til lybækkerne, der også selv allerede havde henvendt sig til kongen vedrørende dette spørgsmål, gav han et svar, der lignede det, han havde udfærdiget til Boitin. Indtil videre ville han imødekomme dem og ikke lade skyde i småskovene i nærheden af slottet.²⁶⁾ Kongen burde her i overensstemmelse med det af ham anførte lybske reversal have skrevet »gejstlig øvrighed og jurisdiktion« (Hübertz s. 69). Den verdslige overhøjheds rettigheder, hvortil også jagtretten hørte, var traktatmæssigt tilstået lybækkerne.

Alvorligere blev det, da Peder Gagge på sin egen jord lod skyde 2 stykker vildt, og Herman Boitin straks protesterede. Det medførte en gensidig alvorlig brevveksling. Peder Gagge pukkede på sit adelsskab, på den fra hans forfædre nedarvede frie ejendom tillige med det vildt, der levede der og tilkom ham, samt på kongens beskyttelse. Fogeden derimod benægtede (»dar segg ik neen tho« = det siger jeg nej til) og bestred den andens ret, forbød ham at skyde og truede i tilfælde af ulydighed med passende forholdsregler til beskyttelse af kronen, hans herrers rettigheder såvelsom hans egen ære, ed og pligt.²⁷⁾

Men det skulle blive endnu værre. Den danske adelsmand Peder Oxe havde i begyndelsen af januar 1553 af Jørgen Brahe i Skåne, søn af Niels Brahe og Anne Lang, købt de 30 strøgårde på Bornholm, som Hans Skovgård sidst havde haft i pant. Et nyt fjendtligt uroelement havde dermed fået fodfæste på Bornholm. I begyndelsen af august 1553 sendte Oxe sin skytte over til øen for at lade ham skyde vildt på hans ejendomme. Skønt Boitin forbød skytten at skyde, nedlagde denne dog 3-4 stykker. Han lod sig ledsage af 6-7 fæstebønder, der var bevæbnet med spyd eller skydevåben. Søndag d. 13. august havde Boitin befalet sine folk, der var sendt ud til hest og til fods, at ligge på lur efter skytten på kirkevejen på slottets grund. Skytten selv var ikke kommet, men de udkommanderede slotsfolk anholdt to af hans faste jagtledsagere i en kirke og førte dem i fængsel på Hammershus. Men kongen skrev ærgerlig over denne »frækhed« til Boitin, forlangte, at fangerne blev frigivet, og at fogeden skulle komme tilstede i Kolding for at stå til ansvar overfor Peder Oxe.²⁸⁾

Fig. 14. Bartholomæus Tinappel. Rådsherre og admiral i Lübeck. Deltog i forhandlingerne i forbindelse med bornholmernes anklager mod Bernt Knop for embedsmisbrug. En mindetavle for ham hænger i Marienkirche i Visby på Gotland.

Det i årevis planlagte og gang på gang udskudte møde skulle på dette tidspunkt endelig afholdes i København. Men da der her var udbrudt en farlig epidemi, der kostede mange menneskeliv, begav kongen sig fra København til Kolding og bad forinden Lybæk om at sende sine rådssendebud derhen, ligesom han også havde beordret sine egne befuldmægtigede Mogens Uf, Henning Gage og Stig Pors til at møde der d. 15. oktober 1553. Det blev indskærpet særlig de to sidste at afhøre undersåtterne på øen om lybækkernes forsyndelser og at møde med klare fortegnelser derover. Boitin havde iagttaget danskernes rundrejse på Bornholm og deres beskæftigelse med »at indsamle klager mod fogeden«, men han havde god samvittighed og en fornemmelse af det resultatløse i den slags anstrengelser.²⁹⁾

D. 17. oktober begyndte forhandlingerne hos kongen i nærværelse af hans tyske kansler Barby, de danske repræsentanter og de to lybske udsendinge, rådsherren Bartholomäus Tinappel og syndikus dr. Rudel. Herman Boitin var trods Kristian III's oprindelige opfordring ikke tilstede. Men det

lybske råd havde fået et fuldkomment og anskueligt billede af tingene gennem Boitins tidligere indgående og kritiske beretninger om den stadig voksende forvirring af tilstandene på øen, og om de kræfter, der stod bag. Dette billede var vigtigt for rådet, særlig med henblik på de instrukser, der skulle gives dets udsendinge. Den lybske rådsherre og hans syndikus, hvem instrukserne tjente som grundlag for deres opgave, var således orienteret på det bedste om alt.³⁰⁾

Forhandlingerne, der strakte sig over 10 dage, fik et bevæget og til tider stormende forløb på grund af de mangesidige ubehagelige modsætninger, der efterhånden voksede i antal. Hertil kom også de private klager over Bernt Knop, der 10 år efter sin afgang var tilstede i Kolding, klager, som man her ikke nåede til ende med (sml. I s. 82 med anm. 40). Under alle forhandlingerne stod fremfor alt dr. Rudel med utrættelig sejhed og velafvejede retsgrunde sin prøve i de mangfoldige ordvekslinger om de omstridte punkter.

I forgrunden stod til slut den hidtil (i 28 år) uantastede eneret for lybækkerne til jagten på stort eller ædelt vildt, som man dengang kaldte kronvildtet. Ikke blot kongen selv, men også de adelige brødre Gagge, Peder Oxe og henved 16 frimænd ville nu have lov til at skyde kronhjorte, hvad kun hovedsmanden på Hammershus hidtil havde haft ret til, »og ingen anden, selv om hjortene også var kommet ind til ham i køkkenet eller i sengen«, som Boitin skrev. Han omtalte tillige, at antallet af dette vildt slet ikke mere var så betydeligt på Bornholm, og at det stod i fare for at blive udryddet, hvis der var for mange skytter. Ved denne lejlighed blev der også eftertrykkeligt henvist til, at kongen i sin tid ved overdragelsen havde afstået øen til erstatning for mange forskellige gode tjenester og omkostninger, hvorefter alt tilbehør og samtlige indtægter uden undtagelse ikke måtte antastes af nogen.

Allerede 1543 havde frimændene på grundlag af deres påståede adelsret stillet krav om told, strandret og retsbøder (sagefald), ja endog om hals- og håndsret, men var blevet tilbagevist. Disse krav gjorde de påny gældende i 1553. De ville ikke mere høre under slottet sammen med deres fæstebønder (vornede), hvis afgifter de gjorde krav på i fuldt omfang til sig selv, og de ville kun anerkende jurisdiktionsfogeden som anklager og modtager af bøder. »Skulle dette ske,« skrev Herman Boitin, »så ville de undertrykke og plage deres fattige bønder og lægge dem og det ganske land øde. Hvis de ikke blev forhindret heri, og hvis man lod dem som ulve vogte fårene, så ville det gå ilde. Han ville ønske, at kongen kunne være Gud så længe, at

han kunne udforske hans og frimændenes hjerter og erfare alt.«

I begyndelsen af efteråret 1553 udstødte han det meget sigende hjertesuk: »ick dancke gode, dat Ostern 56 so nha is.« (= jeg takker Gud for, at påsken 56 er så nær (slutningen på hans funktionstid)). Allerede nu var han blevet træt i sin stadige kamp for ret og orden på øen, der atter og atter blev forstyrret af de samme elementer.³¹⁾

Af Koldingrecessen af 25. oktober 1553, mødets afslutningsdokument, skal fremhæves de bestemmelser, der var de vigtigste for forholdet mellem Lybæk og Bornholm. De bevarede deres gyldighed for fremtiden og forblev også bestående indtil afslutningen af lybækkertiden. Adelen skulle på Bornholm have de samme rettigheder, som adelen havde i det øvrige Danmark og med sit strøgods ikke være underlagt slottet Hammershus. Den fik domsmagten (hals- og håndsret) over sine bønder og fik tilkendt ubegrænset jagtret på egen grund og jord. Frimændene skulle ikke betragtes som adelige, de skulle dog beholde deres gamle friheder for deres sædegårde, men iøvrigt forholde sig således overfor høvedsmanden på Hammershus, som det havde været tilfældet fra Arilds tid. Dermed bortfaldt deres jagtret og alle de krav, de havde rejst siden 1543. Jurisdiktionsfogeden og fogeden på Hammershus skulle ikke lægge hinanden hindringer i vejen i deres beføjelser.

Lybækkerne tog adelens friheder på Bornholm med i købet og for fremtiden også dens jagtret, begrænset til dens gårde der. Måske havde de allerede i forvejen af klogskab aftalt disse spørgsmål med kongen, der dengang endnu ikke var helt uafhængig af adelen. Lybækkernes eneret til jagten på øen led under de foreliggende omstændigheder kun en ringe indskrænkning. Mere betydningsfuld var tilbagevisningen af frimændene til deres gamle grænser. At kongen her fraveg sin langvarige holdning og bøjede sig for lybækkernes forestillinger, er særlig bemærkelsesværdigt, og det kan man sikkert takke mester Herman Boitins indtrængende advarsler og syndikus dr. Rudels forhandlingsdygtighed for. Det var også deres fortjeneste, at en endnu større del af den bornholmske bondestand, nemlig frimændenes bønder, dengang ikke sank ned i ufrihed og livegenskab. Adelens bønder på Bornholm kunne man efter Koldingrecessen ikke længere betegne som personlig frie bønder.³²⁾

Da man i Kolding ikke havde behandlet alt det planlagte (fremfor alt ikke de private klager), foreslog kongen en ny sammenkomst d. 1. maj 1554 på Bornholm, der så efter endnu en gang at være blevet udskudt i længere tid begyndte på Maglegård d. 24. august 1555. Ved siden af klagerne

mod Bernt Knop rettedes der her også to klager mod Blasius von Wickede og tre mod Herman Boitin, der blev behandlet på samme måde som klagerne mod den første foged. Herman Boitin var tilstede her. Derefter fik han en rolig tid, indtil han fratrådte sit embede. Til de begivenheder, der allerede er skildret i første del af dette arbejde (s. 83), bliver her kun tilbage at tilføje indholdet af »Bornholms Constitution«, der blev besluttet der, men som hidtil ikke er omtalt.

Udgangspunkterne for denne var de på mødet forelagte klager over de lybske fogeders særkrav ved de regelmæssige skatteafleveringer. Det kunne nemlig bl.a. forekomme, at der blev forlangt tillæg ved ikke tilfredsstillende afleveringer, eller at smør, som ikke var tilfredsstillende og derfor blev kasseret, ikke blev tilbagegivet ved ny levering. Til forebyggelse af den slags tildragelser, der gang på gang vakte anstød, blev der d. 9. september 1555 under førnævnte betegnelse udstedt en forordning i form af et åbent brev ved de tilstedeværende danske rigsråder Brigge Trolle, Niels Lange og Peder Oxe. Lybækkerne havde ganske vist erklæret sig indforstået dermed, men henvist til, at lignende skikke og klager også var forekommet allerede i biskop Birgers og Sten Stensens tid.

»Constitutionen« bestemte følgende: Hvis fogeden ikke anerkendte landgildesmørret som upåklageligt, skulle han give det tilbage, hvis der blev leveret godt smør i stedet for. Hvis fogeden ikke var tilfreds med de skatteokser, der skulle leveres, skulle han have ret til at udsøge sig den bedste okse hos de fire sognebønder, som var leveringsdygtige det pågældende år, og den måtte han så være tilfreds med uden at kunne forlange noget tillæg. Med ungkvæg skulle man gå frem efter gammel skik, og et skattesvin på 6 lispund skulle anses for tilfredsstillende. Gæsteri ved skrivertinget omkring d. 11. november skulle kun foregå med 6 heste. Til stuetinget skulle fogeden ikke ride ud med mere end 16 heste. På den nye avlsgård (stutteriet på Nygård) skulle bønderne ikke arbejde, hvis arbejdstiden på slottet ikke blev tilsvarende afkortet. Til arbejde på slottet skulle de være forpligtet som i bispens tid. Afleveringskornet skulle ikke rystes i tønderne inden opmålingen. Der måtte ikke forlanges korn som tillæg til afleveringsgæssene. Når bønderne leverede upåklagelige hølæs, skulle der ses bort fra tillæg. Fæstebønder (husmænd) og deres koner skulle ikke arbejde mere end 5 dage om året for slottet.

Denne »Constitution« blev igen fornyet af Kristian IV d. 20. juni 1593 og endnu engang af Frederik III d. 28. november 1650. En sådan forordning synes folgeligt at have været nødvendig og nyttig til enhver tid.³³⁾

Henimod slutningen af Boitins embedstid havde besværinger fra købstæderne Rønne, Neksø, Svaneke og Hasle en kongelig bekendtgørelse af 12. november 1555 til følge, der rettedes imod fremmede købmænds landhandel, forsåvidt de indfødtes privilegier (hvis bekræftelse disse ganske vist havde mistet i tidligere fejder) derved blev krænket.³⁴⁾

Fra gammel tid havde Bornholm tiltrukket fremmede handlende fra ikke alt for fjerntliggende, særlig tyske kystområder. Trods øens ringe udstrækning og dens ikke altfor store leveringsdygtighed fandtes der dog et regelmæssigt handelssamkvem med den i mindre omfang. Først var det overvejende de pommerske byer, der udviklede deres forbindelser med Bornholm. Greifswalderne fik allerede i begyndelsen af det 14. årh. fodfæste i Rønne, idet de grundlagde et gilde her samt opnåede visse kirkelige brugsrettigheder, og i 1433 skaffede de byen et bygningsværk, der mindede om deres hjemby, idet de byggede et jomfru Mariekapel. Kolbergerne valgte sig omkring midten af det 14. årh. Neksø til deres stamplads, hvor de også grundlagde et broderskab og skænkede kirken et fond. Også fra Stralsund plejede man at tage hertil. Lybækkerne viste sig først mere hyppigt i de daværende fire købstæder ved kysten, da øen var overgået til dem som len. Her gik de nu de pommerske hansekøbmænd i bedene som en ikke velset konkurrent. Allerede i Bernt Knops tid kom det af sådanne grunde til mange slags rivninger angående udførsels- og toldspørgsmål. Navnlig kolbergerne beklagede sig over den særlig høje told, lybækkerne krævede, skønt der fra de ældste tider havde bestået gensidig toldfrihed mellem deres by og Bornholm.

Lybækkerne bestræbte sig også hele tiden på at dirigere frem for alt det bornholmske korn,³⁵⁾ men også andre landbrugsvarer fra øen hjem til sig selv og at forbyde udførsel af kvæg og kød til sikring af deres egne skatteindtægter. Til sidst måtte dog sådanne forbud ophæves, da de vakte anstød hos den danske regering, fordi de var usædvanlige i hele Danmark. De pommerske byer leverede mel og brød til Bornholm, når de modtog slagtekvæg derfra, men det fandt ikke sted, hvis kødleverancerne bortfaldt. Således måtte Blasius von Wickede rekvirere 6 ladninger mel i Lybæk for ikke at lade bornholmerne komme i forlegenhed eller for at sikre dem mod for stærke prisforhøjelser.

Ved de mange fremmede købmænds optræden følte de indfødte sig mere og mere trykket og mente, at deres indtægter blev forringet, da gæsterne ikke respekterede de kongelige privilegier, som var tildelt byerne, eller når de, især ved landhandelen, forsøgte at omgå dem ved alle mulige tricks.

Fremmede købmænd havde kun lov til at drive handel på øen i tiden fra 24. august til 10. november. I byerne havde de så også lov til at have frie åbne salgsboder og egne boliger for at kunne drive gensidig handel med borgerne og bønderne på landet.

Hos borgerne fremkaldte det atter og atter utilfredshed, når den sidstnævnte bestemmelse blev omgået, f.eks. under foregivende af, at der var gældsbeløb, der skulle indkasseres. Anordningerne skulle forhindre, at øens produkter blev stadig knappere og dyrere for byboerne, når landhandelen forstærkedes. Ærgrelsen over disse spørgsmål bestod i alle de år, lybækkerne sad inde med øen og også i tiden derefter og fremkaldte gang på gang nye kongelige forordninger, beslaglæggelser og trusler om straf ved overtrædelser. Købmændene behøvede foruden at betale deres sold (ubekendt størrelse) kun en gang om året at levere en tønne (enten salt, øl eller mel) til slottet. Fiskere, som satte sildegarn, gav årligt slottet 1 ol = 80 sild. Hjemmehørende bønder, som til stadighed tog på havet, gjorde ophævelser over, at de skulle afgive 1 tønne salt, hver gang de sejlede ud med deres både, selv om de også kun havde lidt at sælge. Men på denne måde ville man binde bønderne stærkere til deres jord og holde dem fast ved deres opgave, at passe deres gårde godt.

Endskønt bornholmerne klagede over, at der blev krævet usædvanlig høj told af dem i Skåne, særlig i Ystad og Simrishamn, kom der allerede på Boitins tid hvert år 500 til 700 mennesker eller endnu flere til øen for at opkøbe levnedsmidler, som de betalte højere priser for, end man ellers var vant til på Bornholm. Forsyningerne af høns, gæs og lam, af får såvelsom af smør og ost manglede så i byerne, og det førte ovenikøbet til dyrtid. En særlig belastning var også de mange tiggere, der kom over i hobevis, skønt bornholmerne selv antog, at Skåne dog var et større land med en rigere befolkning, og at tiggerne derfor måtte have bedre muligheder der.

De lybske købmænd syntes på grund af den hæmningsløse og rovgriske måde, hvorpå de drev landhandel, at have gjort sig særligt upopulære hos de bornholmske byboere, og til gengæld derfor fik de ved afslutningen af lenstiden deres øjensynlig velfortjente kvittering. Skønt Lybæks borgmester og råd på Schweder Kettings foranledning i maj 1572 havde tilsikret Bornholms købstadbeboere respekt for deres privilegier, forblev det ved det gamle i det følgende år, da Mattheus Tidemann var hovedsmand. Til trods for det fastsatte tidsrum, hvor lybækkerne måtte handle, var de igen kommet for tidligt for at åbne deres salgsboder, begynde deres handel i byerne og ride med deres heste ud over landet for at opkøbe alt og stuve det

ned i deres pramme for at transportere det bort, så der tilsidst ikke var så meget som en høne tilovers til folk i byen. D. 6. december var målet fuldt for rønneboerne. De brød lybækkernes kramboder op, slukkede ilden på arnerne, tog sig ret ublidt af handelsbetjentene, hentede varerne, der skulle afskibes for at tage dem i forvaring og sømmede boderne til. Greifswalderne, stralsunderne og kolbergerne blev derimod helt ladet i fred. Begge parter rettede d. 20. og 21. april 1574 lange klageskrivelser til rådet i Lybæk, der vel på dette tidspunkt i overværelse af dem begge måtte fælde en salomonisk dom, svarende til rådets vise grundsætning »Mindre med rettens skarphed end med hjertets godhed«.

D. 14. juni 1574 forlangte kongen for tysk øl og udenlandske drikkevarer 24 skilling i akcise pr. tønde og for udførte heste, køer eller okser etc. for hver 1 daler i told til kronen på grund af en bevilling fra rigsrådet. Her forelå ganske åbenbart et overenskomstbrud, da told hørte til lybækkernes indtægter, og afvigelser fra gammel skik og brug ikke var tilladt. Allerede d. 18. september 1576 - altså efter lybækkertiden - skulle der udvælges toldere og akcisemestre blandt købstædernes bedste borgere. Man fik således et mere reguleret toldvæsen. I tidligere tid synes byfogederne at have opkrævet tolden til fordel for slottet. Toldens højde for de enkelte varer lader sig ikke konstatere.³⁶⁾

Herman Boitins embedsperiode endte til påske 1556. Han kunne ikke straks vende tilbage til Lybæk, da hans halvandenårige søn blev syg og døde d. 14. maj (Kristi himmelfartsdag). Hans grav lå foran skriftestolen i den samme kirke i Allinge, hvor også Blasius von Wickedede var bisat. Boitins søns gravsten står i dag i det samme forrum til kirken som von Wickedes. Indskriften og en personlig from sentens af Boitin er optegnet hos Thurah.

Mester Herman Boitin trådte efter sin tilbagekomst til Lybæk atter i stadens tjeneste som sekretær for rådet. Han blev hyppigt brugt til diplomatiske udsendelser, var ca. 1567 en tid lang amtmænd over Ritzerau ved Lybæk og bliver også flere gange omtalt som rådsældermester. Han døde 1573 i Lybæk.³⁷⁾

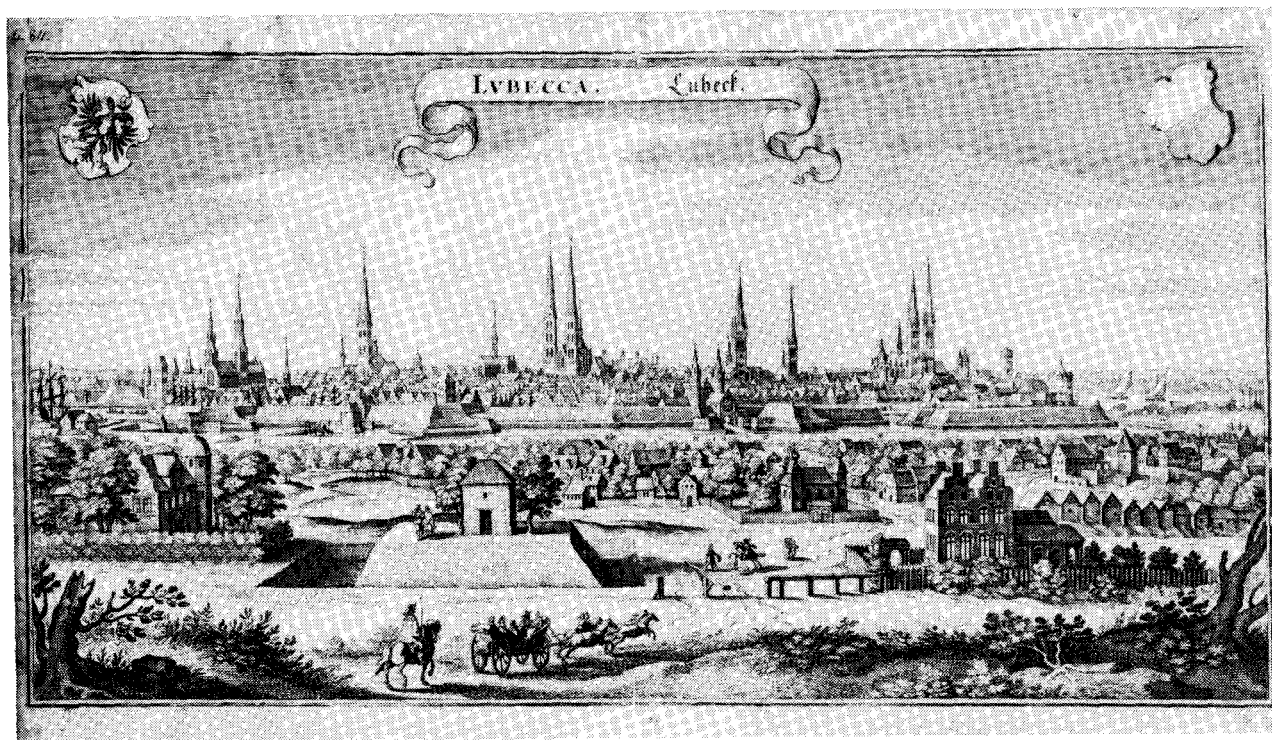

Fig. 15. Lübeck 1650 efter stik af Matthæus Merian. De gotiske gavlhuse prægede byen. Købmændene var de toneangivende og deres flid, praktiske sans og foretagsomhed afspejles i byens arkitektur. For at spare på grundudgifterne blev husene bygget høje og smalle. På de øverste etager opbevarede varer, der kunne hejSES ud og ind af luger ud mod gaden. I underetagen var der butik og beboelse. (Museum für Kunst und Kulturgeschichte, Lübeck.)

NOTER OG HENVISNINGER TIL FJERDE KAPITEL

- 1) For en fuldstændigheds skyld skal der til det i I. del s. 95 anm. 39 første afsnit vedr. Bernt Knops regnskab over de samlede indtægter (Hübertz s. 125) endnu tilføjes: Fra aflønning af arbejdsfolk og landsknægte for leverede sko 467 mark 5 skilling dansk, for brød og øl leveret på skibe 384½ mark, for kalk fra slottet 141 mark 4 skilling dansk og for strandingsgods 57½ mark dansk. Af bjærget strandingsgods har han sendt til Lybæk: 6 ankre, 1 smukt stykke (?), 7¾ læster sild, 4½ tønder smør, 3 fade tran, 4 tønder kød, 2 små tønder talg. - Særlig værdifulde var vel dengang ankre. Også Blasius von Wickede omtaler 4 bjærgede ankre (Hübertz s. 135). - Det lybske råd erindrer 1543 om »Søker« eller »løftestænger« lånt fra Bauhof i Lybæk (Hübertz s. 118). - Yderligere skal der til Bernt Knops samlede indtægter i hans 17-årige tid som foged i I. del s. 95 anm. 39 afsnit 1 endnu føjes hans indtægter fra de s. 48 og 88 nævnte 29 (28) kirkebønder. Disse indbragte 58 læs brænde = hver 4 skilling dansk = 14½ mark dansk og »Byddelgeld« 2 mark 4 skilling 3 penninge dansk årlig. Disse gårde har således fra 1526 til 1542 ialt indbragt i penge 236 mark 4 skilling dansk. Hübertz s. 126. Også ved beregninger i året 1555 blev brænde sat til 4 skilling pr. læs. Hübertz s. 220.
- 2) Hübertz s. 115, 128. Sml. I. del s. 80 ff., Hübertz s. 150. Bernt skriver selv: »onde eyynn jeder my nachtrachtete dat de my gerne tho schaden ghehatt hedden = og enhver tragtede efter at gøre mig skade.
- 3) Sml. anm. 13, Hübertz s. 97, 116. Sml. I. del s. 68, 75.
- 4) Hübertz s. 125, 430. Som forhåndenværende levnedsmidler angav Knop: 200 flæskesider, 346 store stykker kød, 143 tørrede (drogge) får, 11 fjerdinge sild, 2 tønder torsk, 1 tønne ærter, 2½ td. boghvedegryn, 1 td. havregryn, 2 halve tdr. rotscher, 26 tdr. saltet kød, ½ td. støbt talg, støbte lys til ½ år, 156 tdr. mel, 228 tdr. malt, 142 tdr. havre, 12 drompt ? humle, 5 skippund travesalt, 1 td. bajsalt, 82 tdr. øl og brænde for ½ år. Den angivne kvægbestand var halvdelen, efter fradrag af Knops egen halvdel.
- 5) Sml. I. del s. 61, Hübertz s. 162 anm.
- 6) Hübertz s. 104 ff, 117, 130, 139 ff, 140 f.
- 7) Hübertz s. 261, 264 ff, 269 f, 404.
- 8) Hübertz s. 135 f, 159, 161.
- 9) Hübertz s. 135, 140. Om Jochim Gerkens kompetance sml. også I. del s. 75.
- 10) Hübertz s. 153 ff.
- 11) Hübertz s. 117, 131, 135, 155, 157. Danzigerne blev derimod ikke behandlet som venner, da et af deres skibe var strandet ud for Bornholm 1545. Det medførte en længere korrespondance mellem Danzigs og Lybæks råd, indtil danzigskipperen til sidst henvendte sig til Kristian III. Hübertz s. 158 m. anm.
- 12) Boitins beretning af 10. juni 1545 med bilag havde »på grund af modvind« først kunnet afgå d. 22. juni. Boitin bemærkede på en vedlagt seddel, at folkene havde betænkelighed »myt pienliker Frage alhier to handeln« (= at anvende tortur) uden særlig »Constitution« (= retslig tilladelse). I beretningen om Engel Svendsens flugt skriver Blasius von Wickede, at hendes kautionist nu ville få fortrædeligheder. Ifølge dette befandt de to kvinder sig ikke i fængsel til at begynde med. Engel Svendsen blev yderligere beskyldt for at have forhekset slottets køer, så de ikke gav mælk. Ved disse retssager viser lybækkernes store samvittighedsfuldhed og også menneskelighed sig. Hübertz s. 153-158. Ved tidligere lejlighed gav lybækkerne udtryk for den opfattelse, at man ikke skulle straffe enhver, der havde

forøvet drab, med døden. Hübertz s. 117. Der gives to eksempler på, at de også selv handlede derefter. 1543 havde bryggeren, der også samtidig var slottets baker, Lukas Knipe, under en strid i Sandvig stukket fangevogteren ihjel. For dette måtte han arbejde 5 år uden løn og blev af Knop videre anbefalet til Blasius von Wickedede. Hübertz s. 130. Sidstnævnte havde skænket Hans Sten, der af lignende grund var straffet med 5 års arbejde uden løn, det sidste år. Hübertz s. 167.

- 13) Hübertz s. 151, s. 160 f. Hübertz har indordnet følgende efterretning om Hans Wohlgemut (Hans von Sterneberg), der opholdt sig i Lybæk, under året 1543 i stedet for 1545, da han troede, det drejede sig om to personer. Den lyder: Hans von Sterneberg sad i lang tid i fængsel (i Lybæk) på grund af beskyldninger fra et løgnagtigt fruentimmer. Han har altid levet således, at man ikke kan tiltro ham sådanne ting. Han kan påberåbe sig de tjenester, som han har ydet slottet og landet i Bernt Knops tid, da man var udsat for krigsfare både til lands og til vands (Grevefejden). Han kan kalde hele landet til vidne herpå. Der blev afholdt landsting over ham, uden at det var tilladt ham at komme og forsvare sig. Men på dette landsting blev sagen til hans store glæde henvist til Lybæk. Han ansøger rådet om at komme ind på borgen eller i et ærligt herberge indtil sagens afslutning. Hübertz s. 113.
- 14) Hübertz s. 142, 149 f, 151 anm. 171 ff. Af de skildrede begivenheder efter sognefolkenes oprindelige anklager (Hübertz s. 142) fremgår det, at det her ikke drejer sig om nye pålæg af Knop, men om besvigelsesforsøg af sogneboerne. Videre forstår man, hvornår omtrent den på lybækkertiden sædvanlige afleveringsmåde for smør er blevet indført. På biskop Birgers tid var der - efter hans i I. del s. 54 ff. i uddrag omtalte store forordning fra 1501 - kun en eneste årlig afleveringstermin for smør: til St. Laurentiusdag (10. august). (Thurah s. 219 ff, Hübertz s. 39) Da erobringen skete i 1522, må ophævelsen af herredsfogedsæderne, ved hvilken der også kom en ny afleveringsmåde for smør, være sket mellem 1501 og 1522, sandsynligvis endnu under biskop Birger, død 1519, og Sten Stensen, død 1520. Også Aage Jepsen Sparres skattebog, der blev overgivet til Knop, må anses for at være en nyudgave fra denne tid. At lybækkerne skulle have ophævet herredsfogedsæderne, kan der overhovedet ikke være tale om. Den slags ville have stridt mod alle overenskomster, efter hvilke alt skulle forblive, som det var forhen. Og der findes ikke en eneste dokumentation for den antagelse, at lybækkerne skulle have foretaget den ovenstående forandring i deres tid. - At Knop angiver antallet på herredsfogedgårde til fire i 1545 og til tre i 1548 (Hübertz, forord s. VII) fremgår af sig selv af sammenhængen. Hans hensigt er ikke at oplyse tilstandene på øen, men at oplyse spørgsmålet om høsmørret. Tallet 4 nævner han 1545 kun i forbigående, og han går videre med ordene »alse jnt sunderynge jnn dennn dreen (3) haruedenn« = altså især i de tre herreder ind på de herreder, hvor det drejer sig om høsmør. 1548 sigter hans tanker ved angivelsen af tallet 3 umiddelbart på de 3 herreder, der leverer høsmør. Det 4. (Nørre herred), der vedblivende leverede hø, tager han ikke hensyn til, hvorved også forklares, at han ikke nævner Nygård (sml. I. del s. 93 anm. 14). Der kan herefter ikke være tvivl om hans sandhedskærlighed. - Til tabellen i I. del s. 92 må endnu tilføjes, at alle enkeltangivelser af de forskellige slags smør for de enkelte sogne skal tages fra registret for 1547 (Hübertz s. 427 ff). De stemmer på enkelte undtagelser nær nøje overens med dem fra 1598. Da man tør antage, at registret fra 1547 er et udtog af Knops skattebog (I. del s. 91) var der indtil 1598 fortløbende 80 til 90 år igennem eller længere blevet opkrævet de samme mængder skattesmør. I. del s. 92.
- 15) Hübertz s. 429, Thurah s. 119.
- 16) Hübertz s. 162 anm.

- 17) Hübertz s. 429 f. Stillet overfor den her af Blasius von Wickede forefundne beholdning af skyts bliver man nok nødt til at opgive den tanke, at Bernt Knop under grevefejden ved at fjerne alt skyts fra kirkerne og føre det til Hammershus skulle have tilintetgjort det gamle sogneforsvar og dermed umuliggjort et forsvar af øen (sml. I. del kap. III anm. 24). Ganske bortset fra kirkernes uegnetthed til at anbringe skyts i må man her stille spørgsmålet: hvem der efter 1510 på Bornholm skulle have købt skyts, eller hvem der havde kunnet betjene det. En seddel uden underskrift og dato (Hübertz s. 198 anm.) kan ikke her komme på tale som eneste kilde om eksistensen af kirkeskyts eller i et andet tilfælde om tidspunktet for ophævelsen af herredsfogedgårdene overfor andre ægte kilder. Sml. kap. III anm. 14 og 24. Desforuden har Boitin modtaget følgende af levende inventar (ordret efter registret fra 1547):

»Na Blasius von Wickede Dode sin by dem Slate gebleuen de helffte des queckes, welches M. Herman Boitin entfangen, dartho he de andern Helffte heft gekofft: 15 Koie geuen vort stuck 4 Mk. is 60 Mk., 1½ Bullen 10 Mk., 2 grote Ossen 24 Mk., 6 junge Stere 24 Mk., 1½ Stercke 4 Mk., 2½ Winter Kaluer 3 Mk., 4 Kaluer 3 Mk., 65 olde Schape, dat Stück 10 sk. js 40 Mk. losk., 33 Lammer vort Stuck 5 sk. js 10 Mk. 5 sk., 14 olde vnd jarige Bicke vnd H.... bucke dat Stk. 20 sk. js 17 Mk. 8 sk., 37 olde Zegenn vort Stk. 14 sk. 32 Mk. 6 sk., 4 junge Bucke van dissem Jahre 2 Mk., 9 junge Zegen 3 Mk. 6 sk. Vor Swine klein vnd grot, sampt den Boren, dat Stk. 24 sk., 70 Mk. 8 sk. Noch 5½ Verken sin nicht gerechnet.«

»Na Blasius sinen dode sin dar gewesen: erstlich van der fresken Art, olde modern, 7 Stk. Noch de Bernt Knop horen schulde, older moderne, 2 Stk. An hengst vnd Modervalen jung vnd alt 22 Stk. Vp den Nienhaus sin befunden ein grott Jock Ossen, 2 Stere vnd 5 olde perde al verbracken gutt.«

Efter Blasius von Wickedes død er på slottet forblevet den halvdel af kvæget, som mester Herman Boitin har modtaget. Han har købt den anden halvdel: 15 køer, givet pr. stk. 4 Mk. lig med 60 Mk., 1½ (en stor, en lille) tyr 10 Mk., 2 store okser 24 Mk., 6 ungtyre 24 Mk., 1½ kvie 4 Mk., 2½ vinterkalve 3 Mk., 4 kalve 3 Mk., 65 gamle får til 10 skilling pr. stk. lig med 40 Mk. 10 skilling, 33 lam til 5 skilling stykket lig med 10 Mk. 5 skilling, 14 gamle og etårs bukke og H.... bukke pr. stk. 20 skilling lig med 17 Mk. 8 skilling, 37 gamle geder pr. stk. 14 skilling lig med 32 Mk. 6 skilling, 4 unge bukke fra dette år 2 Mk., 9 unge geder 3 Mk. 6 skilling, for 47 svin, små og store samt orner, pr. stk. 24 skilling, 70 Mk. 8 skilling. Endvidere 5½ grise ikke medregnet.

Efter Blasius' død fandtes: for det første af den friske art 7 gamle hopper. Endvidere 2 sådanne gamle, der skulle tilhøre Bernt Knop. Af hingst og hoppeføl ialt 22 stkr. På Nygård fandtes: et stort spand okser, 2 tyre og 5 gamle heste, alle udslidte. Desuden opregnes 8 heste, hvoraf en »på Nygård« og en hos Tonnies Wildfang. »Jt Buttégarn 10, Laksegarn 1, störgarn 1, sildegarn.« (Antallet af sildegarn mangler, da fiskeriet endnu ikke var begyndt. Hübertz s. 430.

- 18) Hübertz s. 163 ff., 166 ff. »it is eyn grepe darmyt se my erst in den Munt gefolet hebben,« Hübertz s. 169. »= det er et greb, hvormed de først har følt mig i munden (følt mig på tænderne)«.
- 19) Hübertz s. 168, 173.
- 20) Hübertz s. 170 noten.
- 21) Hans menneskelige sindelag viser sig stedse. Hübertz s. 164, 169, 177, 197 o.a. Han red sædvanligvis på gæsteri med 2-3 heste og betalte almindeligvis derfor. Folk takkede ham

- så for besøget. Hübertz s. 196. Han billigede heller ikke kørslen med brænde til 10-12 fattige fra Almindingen til hospitalet, når der overhovedet ingen var der. Hübertz s. 168.
- 22) Hübertz s. 174.
- 23) Hübertz s. 174 f., 193 f., 196 f.
- 24) Hübertz s. 176 ff.
- 25) Hübertz s. 40. 1543 klagede bønderne over deres vildtskader og bad om ret til at skyde vildt. Efter instruksen til Lybæks afsendinge tilkom dette kun øvrigheden. Slotsfogeden skulle nedskyde vildtet, nedsalte det og sende det til herrerne i Lybæk. Hübertz s. 116.
- 26) Hübertz s. 180, 181.
- 27) Hübertz s. 183 ff.
- 28) Hübertz s. 182 m. anm., 185, 190. Peder Oxe blev gjort opmærksom på, at han heller ikke havde ret til at skyde ædelvildt på sine godser på Lolland og Falster, da kun kongen havde ret dertil. Kun i Skåne og på Sjælland havde adelen også jagtret. Hübertz s. 194, 195.
- 29) Hübertz s. 187, 188, 189. Dette møde i Kolding blev, for så vidt Bernt Knops anliggender kom på tale, allerede omtalt i I. del s. 82.
- 30) Hübertz s. 190-198.
- 31) Hübertz s. 201-209. »Hals- og håndsretten« blev først krævet af frimændene på Bornholm i 1543. Ifølge C. F. Allen: Geschichte des Königreiches Dänemark, Kiel 1846, s. 246, berettede den adelige historieskriver Huitfeld (slutningen af 16. århundrede) om den af Frederik I til den danske adel tildelte »Hals- og håndsret« over dens »undergivne« i samme omfang som i hertugdømmet Slesvig. Huitfeld betegner denne ret som »en betydelig frihed, hvis lige ingen konge i Danmark har tildelt, hvorfor mindet om denne konge må være os (adelen) og vore efterkommere hellig og uforglemmelig«. For de vornede eller fæsterne vil noget sådant i mindre grad være tilfældet, thi med adelens ret til domsmagten over de førstnævnte blev deres ufrihed, henholdsvis deres livegenskab egentlig beseglet. Hübertz s. 120, 134, 385.
- 32) Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker I. Udgivne af L. Laursen. København 1907, s. 570 ff. - Dr. Johann Rudel underviste fra 1532 på universitetet i Marburg. 1534 var han rektor der. D. 7. juni 1539 blev han taget i ed som doktor og syndikus hos rådet i Lybæk. D. 29. juni 1561 blev han slået til ridder ved kroningsfestlighederne i Upsala af Erik XIV af Sverige. Han døde d. 17. januar 1563. Friedrich Bruns i Z. Lüb. G. bd. 29 s. 99 f. - Kristian III var allerede gået så langt som at ligestille frimænd med adelen. F.eks. »Frimændene skal betale som ridderskab og adel har gjort det i hele riget«. Hübertz s. 159. I 1551 kundgør han: »Peder Gagge (adelig) og Hans Berretsen (frimand) wore mendt oc tiennere (vore mænd og tjenere).« Hübertz s. 174. Betegnelsen »wor mannd og thienner« tilkom kun en adelsmand og bliver i korrespondance altid sat efter hans navn.
- 33) Hübertz s. 252 ff.
- 34) Hübertz s. 261.
- 35) Johannes Hansen, Beiträge zur Gesch. des Getreidehandels u. der Getreidepolitik Lübecks (offentliggjort i Gesch. der Freien u. Hansestadt Lübeck bd. 1, 1) s. 37.
- 36) Hübertz s. 117, 129, 141, 144, 162, 177 ff, 196 f, 322, 370, 377, 387, 429, 433-438, 442, 467.
- 37) Thurah s. 119 f. Personenkartei des Stadtarchivs Lübeck, Z. Lüb. G. bd. 29 s. 139 f. og bd. 33, J. Hennings: Lübecks Ratskellermeister, s. 99.

Femte kapitel

SCHWEDER KETTING SOM HØVEDSMAND PÅ BORNHOLM
INDTIL FREDEN I STETTIN 1570

Schweder Ketting, der allerede i august 1555 deltog i forhandlingerne på Maglegård, havde nok allerede i længere tid været udvalgt af rådet i staden Lybæk til at være efterfølger for Herman Boitin, der var blevet træt af sit embede. Den nye høvedsmand tilhørte byens borgerlige kredse og var gift med Catharine, enke efter Hans Eykhorst, hvad der fremgår af den første efterretning om ham fra året 1538. Ølbryggeri og handel med humle udgjorde grundlaget for hans erhvervsvirksomhed, der øjensynlig ved hans flid og dygtighed som købmand allerede tidligt skaffede ham velstand og anseelse. 1554 omtales han som medforstander for det tidligere dominikanerkloster Burg i Lybæk, et embede, som forudsatte tillid og agtelse hos det lybske borgerskab. At han levede i gode økonomiske forhold, viser antallet af de grundejendomme i byen, som han i tidens løb havde været ejer af. Hans forretningsmæssige forbindelser, der strakte sig ud over Lybæks mure, omfattede en del af Danmark, hvor han vel på herresæder og adelsgodser havde en fast kreds af forretningsforbindelser og personlige venner, som han regelmæssigt opsøgte. Blandt disse fandtes sikkert adskillige, der gerne så ham hos sig som en levende, åben og underholdende gæst. Det var bestemt ikke en hverdagsbegivenhed, at borgermanden fra den gamle hansenstad tilegnede en dansk rigsmarskal, i dette tilfælde lensmanden Erik Banner til Asdal og Kokkedal, et epitafium efter hans død d. 27. marts 1554, hvis indskrift erindrede om de fælles oplevede, nydelsesrige og glade sammenkomster. Han var også venskabeligt knyttet til den danske statholder Mogens Gyldenstjerne og kancellisekretæren Hans Skovgård i København.¹⁾

Ketting kunne tale dansk, og som de breve viser, der er overleveret fra hans hånd, kunne han også skriftligt udtrykke sig korrekt på det fremmede sprog. Han var i det hele taget en god og flittig brevskriver og forfatter af beretninger. Herom vidner de henved 55, for en dels vedkommende ret omfattende skriftlige udtalelser vedrørende hans embedstid på Bornholm, som er overleveret. De udmærker sig ved en klar, anskuelig og udtryksfuld stil, der i saglige spørgsmål røber hans egen skarpe forstand, men iøvrigt gen-

spejler hans fortrolighed med alle former for høflighed, hengivenhed og agtelse overfor de høje herrer i hans omgangskreds og lader ham selv fremstå som en klog og dannet verdensmand.

Allerede i 1555, året før han tiltrådte sit embede, købte Schweder Ketting Vallensgård på Bornholm af Carsten Lüneburg, som havde rettet denne øens største gård op i løbet af ca. 13 år, efter at den vel tidligere, allerede længe før lybækkertidens begyndelse, havde henligget som et øde uopdyrket stykke land.

Vallensgård, der ligger syd for Almindingen og nord for Åkirkeby, havde dengang, efter nutidens mål, velsagtens en størrelse på mellem 260 og 300 ha. At kunne kalde en sådan landejendom for sin egen måtte for en mand som Schweder Ketting - når han tænkte tilbage på livet på de adelsgodser, som han var blevet bekendt med - have været noget særligt tillok-kende. Måske var udsigten til denne besiddelse overhovedet en betingelse for Kettings overtagelse af embedet som høvedsmand på Hammershus. Således var vel alt allerede aftalt med rådet, før Ketting havde besluttet sig til at overtage embedet på Bornholm.

Thi allerede i Schweder Kettings bestalling fritog rådet ham ligesom den tidligere ejer for den årlige afgift på den ene tønne smør, som Vallensgård skulle yde ligesom de tre andre gamle herredsfogedgårde. Selv om Carsten Lüneburg, der havde boet henved 33 år på øen, dog uden at han i lang tid havde gjort sig bemærket, engang må have været fast knyttet til den store gård, så tør man formode, at der må have været noget, der på hans gamle dage igen har draget ham tilbage til hans hjemby, skønt man intet ved om hans senere opholdssted og hans endeligt.²⁾

Den bestalling, der d. 16. april 1556 blev udstedt for den nye høvedsmand, lignede næsten hans forgængers. Den skulle gælde 10 år og fastsatte atter en løn på 100 mark om året og en klædning til tjeneren. Fjerene af de gæs, der blev spist på slottet, måtte han selv beholde, men til gengæld herfor skulle han holde sengetøjet på slottet i orden. Også køkkenfedtet måtte han beholde, mod at han passede på, at der især i køkkenet ikke gik noget smør til spilte. De øvrige bestemmelser, forsåvidt de angik kvægholdet og driften af slottets landbrug, holdt sig indenfor de samme rammer, som tilfældet havde været i Bernt Knops og hans første efterfølgeres tid, og som det også forblev, så længe Lybæk besad øen.

Schweder Ketting havde antagelig i begyndelsen en særlig vanskelig stilling på øen, da han måtte skuffe alle de beboere, som ifølge dommene af 1555 efter påske 1556 forventede at få udbetalt penge af ham. Thi de vide-

re forhandlinger herom, som Lybæk forlangte, trak ud og faldt til slut væk efter nogle års forløb på grund af Kristian III's død. Da dennes søn, Frederik II, som ny konge ikke tog disse spørgsmål op igen, forblev Ketting forskånet for at skulle retfærdiggøre sig over for nogensomhelst, selv om utilfredsheden foreløbig ulmede videre under overfladen.

Alligevel skulle den embedstid, der forestod ham, i mange år få et ganske særligt tungt og uroligt forløb på grund af nogle usædvanlige omstændigheder, som hans forgængere havde været forskånet for. Skattevanskeligheder, som man havde kendt dem i tidligere tider, optrådte ikke mere mellem parterne efter Bornholms Constitution af 1555. Men frimændene rettede sig stadigvæk ikke efter det, som Kristian III havde anordnet i Kolding ved sin reces. Allerede kort efter, at Ketting havde begyndt sin virksomhed på Hammershus, så han sig nødsaget til, i nøjagtigt stillede spørgsmål, at bede det kongelige kancelli i København om at tilstille ham retningslinier vedrørende hans stilling over for frimændene. Disse spørgsmål viste, at frimændene stadigvæk tiltog sig de samme adelsrettigheder som før. De gik nu endog så vidt som til vilkårligt at inddrage under deres gårde dele af udmarken, som fra de ældste tider tilkom almenheden til fri udnyttelse. Da Kristian III d. 10. oktober 1557 udskrev en særskat (landehjælp), besværede frimændene sig over, at de også skulle betale. Men endnu engang befalede kongen lensmanden Lauge Urne, der inddrev skatten, kun at fritage dem, der kunne præstere bevis for, at de besad frie adelsgodser. Selv selvejere, der var gift med frie (adelige) kvinder, skulle behandles som andre bønder. Det samme skulle også ske med adelige, der havde indsat bønder på deres sædegårde.³⁾ Som det senere uimodsigeligt viste sig, fandtes der overhovedet ingen frimand på Bornholm, der kunne have fremvist et adelsbrev. Forandringer i kredsen af ægte adelige forekom på denne tid i to tilfælde. Peder Oxe var 1558 flygtet ud af riget (se senere), hvorefter Frederik II indtog hans 30 bornholmske strøgårde foruden hans øvrige besiddelser som hjemfaldne. D. 11. marts 1562 blev de forlenet til den sjællandske adelsmand Jørgen Rud. Den sidste bispefoged, adelsmanden Mikkell Hals' strøgårde overgik ved salg til Eiler Hardenberg, der fik dem forlenet lige så frit som andre adelige i Danmark ved Frederik II's anordning af 2. august 1559.⁴⁾

Retsvæsenet var endnu ikke bragt i den rette orden, siden Kristian III's indsættelse af brødrene Gagge i anden halvdel af året 1551 og på grund af den måde, hvorpå de i Boitins tid udøvede deres embeder. Landsdommeren Hans Reymer døde allerede 1557. Så fik hans bisidder Hans Berretsen dette

embede, men han måtte nedlægge det 1561 efter en appel til herredagen på grund af en ikke anerkendt dom. Ketting rettede en bøn til Frederik II om at indsætte en ny landsdommer, men forgæves, således at der indtil året 1572 ikke var nogen landsdommer på Bornholm. Peder Gagge, der var den mest selvrådige af alle og mest tilbøjelig til opposition, døde året før hans oprindelige medbisidder Berretsen blev styrtet. Schweder Ketting sørgede altid på det nøjeste for at overholde lov og ret, såvidt det angik hans egen person og hans embede, så at han altid var dækket af uangribelige domme ved underretterne og ikke behøvede at sky appel til herredagene. Vigtige sager lod han principielt kun pådømme af herredagene. Således var 1557 en bonde ved navn Hans Adzersen fra Olsker af et herredsting på 12 mand blevet dømt til døden i den højeste galge og straffet i overensstemmelse hermed, fordi han havde tilbageholdt landgildekornet fra 4 bønder i stedet for at aflevere det til slottet. Kristian III lod Ketting stævne for herredagen, der godkendte dødsstraffen over tyven, der havde stjålet skattekornet fra sin herre og stukket det til side.

Efter jurisdiktionsfogeden Henning Gaggens død måtte hans hustru Elline »ufortøvet« d. 15. juli 1562 aflægge regnskab, da hendes afdøde mand var i restance for 2 år med indkomsterne. D. 27. august 1562 blev Mogens Uf som højt bedaget mand indsat som ny jurisdiktionsfoged, han der på grevefejdens tid var flygtet fra øen og nu først vendte tilbage igen efter 26 års forløb. Han blev også forlenet med St. Jørgens hospital og skulle af indtægterne af jurisdiktionen og stiftelsen forud levere kongen $\frac{1}{2}$ tønne smør på dennes slot i København og iøvrigt afgive til kongen halvdelen af de visse og uvisse indtægter på grundlag af regnskabet.⁵⁾

I de første år forekom der nogle mindre konflikter mellem Ketting og købstæderne Neksø og Rønne. Neksø havde i begyndelsen i nogle tilfælde i retslig henseende handlet vilkårligt efter eget skøn uden at følge rettens vej. Neksøs indbyggere havde også mod fogedens vilje tålt tattere (sigøjnere) i deres by. På mere alvorlig måde måtte Ketting gribe ind gennem sin »statholder« (underfoged eller ridefoged) Cort Hartling. Byens indbyggere havde efter strandingen af et skib, tilhørende Paul Zander af Stockholmsfarerne i Lybæk, på trods af hans anordning, der var bekendtgjort overalt, vist sig drilagtige og ulydige ved at beregne sig en »usømmelig« høj bjærgeløn. Efter skibets indbringelse i havnen og bjærgningen af størstedelen af den værdifulde ladning (laks, hør, huder, skind, osmundjern og stangjern) befalede Ketting, at der af bjærgningspengene skulle tilbagebetales alt, hvad der oversteg 1 $\frac{1}{2}$ daler for en læst. Ved bjærgningen havde

der været beskæftiget omkring 200 mand, deriblandt særdeles mange fiskere fra Blekinge, som i mellemtiden allerede havde forladt Bornholm, og af hvem man vel næppe kunne få beløbet tilbage. Af det, som skipperen selv fik tilbage, lod Ketting tage 10 små og 12 store stænger jern til slottet for ulejlighed og omkostninger.⁶⁾

I Rønne drejede det sig i 1562 om rådhuskælderen, som Ketting benyttede som lagerrum til lybækkernes og egne formål, hvad han vel ikke havde ret til. I dette tilfælde greb kongen selv ind og forlangte, at kælderen skulle gives tilbage til byen, og at man skulle opgive det gæsteri, der efter sigende var krævet i forbindelse med stuetinget. Borgmester og rådmænd skulle ikke begrænses i deres bestemmelser angående deres bys grundejendomme, men det skulle tværtimod forblive ved de gamle sædvaner. Indgreb i købstædernes indre forvaltningsanliggender var vel aldrig tilkommet fogederne på Hammershus. Alle de særlige privilegier, der fra de ældste tider var tildelt byboerne, skulle stadig stå ved magt. Ketting gav rådhuskælderen fri og byggede i dens nærhed til de samme formål en lagerbygning, som under navnet »Lybækkerlængen« ligger på denne plads endnu i dag.

Da de hidtil forventede udbetalinger udeblev, skete der mod slutningen af året 1562 det, at den utilfredshed hermed, som samtidig med Kettings embedsovertagelse havde ophobet sig i befolkningen, pludselig og uformidlet skaffede sig åbenlyst luft. Thi høvedsmanden indberettede til Lybæk om et lumsk forræderi, der viste sig overalt på øen, og om tilbøjelighed til oprør i hele befolkningen. I næsten 5 uger, i hvilke han kun havde været på slottet i 5 dage, havde han måttet være på farten for overalt at sørge for ro og lydighed. Samtidig havde han først for nylig erfaret, at allerede for to år siden havde man haft til hensigt at rydde ham af vejen ved at forgifte hans spisebestik og service. Straks i begyndelsen af det nye år modtog han tilsigelse til at møde for en herredag, der var fastsat til Mikkelsdag 1563 på slottet i København, hvor han skulle forsvare sig mod alle de klager, som undersåtterne påny havde fremført for kongen. Samme dag blev også den samlede befolkning indkaldt til møde på grund af alle deres indbyrdes uafgjorte retssager og deres besværinger over lensmanden. Det så således ud, som om det gamle spil fra Bernt Knops tid skulle begynde påny. Men det gik helt anderledes. Den kongelige herredag fandt ikke sted. Den lange, svære nordiske syvårskrigs mørke skyer var ved at trække op.⁸⁾

De politiske omvæltninger i det østbaltiske område omkring den finske bugt havde allerede i længere tid truet med at føre til den krig mellem Danmark og Sverige, der blev officielt erklæret d. 31. juli 1563. Forberedelser-

ne og rustningerne havde allerede længe været igang, efter at Kristian III var død 1559 og Gustav Vasa i 1560, og efter at de to mere hæmningsløse og dådlystne, omtrent jævnaldrende konger Erik XIV (26) og Frederik II (25) havde overtaget regeringen i Sverige og i Danmark. Da Sverige tilstræbte herredømmet i den finske bugt og dermed truede Lybæks indbringende handel med Rusland over Narva, stillede Lybæk sig ved forbundet af 13. juni 1563 på sin gamle modstander Danmarks side, som det nu følte sig forbundet med ved fælles interesser, skønt der endnu aldrig før grevefejden havde bestået noget modsætningsforhold til Sverige. Derved brast Lybæks håb om at kunne trække andre nabobyer fra det gamle hanseatiske fællesskab med sig. Men omend Lybæk stod alene, ydede byen dog med bemærkelsesværdig kraftudfoldelse endnu betydelige præstationer i denne tid, hvor en betydningsfuld omvæltning i søkrigsvæsenet fandt sted. Ifølge forbundsaf-talen skulle Lybæk til brug i Østersøen stille 5 store og 2 mindre skibe, som staden imidlertid også skulle have lov til at benytte som konvoj-skibe for sine handelsfartøjer. Men i virkeligheden deltog Lybæk i de fleste krigsår i de fælles foretagender med et betydeligt større antal skibe. Landkrigen derimod behøvede byen ifølge aftalen ikke at tage del i.⁹⁾

Modstandernes første væbnede sammenstød, som man også ofte fejlagtigt har betragtet som anledning til krigen, fandt sted ved Bornholm, allerede før der overhovedet herskede krigstilstand. Pinsedag, d. 30. maj 1563, lå den danske admiral Jakob Brockenhuus på rheden ud for Rønne med 7 krigsskibe, da den svenske admiral Jakob Bagge med ca. 20 skibe kom sej-lende nordfra i et fredeligt ærinde for sin konge. Han skulle i dennes navn hente hans udvalgte brud, en datter af landgreven af Hessen, over fra Ro-stock. Da Brockenhuus sejlede ham imøde med 3 store skibe og afgav salut, undlod svenskerne, der befandt sig i dansk farvand, at rebe topsejlet som anerkendelse af den fremmede overhøjhed. Derpå skød Brockenhuus med skarpt og fik straks samme svar. Således opstod det tre timer lange søslag, der førte til erobring af de tre danske skibe med deres 500 kanoner og til tabet af mange døde. Den danske admiral selv med mange af hans officerer og ca. 900 mand blev ført bort i fangenskab. Medens stormasten på admiralskibet var gået over bord allerede efter tredje salve, kunne de øvrige skibe undslippe. Bagge nåede derefter til Rostock, men uden at forefinde bruden der. Efterretningen om Erik XIV's samtidige frieri til Elisabeth af England havde fået den hessiske prinsesse til at blive hjemme. Jakob Brockenhuus måtte udholde et flerårigt fangenskab i Stockholm.¹⁰⁾

Rønnes indbyggere, som havde været vidner til kampen, havde af frygt

for, at Bagge skulle gøre landgang, tilbød en brandskat på 6000 daler, som denne afslog, da han af sin konge havde fået den ubetingede befaling, ikke at foretage noget fjendtligt mod nogen. Den svenske admiral fik imidlertid af taknemmelighed fra byen fersk kød og vand. Kettings beretning om rønneboernes optræden vakte stor vrede hos kongen. Borgmester, rådmænd, byfogeder og andre implicerede, hvis optræden man udlagde som forræderi, blev sat i fængsel, deres ejendom blev som forbrudt taget i forvaring, og alle blev, efter at der var indsat nye folk, overført til Blåtårn i København. Ketting besværede sig overfor kongen bittert over alle de løgne, som de delagtige havde fremsat, og over deres ulydighed, den fremkaldte uro, deres oprør og den skade, der var tilføjet det kongelige hus. Men man kan ikke se, om kongen gennemførte sin oprindelige strenge fremgangsmåde, efter at han var gjort bekendt med de yderligere iagttagelser om de fjendtlige krigsudrustninger, som han fik meddelelse om fra Ketting tillige med dennes egne bekymringer for Bornholm.¹¹⁾

I det første år blev der ikke foretaget noget flådeangreb på øen. Hvis det havde været tilfældet, ville det være blevet slemt for denne og dens befolkning. Her manglede der nemlig alt, hvad der ville have været nødvendigt for at afværge et flådeangreb, der blev ført med stærke midler. Kun slottet Hammershus var i god forsvarsstand, takket være lybækkernes reparations- og udvidelsesarbejder, som danskerne i de foregående år så ugerne havde set, og takket være det skyts, der var nyleveret siden Blasius von Wickedes tid, tillige med oplagringen af levnedsmidler. Men hvad indbyggerne, hvad enten de nu var borgere, bønder eller frimænd, havde måttet finde sig i ved et fjendtligt indbrud på et af øens ringe beskyttede steder, det kunne de snart se med egne øjne fra deres kyster. Krigen blev fra begge sider, men særligt fra den svenske, ført med en uhyrlig grusomhed, og det ovenikøbet efter særlig befaling af den blodtørstige konge, hvis sygelige åndelige tilstand endnu før krigens afslutning førte til fuldstændigt vanvid, således at hans broder Johann III i 1568 måtte overtage kongetronen.¹²⁾

Det var således nu bornholmernes store lykke, at lybækkerne dengang førte styret på deres ø, og at der netop på denne tid sad en høvedsmand på Hammershus, der formåede at byde alt det forestående trods, og til redning af Bornholm besad handlekraft og evner, som ingen før havde kunnet ane noget om. Ved alle de forholdsregler, som Schweder Ketting måtte gribe til for at forsvare øen og forhindre fjenden i at betræde den, var han ganske henvist til sig selv alene. Han førte dermed bevis for, at man kunne skabe hårde, tapre stridsmænd af bornholmerne, og at man kunne forsvare deres

ø med held. Selv om han i begyndelsen har haft tungtvejende hindringer at overvinde på grund af den indstilling hos en stor del af befolkningen, som han var bekendt med, så smeltede dog til slut høvedsmand og bondetropper sammen til et sammensvoret, ubrydeligt kampfællesskab, som skulle strække sig gennem lange bitre år.

Kongeriget Danmark har på intet tidspunkt ydet hjælp til sit lille land derude i havet. Det har tværtimod i alle årene altid kun stillet højspændte fordringer med hensyn til mennesker, penge og naturalier til befolkningen, som her var særlig hårdt belastet i sammenligning med andre landsdele. Lybæk derimod har gjort alt, hvad byen kunne, for stadig på fogedens forlangende at give ham de midler ihænde, som han havde brug for til at løse de svære og uvante opgaver, der var pålagt ham, der jo ikke var nogen kriger. Ved opbygningen og træningen af hans bondeværn kunne de landsknægte hjælpe ham, som han i tidens løb fik tilsendt fra sin hjemby i et antal af 400. For at han kunne opretholde et bedre regimente, sendte man ham også engang en afskediget profos. Med det voksende antal af uddannede indfødte kunne man så efterhånden formindske antallet af landsknægte, først ned til 200 og til slut til et endnu mindre tal. I begyndelsen var man af den mening, at bornholmerne kunne sørge for disses underhold og forplejning. Men da der gennem de kongelige særskatte blev stillet stadig større krav til befolkningen, besluttede lybækerne, at - »da disse øboere var fattige og hvert år skulle udrede skat og skyld til kongen og staden« - ville de forskåne dem for at betale solden og selv overtage denne.

Ketting bragte tilslut sit hjemlige krigsmandskab op på 1800 mand. Han sørgede også selv for at udstyre sine folk med hagebøsser og andre våben. På Kettings krav blev Hammershus af Lybæk forsynet med et større antal kanoner og hagebøsser og med ammunition. Alle truede kystområder, vel særlig ved Nekso og i den fladere del af sydlandet, blev befæstet med skanser og grave. Hele systemet blev i årenes løb planmæssigt gjort mere og mere fuldkomment. Der blev skabt lyssignalindretninger på øen, og der blev oprettet en feltlejr, vel i den mest truede sydlige del af øen, som til stadighed var bemannet, og hvorfra man kunne komme snart hid og snart did med kanoner, der var anbragt på vogne.

Ketting lod udsende forskellige breve, forfattet af ham selv, fra hans feltlejr, hvor han ofte opholdt sig i længere tid under større flådeangreb. Selv kunne han aldrig unde sig ro, og hvorledes det nu gik til i årevis, kan hans egne ord udtrykke i en af hans beretninger: »Jeg har nogle tyske landsknægte og alle bønderne temmelig godt udrustet, anvender flid dag og nat,

ligger selv ved stranden, holder under trussel om hård legemsstraf bønderne til, at de skal forsvare sig. Frygter, at det ellers snart skulle tage en anden vending, hvad Gud nådigt afvende.« Her på »Ländchen«, som han udtrykte sig - med sin lille, fast sammentømrede skare - blev han den store militære fører.¹³⁾

De 32 bønder, der efter Peder Oxes flugt var undergivet den sjællandske, altså meget fjerntboende adelsmand Jørgen Rud, vægrede sig ved at tage del i det almindelige forsvar og de andre bønders krigspligter. De ville ikke bidrage til at underholde de af Lybæk lønnede krigsknægte, sådan som de bønder skulle, der stod under slottet og frimændene, og de nægtede Ketting lydighed. Det førte til utilfredshed og vrøvl. Efter Kettings ønske, som han først ytrede overfor sin ven, statholderen Mogens Gyldenstjerne, sikkert for at det skulle gives videre til kongen, blev disse bønder forlenet af kongen til hovedsmanden og dermed stillet under hans befaling. Kongen selv befalede dem også, at da de »ville sidde alene og trykke sig, i stedet for at være parat til at afvende egen skade og fordærv«, skulle de gå strandvagt nøjagtigt som de andre.

Til »skulkerne« syntes også adskillige frimænd at høre. Thi i november 1565 pålagde kongen Ketting med lov og ret at gå løs på dem, der anmassede sig adelige friheder, uden at kunne bevise deres ret dertil, hvorved kongens og kronens ret på forskellig måde blev forringet. Som følge heraf fik Bent Hansen fra Ibsker af lignende grunde befaling til at møde for næste herredag. Efter afslutningen af krigen påstod samtlige frimænd, at de havde forsvaret deres eget land til søs eller på øen selv. At de også var i Kettings landeværn, er vel usandsynligt.¹⁴⁾

Den dansk-lybske flåde blev aldrig indsat til forsvar af Bornholm, skønt Ketting så ofte ventede med længsel på den, når den fjendtlige flåde lå foran hans ø, og han troede, at der var en god lejlighed til at besejre modstanderen. Som det fremgår af en skrivelse fra 1565 til Mogens Gyldenstjerne, havde Ketting ikke høje tanker om forbundsflåden. »Mærkeligt,« skrev han, »går denne fejde for sig. Kommer der nogen fra den kongelige flåde eller lybækkerflåden hertil, kan de ganske smukt pukke på og prale med, at de ville slå svenskerne ihjel. Men ingen lader sig se. Dog vil de altid stille krav til den lille ø, så den simpelthen bliver ødelagt. Kære hr. Mons. Man kan ikke skrive, hvad man mangel gang hører og ser. Gud forbarme sig over denne fejde.« 1567 skrev han, at uden admiralerens vidende havde flådens kaptajner i årevis på må og få skudt vildtet på øen og det med store tab på grund af mangel på »blodhunde«, og at bestanden var blevet stærkt

Fig. 16. Hanseatisk Kogge. Byen Elbings segl 1350. Koggen er en skibstype, som er direkte knyttet til Lübeck og Hanseforbundet. Karakteristisk for koggen var den lige forstavn og agterstavn, som gik helt ned til kølen. Det var et handelsskib, men havde dog både forkastel og agterkastel, der tjente som kampplatforme, hvorfra man kæmpede mod de fjender, der søgte at entre skibet. Efterhånden blev agterkastellet større og kom til at rumme kaptajnens kahyt, mens forkastellet skrumpede ind. En typisk kogge kunne være ca. 24 m lang, 7 m bred og laste omkr. 130 tons. (Verd. hist. i bill.)

forringet. Selv de unge kalve blev på geværløb og spyd slæbt ombord på skibene. Ketting klagede også meget over den kraftige skovhugst, som blev foretaget af flådemandskabet.¹⁵⁾

Bornholm var uden tvivl et vigtigt flådestøttepunkt for forbundsfællerne i krigsårene. Her blev indtaget proviant. Her blev sårede og syge sat i pleje og udskiftet med godt udrustede friske tropper. Således forlangte man i 1564 og i 1565 af Ketting hver gang 300 mand til skibene, hvad der tvang ham til igen at supplere sit eget mandskab på øen tilsvarende. Han fortæller engang, hvorledes i sådanne tilfælde 5 bønder måtte udruste den sjette. Men da kongen også i 1566 ville udstede ordre om udskrivning af matroser,

afslag Ketting dette forlangende med den begrundelse, at han ikke kunne afgive nogen folk, og at han selv havde måttet lade folk komme fra Lybæk til bemanding af hans egne jagter.

Man kan således forstå, at svensken atter og atter og med alle midler prøvede at sætte sig i besiddelse af øen. Ketting skrev i 1566 til kongen: »Han måtte ikke nære nogen tvivl om, hvilke urimelige kneb fjenden ville bruge for at få fat på dette land.« Modstanderen kunne så selv have udnyttet alle fordele, han kunne have fjernet hovedforhindringen på sin forsyningsvej fra syd til nord og omvendt, han kunne have overtaget øen som sit eget dominerende støttepunkt i dette vigtige havområde og kunne dermed have forbedret sin stilling i krigen i så betydelig grad, at det blev afgørende for denne. Om danskerne så nogensinde ville have fået øen tilbage, forbliver det store spørgsmål, som man ikke gerne ville svare ja til. Hvad der så desuden ville være tilstødt den bornholmske befolkning, lader sig ikke udmale. Schweder Kettings militære bedrifter og ydelser kan ikke vurderes højt nok.¹⁶⁾

I 1563 kom der ikke noget flådeangreb. I året 1564 blev der to gange i maj måned stillet krav til Kettings indgriben ved provianteringen af den dansk-lybske flåde under Herluf Trolle før og efter det betydningsfulde søslag mellem Gotland og Øland d. 30. og 31. maj. Her sprang det svenske »Makalös« i luften med sine 153 kanoner, det største skib, som indtil da var set i Østersøen. Efter kampen måtte Ketting holde den tilfangetagne svenske admiral Jakob Bagge tillige med andre ansete svenske anførere fængslet på Hammershus. Da forbundsflåden d. 13. juli netop var løbet ud for at opsøge fjenden, og da den svenske flåde med 45 skibe den næste dag havde lagt sig for anker nær ved Hammershus, skete følgende: d. 15. juli viste sig 18 tungt lastede lybske narvafarere, der troede, at den store svenske flåde, som var kommet ind i deres synsfelt, var forbundsflåden. Alle Kettings advarsler fra slottet ved hjælp af kanontorden og udsendte både blev ikke forstået og hindrede ikke de ankommende i at løbe ind i fjenden. 9 af skibene blev erobret, yderligere 2 blev trængt ind mod kysten og skulle være sat i brand. Således fik nu Ketting den første lejlighed til ud fra sin ø at virke kæmpende, hjælpende og reddende med mandskab, kanoner, jagter og både. Han forhindrede afbrændingen af de to skibe og bragte ladningen op på slottet med sine vogne. Det frygtelige, der skete, kunne han ikke forhindre. De tilfangetagne lybske handels- og søfolk blev bundet fast på et skib, der var udlosset af modstanderen. Skibet, der drev ind mod land, blev sat i brand, og da det varede længe, inden det rigtigt brændte, (»dath volck

also eine effene Tidt geschmoecket = folkene blev altså stegt en længere tid), kom der endnu engang 4 både for at få ilden til rigtig at fænge. Fra andre skibe blev mange kastet overbord. Befolkningen og Kettings folk havde lejlighed til at se, hvad det var for en fjende, de havde med at gøre. Herluf Trolle og selv den fangne svenske admiral Jakob Bagge gjorde den skarpeste indsigelse hos kong Erik over en sådan grusomhed. Om aftenen forsøgte svenskerne at stikke endnu nogle fiskerlejer i brand, men blev fordrevet af Kettings folk (landmiliti) og hageskytter. I sommerens videre forløb holdt Herluf Trolle sig til Bornholm som rygdækning.¹⁷⁾

Da Schweder Ketting i maj 1565 så 30 store skibe komme fra nordøst, lykkedes det ham ikke gennem sine advarsler at få Peder Huitfeldt til at sejle bort i rette tid. Denne krydsede med sine 4 danske og 5 lybske orlogsskibe mellem Bornholm og Rügen for at forhindre trafikken til Sverige. Den svenske admiral Clas Christersen Horn forfulgte Huitfeldt, der måtte sætte sine skibe op på stranden under Rügens kyst i Prorer Wyk. (Lybækkerne synes at være undsluppet.) Fra Rønne underrettede Ketting i en skrivelse af 17. juni om morgenen »ganz ilich« Herluf Trolle og de to lybske admiraler Friederich Knebel og Johann Kampferbeck om sine afværgekampe mod den svenske flåde, som medens han skrev, lå med 48 skibe ud for Rønne og derefter sejlede vestpå. D. 7. juli lå forbundsflåden igen under brødrene Otto og Erik Rud med 22 danske og 14 lybske skibe og svenskerne med 48 skibe syd for Bornholm, og det kom til det blodigste søslag i denne krig. Otto Rud faldt med sit gamle admiralskib i fjendens hænder, efter at den næsten 1000 mand store besætning var faldet. På begge sider skal flere tusinde mand være faldet, og et betydelig antal skibe være gået tabt. Erik Rud bragte først flåden ind til Bornholm til de mest nødvendige udbedringer og senere til København. Hans broder døde et år efter i Sverige af pest. Den svenske flåde formåede d. 10. september under Clas Christersen Horn endnu engang at dukke op ved Bornholm med 36 skibe for at erobre øen. Han sejlede 3 dage og nætter rundt om hele øen, ved hvilken lejlighed Ketting »hverken sparede krudt eller bly fra sine hele og halve kartover«. Til slut sendte Horn en lille dreng, der var blevet pågrebet i Blekinge, med et brev til øen, som han i truende vendinger opfordrede til forhandling og til at holde op med det »narrespil«, som han kaldte det. Så sejlede han på skrømt mod syd, men Ketting forstærkede sit kystværn med folk og kanoner, der blev bragt frem på vogne, og sammenkaldte mandskaberne fra 10 sogne for at give Horn, der vendte tilbage efter 3 dage, en varm modtagelse. Da denne så til slut havde sendt 5 espingere (chalupper) med landsknægte

for at gøre landgang, sejlede han bort nordpå og lod kun 6 skibe tilbage til at krydse under øen. Fra 10. juni 1566 og 14 dage i træk lå Clas Christensen igen under Bornholm med 36 store og 24 mindre skibe og ca. 100 opbragte koffardiskibe fra de mest forskellige nationer, fra hvilke han forsynede sig med proviant, sådan som Ketting d. 24. juni berettede til Frederik II fra sin fellejr. Han skrev om de mange listige forsøg, der var brugt for at erobre øen, og om en trompeter, der var udsendt d. 14. juni med et brev til Bornholms indbyggere. Ifølge det skulle bornholmerne ikke rette sig efter slotsfogeden, ellers ville han hjemsøge dem med mord, rov og brand og forholde sig, som den ene fjende plejede at gøre det overfor den anden. Men Ketting lod sig ikke skræmme, han udsendte endda en nat 2 både, bemanded med 12 mand til den svenske flåde. De kom tilbage med en pram (skøjte), ladet med købmandsvarer, og 3 mand. Mændene berettede, at der ombord på de svenske skibe kun »ein arm nackendig Volkg sei«. ¹⁹⁾

Siden d. 14. maj havde den lybske admiral Bartholomäus Tinappel ligget med 11 skibe i København og ventet på klargøringen af den danske flåde. Ketting havde også sendt efterretninger om den svenske flåde over til ham, som ville have været værdifulde, hvis danskerne havde været færdige i rette tid med deres krigsberedskab. Men så kom forbundsflåden for sent i forfølgelsen af modstanderen og blev for hovedpartens vedkommende natten mellem d. 28. og 29. juni ødelagt af en frygtelig storm under Gotland. 11 af de større danske og 3 af de lybske skibe med deres besætninger på henved 7000 mand og admiralerne gik under. En mindetavle for Bartholomäus Tinappel hænger i de tyske købmænds gamle kirke, domkirken (Marienkirche) i Visby på Gotland.

D. 25. juli 1567 viste svensken sig igen ud for Hammershus med 33 orlogsskibe og 23 andre skibe. 13 både, som straks blev sat ud for at gøre landgang, blev i Kettings nærværelse afvist af den i begyndelsen endnu ikke synderlig talstærke kampstyrke, som »heftig mit ihnen gescharmützelt« = kæmpede heftigt med dem, og »ganz wohl gehalten« = klarede sig ganske godt. Så kom de igen med 19 skibe, som imidlertid også måtte vige »med spot og spe« efter en heftig kamp med det i mellemtiden forstærkede ømandskab, en kamp, der varede til mørkets frembrud. Ketting havde straks efter flådens ankomst sendt en båd med breve til Simrishamn. Den løb i armene på svenskerne. Så sendte han endnu engang yderligere 2 både afsted med efterretninger til kongen og de lybske admiraler. Han havde håbet, at »armadaen« med de lybske og danske orlogsskibe skulle være kommet til en flådetræfning, i hvilken »vore« uden tvivl ville have sejret. Svensken skulle

have været meget svag, hvad angår mandskab, og havde ikke haft så vældige storskibe som det foregående år.

Da der igen dukkede en trompeter op med en skrivelse til Ketting om udveksling af fanger, frigav høvedsmanden 4 svenskere til gengæld for 10 af 15 bornholmere, der var taget til fange på en rejse til marked i Skåne. D. 4. august sejlede svenskerne atter bort og truede med, at de ville dræbe hvert barn i vuggen og stikke ild på hvert hus, når de snart vendte tilbage igen. Indbyggerne svor på, at de ikke ville overlade øen til svenskerne, om så det skulle koste dem alle livet.²⁰⁾

Men med denne årelange succesrige afværgevirksomhed overfor de fjendtlige flådeangreb var Schweder Kettings foretagender på øen ikke udtømt. Også på anden måde gav han modstanderen nok at bestille. Sverige havde ikke kunnet føre sin krig uden en stadig forsyning af våben, ammunition og krigsfolk såvelsom af alle optænkkelige livsvigtige varer, som fremfor alt måtte fremskaffes fra de neutrale pommerske havnebyer som Stralsund, Greifswald og Kolberg. Købmændene i disse byer afviklede i krigsårene adskillige indbringende forretninger imod deres gamle hanseatiske hovedby Lybæks interesser. Også Rostock og Danzig dansede gerne ud af rækken. Således viste det sig overalt, i hvor høj grad det gamle hanseatiske samfund allerede var gået itu. Stralsunderne var de værste. »Hvis Stralsund ikke var der, kunne krigen ikke vare længe,« skrev Ketting engang på et tidspunkt, da han endnu ikke kunne ane, hvor længe den ville vare. Allerede d. 13. juli 1563 bad høvedsmanden Frederik II om et kaperbrev, hvis modtagelse han snart bekræftede med meldingen om, at han havde sendt bevæbnede skibe ud for at rekognoscere.

Således havde han under hele krigen - ligesom kongen selv - sine krigsmæssigt udrustede kaperjagter eller pinker i søen, for mest muligt at være ajour med alle tildragelser, men fremfor alt for at være ajour med den fjendtlige flådes bevægelser og styrke. Altid bestræbte han sig på at kunne underrette kongen og admiralerne for forbundsflåden herom. Blot nogle få eksempler kan vise, hvad der kunne ske. I 1564 blev fogedens skib opbragt af en svensker og sejlet til Stralsund, hvor beboerne, hvis optræden han beklagede sig meget over, gik med på, at alt blev solgt. I 1565 indberettede han til kongen, at han i 2 år havde haft 2 jagter på rekognoscering, som begge var blevet derude. Da han ikke kunne få træ fra Blekinge til bygning af en ny jagt, bad han Frederik II om tilladelse til at måtte fælde 20 egetræer på de ejendomme, der var givet som len til Rud. I 1567 ville han til erstatning for en udgået jagt bygge en ny, der skulle forsynes med kongens og ri-

Fig. 17. Peder Oxe (1520-75). Righofmester. Ekspert i adelens yndlingsbeskæftigelse: godsprocesser. Lagde sig i den forbindelse ud med nogle af de mest fremtrædende rigsråder såsom rigshofmesteren Mogens Gøye og admiralen Herluf Trolle. Efter et sammenstød med Christian den 3. om et mageskifte begyndte hans nedtur, der endte med, at han i 1558 flygtede ud af landet. Frederik den 2. hentede ham dog hjem 8 år senere og udnævnte ham til rigshofmester, fordi der var brug for hans ubestridelige økonomiske og administrative evner under den igangværende krig mod Sverige. På Bornholm kom han gentagne gange i klammeri med de lybske fogeder, fordi han hævdede sin ret til at jage kronvildt på sine jorde, mens fogederne på Hammershus fastholdt deres eneret hertil. Wilh. Kruse kalder ham en stridslysten, vindsyg og samvittighedsløs mand. (Frederiksborgmuseet.)

gets våben agter og på begge sider og stikke i søen med en kongelig bestalling, ifølge hvilken søfarende købmænd ikke måtte generes, når der ikke kunne rettes mistanke mod dem. Da Frederik II engang besværede sig over, at en fribytter havde fået 2 læster mel fra en af Kettings jagter, opklarede denne sagens sammenhæng og var straks parat til at give sit bestallingsbrev tilbage til kongen, hvad denne imidlertid ikke tog imod, da han derved ville have handlet imod sin egen fordel.

I 1569 havde hans pinke »Hase« opbragt et finsk skib »Katte«, der blev tilkendt ham som prise, hvad der også ellers hyppigt skete med opbragte skibe efter gældende priseret. Men i dette tilfælde havde Kettings egen kaptajn og skipper selv forgrebet sig på ladningen og blev på Bornholm dømt til døden i galgen, men benådet til henrettelse med sværdet. Ketting bestræbte sig altid på at holde sine kaperførere i ave for at undgå alle mulige konflikter, der lejlighedsvis forekom med købmænd fra de pommerske stæder, og som trak ud i årevis.

Fribytteriet havde allerede før krigen været et besværligt onde i Østersøen. Allerede på mødet i 1543 besværede Lybæk sig overfor Danmark, fordi

dette land ikke foretog sig tilstrækkeligt derimod i sine farvande. Under den lange krig krydsedes vel ofte grænserne mellem sørøveriet og de krigsførendes kapervæsen. Ligeledes førte tidens omstændigheder også med sig, at der blev set gennem fingre med åbenbare sørøvere, der kunne være til nytte med efterretninger. Ketting, der på kongelig befaling havde indskærpet bornholmerne, at de ikke måtte forsyne fribyttere med levnedsmidler, vidste ikke selv, om han dermed »handlede ilde eller vel overfor sine undersåtter, og om de måtte undgælde derfor på havet«. Han og den danske admiral Silvester Francke stod selv i forretningsforbindelse med den moskovitiske sørøver Carsten Rode, som de måske ikke ønskede at undvære til at få efterretninger fra.

Således gik det i krigsårene ret broget og uigennemsigtigt til i Østersøen, og enhver måtte vel se til, hvordan han kunne sno sig igennem. Men hovedsmanden på Bornholm var kendt og respekteret af næsten alle. Da en skipper Asmus Hansen, hjemmehørende i Rønne, blev vædret af en fribytter fra Danzig på højde med Hiddensee, lagde denne straks fra igen, da han hørte, at en datter af Schweder Ketting, Bornholms hovedsmand, var ombord. Hun viste sig derfor erkendtlig overfor ham med $\frac{1}{4}$ tønne smør.²¹⁾

Allerede i foråret 1565 havde kong Frederik II givet udtryk for sin anerkendelse af Schweder Kettings ydelser og gode resultater gennem foranstaltninger, der måtte vurderes som udmærkelser og høje æresbevisninger. Ketting havde allerede selv henimod slutningen af 1563 bedt kongen om at fjerne Mogens Uf fra stillingen som jurisdiktionsfoged, som han havde beklædt siden d. 20. august 1562, da han var uskikket til at passe embedet, ikke havde nogen autoritet overfor bønderne, for det meste var i Skåne og overhovedet intet udrettede. Efter Ufs død i året 1565 fik først Jakob Borringholm en bestalling til det ledige embede af kongen, som imidlertid krævede den tilbage allerede efter ca. en uges forløb. Derpå blev Schweder Ketting d. 11. april udnævnt til jurisdiktionsfoged og samtidig forlenet med St. Jørgenshospitalet og de 15 gårde, der hørte derunder. Således blev han efter Henning Gage den tredje jurisdiktionsfoged på øen, og begge fogedembederne, lybækkernes og kongens, var dermed på samme hånd. Kettings indflydelse og hans indtægter voksede derigennem betydeligt. Han fik St. Jørgenshospitalet på de samme betingelser som hans forgængere. Også han måtte hvert år aflægge regnskab over tiender, jurisdiktionssmør, korn, penge og straf-indtægter og dele halvdelen af udbyttet med kongen. Bøderne fra jurisdiktionen afregnede han med Lybæk. Om det også gjaldt indtægterne fra St. Jørgenshospitalet kan ikke ses. To dage efter denne forle-

ning fulgte d. 13. april 1565 en endnu større belønning fra kongen til Bornholms forsvarer.

For tro og villige tjenester, som kongens høvedsmand på hans slot Hammershus og hans jurisdiktionsfoged på hans land Bornholm hidtil havde vist ham og hans rige, og som han (Ketting) og hans søn Jørgen Ketting også i fremtiden måtte vise, fik hans søn Jørgen og dennes arvinger skænket Vallensgård med fuld adelig frihed. Ethvert køb og enhver forlening på øen, foretaget af lybækkerne, gjaldt ellers kun for den tid, de besad den. Vallensgård udgjorde nu en undtagelse. Den var blevet fuldstændig personlig ejendom med alle adelige friheder for ham, der var blevet betænkt, og for hans arvinger på ubegrænset tid. En større glæde kunne ikke vederfares den tapre høvedsmand, der med hele sit hjerte hang ved sin gård og allerede følte sig som bornholmer. Kort og på rørende måde takkede han i en tilføjelse til en af sine flådeindberetninger »i sin store hast« for sin konges nåde. Ketting, der allerede ved besiddelsen af Vallensgård adskilte sig i sin høvedsmandsstilling fra sine forgængere, havde nået højdepunktet i sit virke på Bornholm. Ved disse to bekendtgørelser nåede han en topstilling, som ingen af øens tidligere fogeder havde siddet inde med.

Engang, da Ketting skrev om sine børn, tilføjede han i parentes: »Jeg mistede en for rigets skyld.« Det var Jørgen, som han i 1564 lod hente tilbage fra uddannelse hos den pommerske adelsmand Joachim v.d. Schulenburgk, og som formodentlig var faldet i krigen. Således blev faderen sønnens arving, og Vallensgård blev hans frie adelige ejendom.

På Vallensgård anvendte Schweder Ketting store anstrengelser med forbedringer og udvidelser. Hele gården blev indhegnet. Der blev opført en bygning med et tårn. Her blev bygget et bryggeri, måske som følge af en anvisning i 1565 under krigen fra kongen til fogeden om at lade bønderne brygge øl til flåden. Jordegodset blev forsynet med vand- og vindmøller, og hele vejen fra gården til Hammershus blev brolagt med sten.²³⁾

Efter de sidste angreb i året 1567 havde Bornholm ro i de to følgende år, da de krigsførende parter ikke magtede at sende nogle kampflåder i søen. På grund af begge parters udmattelse, som fra 1565 trådte stadig stærkere frem, blev ønsket om fred også stadig stærkere hos dem. Mæglingsforsøg fra anden side havde der egentlig været fortløbende lige fra krigens begyndelse. Alvorlige fredsforhandlinger begyndte d. 5. november 1568 i Roskilde.

Allerede i året 1565 havde mange forskellige omstændigheder, der plagede Frederik II, til slut fået ham til at træffe en sælsom fortvivlet beslutning,

som han næppe kunne regne med ville finde almindelig billigelse i hans rige. Han havde opfordret Peder Oxe til straffrit at vende tilbage til Danmark med den opgave at nyordne forvaltningen og de fuldstændig ødelagte finanser. I 1566 viste den flygtede sig påny i landet, og i august 1567 sad han på rigets højeste post som rigshovmester i stedet for Schweder Kettings gamle ven Mogens Gyldenstjerne, der i mellemtiden var blevet 80 år gammel. Alle Peder Oxes mange godser i de forskellige landsdele og også hans 30 strøgårde, som kort forinden var forlenet til Ketting, kom atter i hans hånd.²⁴⁾

Næppe var han hjemme igen, før ærgrelserne begyndte påny på Bornholm på grund af den skydning af vildt, som hans skytte Morten fra Skåne foretog. Af den grund havde rådet i Lybæk allerede i juli 1567 skrevet til kongen - før Ketting fastslog det overfor Peder Oxe - at skytten allerede det foregående år havde skudt 10 stykker vildt på slottets jorder og hemmeligt var stukket af med det, på samme tid som Ketting selv sammen med landets indbyggere lå i felten mod fjenden. Men i virkeligheden havde han nedlagt endnu mere til hundene (bondehunde) end til sin egen fordel. Ketting henviste til, at hans embedspligt krævede, at han skred ind. Men dersom jagtlykken svigtede på Oxes egne godser, ville han som hidtil gerne tillade, at der under ledsagelse af hans egen vildtskytte blev skudt et par stykker vildt af den anden skytte. Schweder Ketting lagde vægt på et godt forhold til Peder Oxe.

Men at denne på grund af fældningen af de 20 egetræer var indstillet imod ham og var misundelig på ham, havde Morten plapret ud med tillige med uvenlige bemærkninger om kongen og mange andre ting, især »når han havde dyppet næsen«. Ketting var fortørnet over, at han ved sådanne lejligheder ophidsede bønderne, idet han sagde: »I er tossede, at I hører på jeres høvedsmand, han vil få taget livet af jer allesammen. Den danske flåde kommer ikke ud, og kongen kan ikke få soldaterne ud på skibene. Mandskabet ligger i Malmø og venter på penge.«²⁵⁾

D. 31. marts 1568 fik de lybske afsendinge, i anledning af et møde i København, af deres by pålæg om, ligesom det i årenes løb allerede var sket forskellige gange, at minde Frederik II om Hamburgeroverenskomsten af 1536 angående forlængelse på 50 år af det tidsrum, hvor Bornholm oprindeligt var overladt til Lybæk. De skulle ansøge om ratificering af løftet, og om en forlængelse af lenstiden for yderligere 50 år. Ved den lejlighed skulle de henvise til de omkostninger, staden havde anvendt til forsvaret af landet Bornholm, som det ville tage mange år at få indbragt igen til udligning af

dens borgeres tilgodehavende. Tillige skulle man fra dansk side også tænke på Lybæks ydelser, som rakte ud over forbundstraktaten, og på Lybæks tab af mandskab, skibe og skyts. Som sædvanlig fulgte igen kongens fortrøstninger, i dette tilfælde med bemærkningen om, at hans faders tilsagn ikke skulle drages i tvivl, og at han selv helst ikke ville presses, for at den bagtanke ikke skulle indsnige sig, at han ville bryde sit ord.²⁶⁾

I de fleste krigsår havde Frederik II opkrævet stadig stigende særskatter i hele riget til dækning af krigsomkostningerne. De ramte bornholmerne hårdere end beboerne i mange af de andre danske områder, fordi der desuden blev pålagt dem større byrder på grund af forholdsregler vedrørende forsvaret af deres ø og på grund af de forenede flåders hyppigere ophold ved deres kyster. Allerede i 1564 havde Schweder Ketting af sådanne grunde gjort kongen opmærksom på umuligheden af rettidig aflevering af en skat, der var pålagt bornholmerne, og som først kunne udredes efter fiske-sæsonen. I 1567 gik han igen ind for at skåne bornholmerne. Samme år blev på kongens anvisning også kirkerne medinddraget, idet der blev forlangt »klare registre« over deres ejendom og indtægter, hvilket så førte til oprettelsen af Lunde stifts landebog.²⁷⁾

Meddelelsen om en ny særlig høj beskatning, som kongen bekendtgjorde d. 29. april 1569, og som skulle opkræves af domherren i Lund, David Thommissen, fik Ketting til at kalde alle øens sandemænd til Klemensker for der at oplæse den kongelige skrivelse for dem. Hvor sørgeligt det så ud på øen, og at den var så fattig som aldrig før, blev her klart for høvedsmanden, »hvem nøden gik til hjertet«, hvad han d. 20. maj gav udtryk for overfor Peder Oxe. 3 år i træk var der ikke blevet fanget sild, øboernes vigtigste næringsmiddel. Skydningen med de tunge skibskanoner i de lange krigsår gav man skylden herfor. Ketting havde selv til slottets behov indkøbt norske sild, som han måtte betale med 6 daler pr. tønde. En stor kvægdød havde sat ind. Den som havde ejt 20 eller 30 stykker stort kvæg, havde nu næppe 4 eller 5 stykker tilbage. Af 100 får var der ikke over 10 i live. Føgeden selv kunne ikke få sin smørskat. En tysk »taler« var ikke at få på hele øen, thi kongen havde allerede for år tilbage forringet den danske, idet han af een god gammel sølvmark havde ladet præge 3 af ringere værdi. Derfor foreslog Ketting Peder Oxe at fastsætte bøndernes beskatning til halvdelen, d.v.s. for hver slotsbonde til 2 taler og for hver vornedbonde til 1 taler, omregnet til dansk mønt 4 mark for 1 taler og kun lade købstæderne betale den forlangte takst. Hans bestræbelser forblev velsagtens resultatløse. D. 2. april 1570 udgik et nyt skattebrev til Bornholm med omtrent de samme

krav som sidste gang til enhver, hvadenten han nu var selvejer, vorned, pebersvend (= handelsmedhjælper), møller eller daglejer. Frimændene vægrede sig igen mod at efterkomme de krævede ydelser og blev af kongen d. 22. maj opfordret til at betale eller til at forevise deres adelsbreve.²⁸⁾

Fredsforhandlingerne, der ikke blev ført til ende i Roskilde, blev i midten af marts 1570 forlagt til Stettin.

Hvilken betydning, der fra svensk side lige til det sidste blev tillagt en erobring af Bornholm og besiddelsen af denne ø som håndpant, fremgår på det tydeligste af det flådeangreb på øen, der efter en pause på to år begyndte d. 16. juli, og som Ketting berettede om d. 28. juli. Den nævnte dag, hen mod aften, kom den store svenske flåde på 80 skibe, af hvilke de 43 var orlogsskibe, og de øvrige var koffardifartøjer, ind under land, medens kongens lille flåde i meget stille vejr, »så der ikke rørte sig et blad på et træ«, lå under land i syd, hvor den fra NO kommende svensker nærmede sig den. Blandt de nye svenske orlogsskibe befandt sig 4 nye, meget store gule skibe og dertil 2 andre store, altså 6 hovedkampskibe. Hertil kom 17 »temmelig store« skibe og som rest nogle små skibe af en slags, som man ikke tidligere havde kendt til. Efter at de havde forfulgt den kongelige flåde d. 16. juli, kom de tilbage d. 20. juli med »Bjørnen« efter sig. Der var også et gammelt skib, »Griffe vann Bergen«, der kom fra Finland med havre til Ystad. De løb alle rundt om øen den dag og opbragte 3 koffardiskibe, som Ketting kunne have reddet, hvis de til deres ulykke ikke havde stolet på svenskerne.

Svensken ville gerne gøre landgang, men hovedsmanden fulgte ham med hele bondestyrken og med tyske landsknægte og godt skyts, så at svenskens forehavende ikke lykkedes, men han fik »gode puf og adskillige døde«, som han med 1 mark til tærepeng bandt til brædder og lod drive ind til stranden, hvor de blev begravet. Så sejlede han bort med 55 skibe i retning mod Sverige. Men da der så om natten rejste sig en stærk storm af NO, vendte svensken tilbage, hvorved næsten halvdelen af flåden skal være løbet op på stranden. Så snart Kettings folk bemærkede, at der befandt sig et koffardiskib tæt under land, erobrede de det med 3 både og 30 mand. Det var kongens ovennævnte »Griffe vann Bergen«, hvorpå der endnu befandt sig 4 unge danske bådsfolk og som besætning 13 svenskere, der blev sat ind i tårnet. Skibet blev med besvær bugseret ind mellem to klipper, hvorfra der blev bragt 200 tønder havre i land, før det skulle ekspederes til Ystad eller København. En svensk pinke med over 100 mand havde forgæves forsøgt at tilbageerobre skibet. Men de blev skudt sønder og sammen med kanoner og hagebøsser. Allerede den første dag havde Ketting taget en Ro-

stockerskøjte.

D. 26. juli var svensken sejlet bort igen. Af fangerne havde Ketting hørt, at der ikke skulle være mange tyske landsknægte i Sverige, men mange folk fra Norrbotten, Lapland og Finland, »Wie dann diese 13 gefangene ein arm nackted Volck ist«. Ketting afsluttede sin sidste krigsberetning til sin konge med ordene: »Og det er visselig sandt, at Eders kongelige majestæts underdanige landfolk (bønder) har holdt sig så tro og standhaftig mod fjenden, at det i sandhed er at berømme.« De havde forladt deres korn på marken og beskyttet stranden, alt i det håb, at kongen måtte forholde sig nådig overfor disse fattige undersåtter og skåne dem for en sådan stor beskatning, som de for kort tid siden til deres smerte blev gjort bekendt med.²⁹⁾

D. 13. december 1570 blev freden sluttet i Stettin, som endte denne lange hårde krig. Det havde været et nytteløst dødt løb, i hvilket den ene aldrig havde haft nogen mulighed for at overvinde den anden. Staden Lybæk har måttet betale dyrt for den erkendelse, at den for fremtiden ikke mere ville kunne løse handelsspørgsmål med krigeriske forholdsregler. Der fulgte ingen grænseændringer efter krigen. At Bornholm ubestridt forblev i Danmarks besiddelse var udelukkende Schweder Kettings og lybækkernes fortjeneste. Da Lybæk og Schweder Ketting et halvt år efter krigens afslutning kom i et uforståeligt modsætningsforhold (kap. 6), stillede bornholmerne sig bag ham og erklærede, at de takkede Ketting og ville beholde ham som hovedsmand: Han har med stor møje ved sine foranstaltninger og under livsfare i den sidste krig hjulpet med til at beskytte landet, *som uden Gud og ham ville være gået fortabt*. - I krigens slemme tid skrev Ketting d. 8. marts 1566 til Frederik II, at han havde godt håb om, at rådet ville sende ham 400 landsknægte. Hvis det ikke skete nu og også fremover, *ville fjenden jammerligt sløjfe landet og tilintetgøre det*.³⁰⁾

Fra kongeriget Danmark har Bornholm ikke modtaget den allerringeste hjælp. For kongeriget var øen kun god nok til udbytning.

Som Stralsundfreden i 1370 for 600 år siden kendetegnede højdepunktet i den hanseatiske historie, således afsatte Stettinerfreden i 1570 for 400 år siden for altid Lybæk som Hansaens dronning og besejlede dermed afslutningen på den hanseatiske magtstilling i Østersøområdet.

NOTER OG HENVISNINGER TIL FEMTE KAPITEL

- 1) Personkartoteket i stadsarkivet i Lybæk, Hübertz s. 210.
- 2) Hübertz s. 102 f., 163 anm.
- 3) Sml. I. del s. 84 f., Hübertz s. 263, 271 f., 311.
- 4) Hübertz s. 277, 380 ff.
- 5) Hübertz s. 270 f., 277 ff., 278, 281 f.
- 6) Hübertz s. 264, 279 ff.
- 7) Hübertz s. 282.
- 8) Hübertz s. 281, 283 ff.
- 9) Dietrich Schäfer: Geschichte von Dänemark bd. V s. 82 ff. Herbert Kloth: Lübecks Seekriegswesen in der Zeit des nordischen Siebenjährigen Krieges. Z. Lüb. G. bd. 21 og 22. Det skal kort opridses, med hvilke kampmidler de to modstandere gik ind i land- og søkrigen. Frederik II's hær i Skåne bestod i begyndelsen af 1563 af 24.000 landsknægte i 60 afdelinger og 3.000 ryttere, hvis månedlige lønning beløb sig til 150.000 taler - lig med $\frac{3}{4}$ af rigets årsindtægt. - I Sverige havde Gustav Vasa på grund af den middelalderlige værnepligt ikke mindre end 12.934 knægte og 1.379 ryttere på fast årssold. Folkene boede hos borgere og bønder på gårdene og stod under militært opsyn. Deres antal kunne let fordobles. Tyske lejetropper blev i ringe antal tilkaldt i særlige tilfælde som elitetropper. - Gustav Vasa havde efterladt sin søn 56 orlogsskibe, deriblandt 6 af første størrelse. - Ved den dansk-lybske forbundsflåde var det store ting, når de tilsammen kunne mønstre 35 orlogsskibe. Her stillede lybækkerne gennemgående $\frac{2}{5}$. Hos danskerne og lybækkerne var besætningerne bedre end hos svenskerne, hvorved man alligevel var de sidste overlegne. - Midten af det 16. årh. var en overgangstid mellem det til krigsformål indrettede og bestykkede købmandsskib (mest karaveller) og det til sit virkelige formål byggede krigsskib. Talmæssigt havde den første slags endnu overvægt i den nordiske syvårskrigs kampflåder. - 4 skibe i den lybske flåde måtte anses for moderne krigsskibe (linieskibe): 1. Adler (140 kanoner) det berømteste skib i den lybske flåde. 2. Morian (70 store kanoner) gik under ved Gotland 1566. Begge blev indlemmet i flåden 1565. 3. Josua og 4. Engel. Det før krigen byggede svenske Makalös (153 kanoner) var forbilledet.
- 10) Hübertz s. 284 ff.
- 11) Hüberts s. 289 ff.
- 12) Som eksempel herpå følgende: Byen Ronneby i Blekinge forsøgte modstand i landkrigen. »Da skete der derinde et vældigt myrderi. Rødt som blod farvedes vandet i floden... Man stak ind i den (menneskemængden) som i en flok vildsvin, så mere end 2.000 mænd i byen mistede livet foruden nogle kvinder og børn, som finnerne slog ihjel,« således skildrede kongen selv sin bedrift. Tyske landsknægte, der tjente i hans hær, skal have erklæret, at de havde set kristen- og hedningekrige, men aldrig sådanne grusomheder. Dietrich Schäfer a.a.o. s. 129 f.
- 13) Ketting skrev 1564 til Lybæk: Tho entsettinge desses Landes vnnd armer Lude bidde vnnd beger ick mi mit dem allerersten gegathener stücke eine halue edder quarters Schlange, ij Falckenette, ein Dossin dobbelde hacken, ij Dossin fertige spethe, $\frac{1}{2}$ thunne puluers, $\frac{1}{2}$ thunne gutt kornkruth, 1 schippund blyh vnnd isern kugeln thogesendet werden, so getroste ick my anlopes vnnd gefahr thoerweren. Hübertz s. 210, 295, 298 f. (Til undsætning af dette land og de stakkels folk beder og begærer jeg, at man så snart som muligt tilsender

mig en halv eller kvart slange, 2 falkonetter, et dusin dobbelte hagebøsser, to dusin færdige spidser, en halv tønde krudt, en halv tønde godt groft krudt, et skippund bly og jernkugler. Når det sker, har jeg tillid til, at jeg kan forsvare mig mod angreb og farer.)

På forfatterens anmodning har Rigsarkivet i København sendt en firedelt aktpakke til Staatsarchiv i Hamborg til hans gennemsyn (2 gange TKUA pk. 22, 1 THJA pk. 95. 1 indlæg til registranter samt henlagte sager 1481-1650) med ca. 51 for det meste utrykte og elers i korte uddrag trykte stykker af og om Schweder Ketting. De anvendte stykker bliver i dette arbejde citeret med årsangivelse og dato, f.eks. Ketting, Rigsarkivet 1566 8/3. - For den udviste venlighed af Rigsarkivet i København og Staatsarchiv i Hamborg udtaler jeg min forbindtligste tak.

- 14) Hübertz s. 299, 304, 305, 307, 311. Ketting, Rigsarkivet 1564 27/7, 1565 5/11.
- 15) Hübertz s. 312. Ketting, Rigsarkivet 1567 23/6.
- 16) Hübertz s. 311. Ketting, Rigsarkivet 8/8. Et historisk eksempel: Da den danske konge Erik af Pommern i 1420 erobrede og hærgede Fehmern, blev størstedelen af befolkningen dræbt. Efter sagnet forblev kun tre i live. Øen blev senere påny befolket af folk fra fastlandet og også fra Danmark. Kristian Kortholt, Femaria desolata, Kiel 1673.
- 17) Hübertz s. 295-97. Ketting, Rigsarkivet 20/7.
- 18) Hübertz s. 302-305, 308 ff. Ketting, Rigsarkivet 1565 20/5, 18/9, 2/10. Schäfer a.a.o. s. 147.
- 19) Hübertz s. 312 f., 314 ff., Schäfer a.a.o. s. 151.
- 20) Ketting, Rigsarkivet 1567 26/7, 8/8a.
- 21) Hübertz s. 290, 292, 293 f., 306, 307, 310, 314, 316, 318, 321, 322. Ketting, Rigsarkivet 1563 25/7, 8/12, 26/12, 1564 10/6, 22/7, 27/7, 1565 2/10, 5/11, 1567 25/4, 7/10, 1568 23/2a u.b. 1569 14/2, 2/5, 15/8, 19/8, 14/2, 14/12. En købmand ved navn Joachim Schorstein fra Stettin, der i 1567 foregav at være gået derfra mod Riga, men åbenbart på vej til Sverige var blevet opbragt af Kettings pinke i farvandet ved Kalmar, blev i længere tid holdt fangen sammen med sit mandskab, mens hans skib fra København blev tilkendt hovedsmanden som prise. Sagen udløste en flerårig retsstrid mellem lybækkerne og Stettinerne. Ved dens afslutning blev der af rådet i Lybæk afkortet Ketting 2.000 mark i hans regnskab, som han senere gjorde krav på som uberettiget fradrag (sml. kap. 6). Efter gennemsyn af den store stabel akter, der var samlet i Lybæk, troede Hübertz, at Ketting havde haft grund til sine forholdsregler. Hübertz s. 316 ff., også Ketting, Rigsarkivet 1569 10/5, kap. 6 s. 165.
- 22) Hübertz s. 293 anm., 300 f.
- 23) Gavebrevet har følgende ordlyd:

Fr. II Göre alle witterligt at wij aff wor synderlig gunst och naade saa och for troschaff och willig tjeneste, som oss Elschel. Sueder Ketting Embitzmand paa wort slot Hammershus och wor Jurisdichtsfoget paa wort Land Bornholm oss och riget hertil giort och beuist haffuer, och hand och hans sön Jörgen Ketting her effther troligen göre och beuise mue och skulle, haffne wndt skiött och giffuit, och nu mett thette wor obne breff vnder skiöder och giffuer forne Jörgen Ketting och hans arffvinge en wor och kronens gaard paa forne wort Land Borneholm, vdj sönderherrit vdj Aakersogen liggendes, kallis Wallentzgaard, met ald same gaardz rente och rette tilliggelse, agger, eng, skouff, marck, fiskewand, fe-gang, wott og tiuffuert aldeles inthet vnder tagit, at haffue, nyde, bruge och beholde til arffuelig eyendome met ald kongelige rente och rettighet, saa frij som Addelen nyder och

bruger theris gotz ther paa landet. Dog saa at forne Jörgen Ketting och hans arffuinge, skulle were oss och wore efftherkommere koninger vdj Danmarck och Danmarckis rige hulde och tro, wort och rigens gaffnn och beste wide och ramme, och wor skade och forderffue aff theris yderste formue wende och affuerige. Thij forbuide wij alle, ehuo the helst ere eller were kunde serdelis wore fogitter, Embitzmend och alle andre forne Jörgen Ketting eller hans arffuinge her emod paa forne Wallentzgaard eller nogen sin rente och rette tilligelse met herlighett och friihett effther som forujt staar, at hindre eller i nogre maade forfang at giøre vnder wort hyllist och naade. Giffuit Lundegaard then Xiiij Aprilis 65. Hübertz s. 301 f., 293, 401.

Forfatteren husker endnu en detaljeret optegnelse, som Schweder Ketting havde lavet over sin Vallensgård med det samlede levende og døde inventar. Han havde lavet denne omfattende opstilling, da han senere ville sælge Vallensgård. Desværre er aktstykket gået tabt i 1943 (sml. I. del s. 40).

- 24) Peder Oxe var en mand af mindreværdig karakter, om hvem man på grund af hans senere slette intriger må vide noget nøjere. Peder Oxe, født 1520 som søn af rigsråden Johan Oxe, er en af de første personligheder i den danske adel, hvis karakterbillede står forholdsvis skarpt tegnet for os. Han var en begavet, behændig, men også stridslysten, vindesyg og samvittighedsløs mand. 1554 fik han den ansvarsfulde post som statholder på Københavns slot. Hans besiddelser (pante-, lens-, bytte- og købte godser) forøgedes på uhørt måde, men samtidig voksede også misstemningen mod ham og antallet af hans modstandere. Den ædle og pletfri Herluf Trolle stod i spidsen for hans modstandere. Peder Oxe blev anklaget for at have forvaltet kongeligt pante- og lensgods på en utro måde. Der kan ikke være tvivl om hans skyld, der tilmed var af en omfattende størrelse (kronen alene beregnede sit tab til 60.000 taler). Peder Oxe imødegik derfor heller ikke anklagen, men undveg omkring midten af året 1558 til Tyskland. Med kongen kunne han ikke komme til rette. Efter Oxes død (1575) lod denne hans forbindelser under udenlandstiden efterforske for at få materiale til at anfægte arven efter ham. 1577 måtte arvingerne betale kongen 18.000 taler til dækning af hans krav. En vis fortjeneste tilkom Peder Oxe for at have hævet landets velfærd, men en uegennyttig mand var han i hvert fald ikke. Det er et påfaldende symptom, at Peder Oxes arvinger endnu i 1580 havde over 92.000 taler stående i Antwerpen. Schäfer bd. 5 s. 246 (indgående karakteristik). At tillægge denne mand ædle patriotiske følelser er fuldstændig forkert.

25) Ketting, Rigsarkivet 1567 8/8 b.

26) Hübertz s. 319 ff. med anm.

- 27) Hübertz s. 294, 298 f., 318 f., 324. Under henvisning til I. del kap. 3 s. 96 anm. 49 slutn. bemærker forfatteren ang. Lunds Stifts landebok bd. I-III, udgivet af K. B. Ljunggren og Bertil Ejder 1950-65 følgende: Den her i bd. II s. 513-549 anførte tekst vedr. Bornholm svarer til den hos Hübertz s. 325-359, der er aftrykt efter samme håndskrift. Ifølge bd. III s. 8 f. spillede efter 1567 den også hos Hübertz s. 318 f. nævnte domherre Hans Brølægger i Lund en rolle. Til ham måtte provster, kirkeforstandere, fogeder og landsdommer levere specifikation over de samlede kirkebesiddelser, som han så sammenstillede for alle de under Lunds stift hørende områder.

Gennemsynet muliggjordes af Centralbiblioteket i Rønne, Bornholm, i hvis leder, hr. H. C. Larsen, forfatteren altid har fundet en imødekommende hjælper ved fremskaffelsen af materiale og litteratur, hvorfor der takkes forbindtligst.

BORNHOLM SOM LYBÆKS LENS BESIDDELSE

- 28) Hübertz s. 324, 359 f., Ketting, Rigsarkivet 1569 20/5.
- 29) Hübertz s. 362 ff.
- 30) Ketting, Rigsarkivet 1566 8/3, Hübertz s. 369.

Sjette kapitel

AFSÆTTELSEN AF SCHWEDER KETTING OG
AFSLUTNINGEN PÅ LENSTIDEN 1576

Det ville have været naturligt, hvis der fortsat havde bestået et tillidsfuldt naboforhold mellem Lybæk og Danmark efter den lange fælles krig, og hvis Schweder Ketting havde tilbragt sin livsaften på Vallensgård efter udløbet af den tid, der var fastsat for ham som foged.

Men alt tog tværtimod en anden vending, da det snævre tillidsforhold, der i krigens tid var opstået mellem Schweder Ketting og størstedelen af den bornholmske befolkning, ikke mere var ønsket af dem, der nu regerede i København. Fremfor alt troede Peder Oxe efter statholderen Mogens Gyldestjernes afgang, under skrupelløs udnyttelse af sin indflydelse på kongen, at kunne nå de personlige mål, som han allerede længe havde forfulgt. Kongen havde kaldt ham tilbage som følge af sin egen forlegenhed og var nu henvist til ham, især da regeringssager hyppigt var ham en byrde. Han fordrev ofte sin tid med jagt, hans yndlingsbeskæftigelse, og hengav sig i høj grad til drikkeri. Uberegnelighed, stejlehed, hidsighed såvelsom tilbøjeligheden til pludselige umodne beslutninger hørte med til hans karakteregenskaber. Konge og rigshovmester fandt kort efter krigen sammen om det efterfølgende rænkespil mod høvedsmanden på Hammershus og lybækkerne, der førte til de uværdige begivenheder, der snart begyndte, og som varede indtil afslutningen af Bornholms lenstid og gjorde denne så ubehagelig.

Men det første fjendtlige stød mod Schweder Ketting kom fra Lybæk fra hans forgænger, mester Herman Boitin. Denne havde i slutningen af året 1570 været på Bornholm og havde d. 4. december deltaget i et broting på Hammershus mod en vis Jacob von Dyke, der tidligere havde stået i Carsten Rodes tjeneste og var blevet sat i fængsel på Hammershus på grund af nogle truende udtalelser mod rådet i Lybæk. Han blev her i den danske konges navn dømt til døden for krænkelser af den af kongen udstedte gårdret (flugtforsøg) og henrettet. Boitin havde som jurist det hverv at underrette Ketting, der ikke deltog i forhandlingerne, om hele sagen.¹⁾

Måske lå han ved denne lejlighed under for sladder fra fogedens modstandere, som han optog for ukritisk og godtroende, da han kunne sam-

Fig. 18. Holstentor. Lübeck var omgivet af ydre forsvarsværker, hvor der ikke var naturlig beskyttelse. Adgangen til byens vestside vogtedes fra 1466 af Holstentor, en portbygning med to trinde tårne, der blev byens bomærke.

menlige Kettings levevilkår med dem, han selv havde haft i sin tid som foged. Kettings var langt bedre end hans egne beskedne. Men i hvert fald må Boitins anklager mod den bornholmske høvedsmand, som han forelagde rådet efter sin tilbagekomst, have fundet tiltro hos dette. Thi det afsendte i sommeren 1570 (sic. 1571?) en undersøgelseskommision til Bornholm, bestående af de to rådsherrer Johan Brokes og Johan von Wickede, der på en vis måde udstyret med et spørgeskema på hvert by- og herredsting, samt på landstinget skulle anstille undersøgelser og udforske de sande kendsgerninger.

Det drejede sig her om følgende punkter: Ketting skulle have anrettet store skader i Almindingen ved for kraftig træhugst til skibsbygningen samt til hans indhegning af Vallensgård, hvortil ikke mindre end 3000 unge træer skulle have været påkrævet. I Svaneke skulle han have bygget huse og gårde. På grund af hans datter skulle han uden årsag og uden lov og ret

have forårsaget drab på mennesker. Han skulle have forlangt usædvanligt hoveri af folk på øen. Han skulle i hvert fiskerleje have bygget både til handelsformål. Udsendingene havde befaling til på det nøjeste at undersøge hver enkelt klage mod høvedsmanden.

Men overalt fik de to rådsherrer det samme at høre. Små træer havde tjent til befæstning af stranden, store havde der ikke mere været i Almindingen. Fogeden havde købt dem af bønderne, ligesom han havde fået leveret bygningstømmer fra Blekinge. Otte år i træk var de kongelige skibe blevet forsynet med tømmer. Henrettelser uden dom på tinge havde ikke fundet sted. Overfor rådsherrerne blev der givet udtryk for, at der ikke var yttret klager af nogen, og alle bebrejdelser, som var indeholdt i de opstillede påstande, blev enstemmigt tilbagevist af hele øens befolkning. Kun gode ord og taknemmelighed såvelsom ønsket om at beholde deres høvedsmand, kom til udtryk i forbindelse med den allerede omtalte udtalelse, efter hvilken Bornholm uden Gud og Schweder Ketting ville have været fortabt. Kun beskæmmet ved så megen hengivenhed og trofasthed kunne de to udsendinge atter rejse hjem. Men Boitin har i april 1573, det år han døde, endnu engang forsøgt at sværte sin efterfølger hos den daværende borgmester Plönnies. Men denne gang tog rådet ikke det forebragte til efterretning.²⁾

Peder Oxes indflydelse på et vigtigt spørgsmål mener man at kunne finde første gang, da Ketting tilsyneladende uden begrundelse d. 16. november 1571 blev frataget embedet som jurisdiktionsfoged, som han havde forvaltet siden april 1565. Dette embede blev overdraget til adelsmanden Jacob Borringholm, der i sin tid allerede engang havde haft det i en uge. Ved denne foranstaltning, som også omfattede St. Jørgenshospitalet, blev Kettings position på øen rangmæssigt atter betydeligt forringet.³⁾

Lige efter krigens afslutning udskrev Frederik II d. 13. marts 1571 over hele riget en ny stor særskat (landehjælp) til aflønning af krigsknægtene, og d. 30. december 1571 fulgte en særlig tung mad-, resp. proviantbeskatning, hvorved bornholmerne atter følte sig særlig hårdt ramt. For hver 10 bønder skulle der afleveres 1 okse, 5 slagtede får, 10 flæskesider, 20 gæs, ½ tønne smør, ½ tønne gryn, 8 tønder brød og 20 tønder øl. Schweder Ketting, der var i Lybæk i begyndelsen af april, underrettedes om dette pålæg, hvorom han sagde, at noget sådant ikke var hørt i mands minde.⁴⁾ Han underrettedes først skriftligt af sin tjener og landsskriver Jens Knap og senere mundtligt i hele øens navn af sandemanden Paul Arvidsen, der blev sendt ned til ham i Lybæk.

Bornholmerne bad rådet i Lybæk »som deres øvrighed« om at tage sig af dem og få kongen til at forskåne dem for beskatningen, så de ikke helt og holdent blev bragt til tiggerstaven. Ketting skildrede d. 11. april 1572 overfor rådet, på samme måde som han i 1569 havde gjort det overfor Peder Oxe, de bedrøvelige tilstande på øen og årsagerne hertil og bad rådet om at meddele kongen alt dette. Bilagt Kettings skrivelse henvendte borgmester og råd sig d. 13. april til Frederik II med henvisning til den bornholmske befolknings lidelser under krigen, og med en indtrængende bøn om at give afkald på skatten eller i det mindste at mildne den.⁵⁾

I en lang, temmelig hovmodig svarskrivelse med tilspidsede spotske og storagtige vendinger fik lybækkerne et fuldstændigt afslag på deres forbøn. Det blev gjort klart for dem, at de her bekymrede sig om noget, der ikke kom dem ved. For det måtte være usandsynligt, at kongens undersåtter kunne tro, at lybækkerne havde overhøjheden på Bornholm, eller at øen tilhørte deres by. Det virkede også mærkværdigt, at bornholmerne hellere skulle henvende sig med deres bekymringer til Lybæk end til deres konge. Man måtte derfor få mistanke om, at det alt sammen kun var sat i værk af deres høvedsmand til dennes egen fordel. I denne skrivelse genkendte man tydeligt Peder Oxes hånd.⁶⁾

Ubehageligere følger for Kettings stilling som foged havde en retssag, der angik Krakkegård, der lå nord for Almindingen i Klemensker. Gården var for længe siden af en af ærkebisperne blevet overladt skattefrit til den daværende ejer og hans børn. Efter at anden generation var uddød, havde Ketting ad rettens vej igen ladet gården tilkende slottet med den gamle afgift på ½ tønne smør til Hammershus, i overensstemmelse med en forordning, udstedt af Kristian III og fornyet af Frederik II i 1562. Derpå havde den nuværende ejers kone, Birgitte Kjøller, et barnebarn af den oprindelig begunstigede, udtrykt sig så utilbørligt overfor Ketting og sandsynligvis fornærmet ham så groft, at han pålagde sin ridefoged Hans Holst at bringe hende for Nørreherreds ting, hvor hun bestred det altsammen. Til trods herfor blev hun d. 1. august 1570 af tinget under herredsfoged og frimand Oluf Bagge og 12 sognemænd dømt som løgnerske til piskning ved skampælen og til fortabelse af ære samt til landsforvisning.

Da hun derpå begav sig til København, hvor hun efter Kettings senere udsagn »et helt år plagede Peder Oxe tidlig og silde«, opnåede hun, at herredagen ved en af Frederik II selv d. 12. juni 1572 udfærdiget dom erklærede hende for uskyldig og pålagde herredsfogeden tillige med de 12 domsmænd den samme straf, som de for omtrent 2 år siden havde idømt hende.

Enhver af de 12 domsmænd (sandemænd) måtte derpå give kvinden en ko og 10 taler. De og herredsfogeden selv måtte alle en tid lang sidde i Blåtårn i København og »med mange penge indløse ære og ejendom hos kongen«. Også Kettings ridefoged Hans Holst og to vidner blev fængslet. Holst, der endnu engang kom ud af fængslet for at kunne indgå forlig og påny kom i strid med Birgitte Kjøller, flygtede så fra øen.⁷⁾

Ketting gav senere forklaringen på disse ganske usædvanlige begivenheder, efter at han ved anbefaling hos kongen havde opnået nedsættelse af de enkelte pengesummer fra oprindelig 100 taler for hver til 10 taler. Kvinden betegnede han gentagne gange som »dat snöde Wiff« = det lumpne kvindfolk eller som »Schandsack« = rappenskralde. Hun havde ikke blot stræbt efter frifindelse, men hun ville fremfor alt lade sin hævnthirst få frit løb. Det havde hun til at begynde med opnået overfor sine dommere, men endnu ikke overfor sin største fjende, høvedsmanden. Dog havde hun også overfor ham kort efter dommen offentligt udtalt, »at hun havde sat en stol frem til ham, som han ville sidde ublidt på«, og hun havde svoret med dyre eder på, at hun ville sætte så meget igang, at han ville blive afsat fra sit embede og få en unådig konge.⁸⁾

Ketting vidste nøjagtigt, hvordan hun havde nået alle sine resultater. Hun havde til gavn forstået at udnytte den hende bekendte lidenskab hos Peder Oxe - Danmarks mest indflydelsesrige mand - for skydning og fortæring af vildt og fået hans tænder til at løbe i vand ved tanken om hendes Krakkegård, som han ønskede at komme i besiddelse af. For hendes Krakkegård var ifølge Kettings ord »det fornemste sted i dette land, hvor vildtet for det meste opholder sig«, og her var »den fornemste jagt på vildtet i hele dette land, hvorfra huset (Hammershus) årligt havde fået et godt bidrag«. Også Peder Oxes skytte skulle have skudt meget vildt her sidste efterår.

At denne kvinde, den største og mest uforsonlige fjende af høvedsmanden, endnu ikke var tilfreds med de hidtidige modydelser for hendes fristelser, men var istand til at opnå mere, skulle meget snart vise sig. Allerede d. 27. juni 1572 havde kongen gennem landsdommeren Borringholm i et åbent brev på landstinget forkyndt for Bornholms befolkning, at han på grund af de mange klager, der var nået til ham derovre fra, til 24. august ville sende nogle af sine rigsråder til øen. De skulle der hjælpe enhver til sin ret, så godt som om han personlig havde været tilstede. Det betød, at han påtænkte at afholde på Bornholm en kongeret med herredagenes beføjelser uden mulighed for appel. Til den angivne termin blev så udsendt rigsråderne Bjørn Kaas, Bjørn Andersen og Jørgen Marsvin med tilsvarende

fuldmagter og en lang instruks af 14. august 1572. Ethvert blot tænkeligt spørgsmål skulle undersøges og reguleres efter lov og ret, hvad enten det drejede sig om indbyggernes forhold til slotshøvedsmanden, hyppigheden af lands- og herredstingene, den gejstlige jurisdiktion eller de berettigede, henholdsvis uberettigede krav fra adelsmænd, frimænd og andre. For første gang siden øens overdragelse blev der altså, uden at lybækkerne i forvejen var underrettet, sendt en ensidig dansk kommission til Bornholm, som for at opfylde sit hverv opholdt sig der ca. 14. dage indtil 9. september.¹⁰⁾

Formodentlig havde man, overvejende gennem »indsamling af klager mod fogeden« efter de velkendte metoder, samlet det ønskede antal klager (tidligere straffede personer, som man stillede erstatning af bøder i udsigt) og gennemført efterprøvningerne. Allerede den dag, rigsråderne rejste hjem, underrettede Ketting det lybske råd om kommissionens »streng« handle-måde, som havde ført til, at han skulle tilbagebetale nogle af klagerne hele deres bøde, andre halvdelen eller mindre af de bøder, der angiveligt uret-færdigt var blevet pålagt dem. Det svarede til en samlet sum på ca. 900 ta-ler.¹¹⁾

Ketting havde gjort forsøg på at nedlægge protest mod den ensidige fremgangsmåde. Han havde begrundet sin fremgangsmåde med en erklæ-ring om, at de diskutale beløb var blevet ført til regnskab hos hans øvrigh-ed, og at han ikke uden dennes befaling og uden udsendinge fra Lybæks råd alene kunne indlade sig på forhandlinger. Men han havde til slut anset det for rigtigt at give efter, da man i henhold til den kongelige fuldmagt var besluttet på at fælde domme også uden hans deltagelse. I det hele taget hav-de han fået fornemmelsen af, at når det kom til stykket, lå den tanke bag det hele, at det gjaldt om at finde årsager og lejlighed til at ophæve staden Lybæks besiddelse af Bornholm. Han skjulte ikke for rådet, at han ved si-den af normal retspraksis, hvis domme dækkede ham, i ganske enkelte til-fælde uden retslig fremgangsmåde havde modtaget bøder efter de pågæl-dendes eget ønske, når de ikke ville lade deres sager komme offentligt frem. Men han henviste også til, at man ikke havde tænkt på at erstatte bøder fra den gejstlige jurisdiktion, som kongen havde fået halvdelen af. »Aber was zu dero von Lübeck nutz kommen, hat man ihnen nicht gunnen muegen.« = Men man har ikke villet unde dem fra Lybæk noget.

Særlig omtalte Ketting den fuldstændige udeladelse af punkter af Boitins anklager det foregående år og de danske rigsråders tilfredshed med hans person og embedsførelse. De ville »med bedste flid« overrække kongen en memorialsseddel fra Ketting og lade ham få svaret så hurtigt som muligt. De

måtte vel, i overensstemmelse med deres hverv, komme tilbage med resultater, men de var alle tre, som det viste sig under samtaler ved bordet, ikke Peder Oxe velsindede.

Ketting bad rådet stille beløbet 900 taler til hans disposition som betaling til klagerne, et beløb, der var ringe i betragtning af de betydelige bødebeløb, der gennem 15 år var indgået i regnskabet.

Den følgende fortegnelse var vedlagt brevet af 9. september 1572 som løsblad.¹²⁾

Fortegnelse over, hvad jeg i min forvaltnings tid fra landet Bornholm har modtaget af forbrudte penge og bøder, som de findes i mine afleverede regnskaber.

Anno 1556 modtaget	1096 Mk. 10 sk. dansk
— 1557 —	1563 Mk. 12 sk.
— 1558 —	1128 Mk. 12 sk.
— 1559 —	130 Mk.
— 1560 —	563 Mk. 10 sk.
— 1561 —	3285 Mk. 10 sk.
— 1562 —	977 Mk. 14 sk.
— 1563 —	735 Mk.
— 1564 —	1709 Mk. 12 sk.
— 1565 —	1031 Mk. 2 sk.
— 1566 —	162 Mk. 8 sk.
— 1567 —	452 Mk. 12 sk.
— 1568 —	701 Mk.
— 1569 —	278 Mk.
— 1570 —	479 Mk. 4 sk.
Summa Summarum	14295 Mk. 10 sk. dansk
I alt	4409 Taler 2 sk. dansk

Kong Frederik havde i sin instruktion udtrykkeligt pålagt sine kommissærer ikke at »se gennem fingrene« med nogen af frimændene ved efterprøvningen af deres adelsbreve. Som om der aldrig havde eksisteret en Koldingreces, tilkendte de dog alligevel frimændene de påberåbte rettigheder, skønt ingen af alle de 17, der var sammenkaldt til landstinget, kunne forevise de krævede breve og segl. Frimændene udlagde snarere Koldingrecessen, som om deres formentlige adelige rettigheder dengang var blevet

bekræftet af Kristian III. Deres erklæring om, at de ikke tilranede sig nogen ret og nogen frihed, som de ikke havde arvet fra deres forfædre, synes at have tilfredsstillet de kongelige rådsherrer, skønt den let kunne gendrives.

Således begyndte frimændene igen at udøve deres strandret ved hjælp af deres bønder, og dagligt overmodigt og udfordrende at ride ud over øen med to til fire hunde og drive jagt på kronhjortene. Påny var de igen som på Kristian III's tid de gamle urostiftere, hvad der måske slet ikke var uønsket for Frederik II med hans og hans hofmesters øjeblikkelige planer.¹³⁾

Schweder Ketting vidste snart, at det ikke blot drejede sig om Krakkegård, men også om hans Vallensgård, som Peder Oxe ligeledes ville tilegne sig. Af en god ven - det kan vel kun have været hans ven Boli, kancellisekretær Hans Skovgaard i København - havde Ketting erfaret, at der i København ved afsendelsen af de tre rigsråder til Bornholm havde fundet følgende samtale sted: Oxe: »Hvis Schweder Ketting vil sælge sin gård til jer, så køb den ikke.« - Rigsråderne: »Det er et tegn på, at du vil købe den.« - Oxe: »Det kunne vel ske.« - Rigsråderne: »Skulle han virkelig ville sælge den?« - Oxe: »Han vil om kort tid sikkert få en meddelelse (Tidung), som vil få ham til at sælge den.«¹⁴⁾

Godt et år efter at de bornholmske bønder på det skarpeste havde tilbagenvist Boitins anklager, og næppe et halvt år efter at øens hele befolkning i sin store nød havde sendt en af deres sandemænd til Lybæk for at bede om bistand hos deres hovedsmand, som opholdt sig der, nedlod kong Frederik II sig til at skrive et brev af følgende indhold til borgmester og råd i Lybæk: Han havde på grund af de mange klager fra hans undersåtter på Bornholm beordret nogle rigsråder derover. Hans fattige undersåtter var af Schweder Ketting mod ret og rimelighed blevet besværet, plaget og beskattet. De var også uden lov og dom blevet frataget deres ejendomme, og nogle var uden forudgående anklage blevet henrettet eller kastet i fængsel. Han selv kunne ikke tolerere noget sådant eller være vidne dertil. Han tvivlede på, at dette var sket med rådets vidende og vilje. Derfor forventede han af rådet, at det ufortøvet afsatte Schweder Ketting, som han ikke længere ville tåle på sin ø, og udpegede en anden hovedsmand, der ville tænke mere på ret og retfærdighed og undersåtternes bedste end på egennytte. Rådet skulle være opmærksom på, at Schweder Ketting før sin bortrejse erstattede undersåtterne den store sum, der var frataget dem.¹⁵⁾

I sit svar af 4. oktober 1572 frakendte rådet de anklager, der var rejst mod dets foged, enhver berettigelse, samtidig med at det henviste til dets

egne, af Ketting selv ønskede forespørgsler hos undersåtterne og alle øens domstole, dengang det drejede sig om Boitins anklager. Det ville heller ikke have tålt den slags. Rådet bad om at få klagerne oversendt i forseglede breve for at få mulighed for selv at tage stilling til dem. Desuden anså det den forestående vintertid for uegnet til udsendelse af en ny hovedsmand, der var forholdene voksen, og rådet foreslog derfor kongen at have tålmodighed til foråret og i mellemtiden lade Ketting forblive på øen under henvisning til hans fortjenester og ydelser under krigen, i hvilken han havde sat liv og formue ind.

Rådet troede endnu at kunne omstemme kongen til gunst for hovedsmanden og foreslog derfor et møde til at forlige parterne, hvortil det selv ville sende delegerede. Men da det efter lang venten på et svar afsendte et sendebud med en kopi af dets sidste skrivelse til Frederik II og fik at vide, at der havde ligget en hensigt i, at han ikke gav noget svar, og at hans adfærd skulle betyde, at han holdt fast ved sit oprindelige standpunkt, så var rådet overbevist om situationens fulde alvor. Kongen havde også forelagt rådet yderligere tungtvejende argumenter for Kettings påståede skyld. Ifølge disse skulle han nemlig under kommissionens undersøgelse ved anvendelse af store pengemidler hemmeligt have forligt sig med mange folk på øen, et forhold, som bestyrkede kongen i hans krav om en ny hovedsmand.¹⁶⁾

Havde rådet til at begynde med anbefalet Ketting foreløbig at forholde sig afventende og sendt ham mester Kort Hartvig, hans tidligere underfoged (10 år tidligere) til bistand, så så det sig nu tvunget til alvorligere forholdsregler. Sammen med kopier af korrespondancen med kongen sendte rådet d. 20. december 1572 et åbent patent til Kort Hartvig, der indtil da kun havde opholdt sig på Bornholm for at være til bistand. Patentet overdrog øens administration til ham i stedet for Ketting, af hvem rådet under de givne omstændigheder forventede forståelse for disse bestemmelser.

Fig. 19. Frederik den 2. (1559-88). Frederik den 2.s eftermæle er blevet præget af Anders Sørensen Vedels ligtale, hvor han gav udtryk for, at kongen var død af druk. Ordblindhed gjorde, at Frederik den 2. stavede dårligt. Derfor gav han helst ikke noget skriftligt fra sig. Dette har fået eftertiden til fejlagtigt at tro, at han ikke interesserede sig for statsstyrelsen. Den sikre og overbevisende måde, hvormed Lübeck blev tvunget til at aflevere Bornholm igen, viser hvorledes kongen og Rigsrådet gennem en klog og forsigtig manøvrering i Østersøpolitikken sikrede landet en førende stilling i Norden. Lybækkerne erkendte, at magtbalancen var forrykket ganske betydeligt siden den dag, de var rykket ind på Bornholm. 50 år tidligere end Hamburg-traktaten af 1536 foreskrev, afleverede de øen. (Frederiksborgmuseet.)

Frederik II erfarede i februar 1573 til sin tilfredshed om de forholdsregler, Lybæk foreløbig havde truffet, så vidt de angik Kort Hartvig, og tog Lybæks anbefaling til efterretning sammen med anmodningen om »at behandle Ketting mere med nåde end med rettens strengthed.«¹⁷⁾

Ketting selv sad ved denne tid på Hammershus for efter gammel skik at ordne sin skattebog, hvorved han fastslog, at han endnu aldrig i 16 år havde haft så mange restancer på grund af øens forarmelse. Ifølge hans skildring fremmede den nye ländsdommer Borringholm bevidst ingen retssager, der ville medføre bøder at betale til Lybæk, og bønderne blev indgydt angst for, at de skulle betale skatterne endnu engang, når Lybæk måtte afstå øen.

Men Ketting følte sig endnu på ingen måde som afsat og havde endnu ikke opgivet håbet om, ved sine lybske herrers anbefaling »at kunne sidde de ham lovede år ud«. Han underrettede Lybæk om, at Kort Hartvig ville vende tilbage til Lybæk igen ved første åbne vand. Den sande alvor vedrørende hans egen person erfarede han først, da han d. 15. marts 1573 modtog rådets skrivelse af 20. december 1572, som indeholdt kopierne af de mellem rådet og kongen udvekslede skrivelser, hvorved han underrettedes om kongens standpunkt og anklagerne om de påståede talrige hemmelige forlig. Han må også have gjort sig overvejelser over, at allerede siden d. 20. december 1572 havde Kort Hartvig været berettiget til at indtage hans, den afsattes, stilling, ligesom han må have tænkt over det spørgsmål, om Kort overhovedet måtte rejse tilbage til Lybæk uden rådets befaling. Thi allerede gennem rådets skrivelse af 31. januar 1573 var der tilgået kong Frederik underretning om, at ikke længere Ketting, men en anden, nemlig Kort Hartvig sad inde med forvaltningen af øen. Her kunne de nærmest uberegnelige underretningsforhold have udløst en slem forvirring.¹⁸⁾

D. 9. marts straks efter Kort Hartvigs ankomst til Lybæk sendte rådet ham sammen med nogle edssvorne tjenere tilbage til Ketting med den befaling, at han straks skulle udlevere slottet, slotsloven og alt andet til Kort Hartvig, der nu var blevet udsendt for anden gang. Ved inddrivelse af skatterne og restancerne skulle den gamle høvedsmand yde bistand. Men videre byggeri af huse og skibe såvelsom skydning af vildt på øen skulle han undlade. D. 18. marts kom Hartvig tilbage til Bornholm (Neksø) og gav endnu samme dag sine foresatte Johan Brockhusen (sic. vel Brokes) og Benedictus Schlicker melding om modtagelsen af slottet. D. 28. marts meddelte han, at han havde overtaget forvaltningen og inventaret, men bad samme dag om, at man ville sende en anden høvedsmand til øen.¹⁹⁾

D. 18. marts 1573 skrev også Schweder Ketting to lange breve til borgmester og råd i Lybæk. I det første meddelte han, at han samme dag havde overdraget Hammershus og slotsloven til Kort Hartvig og til den følgende dag havde sammenkaldt Bornholms indbyggere for overfor hele øen at tage afsked og forpligte folket til for fremtiden at vise lydighed mod mester Kort Hartvig. En sådan ceremoni kunne kun finde sted foran Aa kirke på landstingspladsen. Han gav overfor rådet udtryk for, at han endnu nogen tid gerne ville forblive på øen for at kunne indkræve de til regnskabet hørende skatter og udbetale erstatningsbeløb til sine anklagere.

I det andet brev drejede det sig om hans forklaringer på de hemmelige forlig, der blev lagt ham til last. De få tilfælde af forlig, der i virkeligheden var stærkt overdrevet af hans fjender, og som fuldstændig forvansket var forelagt kongen, havde fundet deres definitive afslutning på anbefaling af rigsråderne, altså ikke hemmeligt og med ganske ringe udgift i værdier eller lån. Ketting gik i enkeltheder ind på den fortvivlede stilling, der for tiden var opstået for ham på grund af de falske beskyldninger, som kunne føre til, at han måtte »hænge tiggerposen om halsen«, hvis man ville forlange af ham, at han straks skulle forlade øen, hvor hele hans formue befandt sig. Han erklærede desuden sin beredvillighed til at tilfredsstille alle klagere, før han forlod øen.

Ketting bad rådet om at forelægge dette andet brev fortroligt for kongen, da han håbede, at denne heraf ville erkende hans uskyld. I overensstemmelse med Ketting's ønske lagde borgmester og råd hans skrivelse ved siden af deres skrivelse af 4. april 1573 til Frederik II med bøn om, at han ville tillade Ketting at opholde sig endnu et stykke tid på Vallensgård.²⁰⁾

I slutningen af marts 1573 rømmede høvedsmanden Hammershus og flyttede ind på Vallensgård. Men han forudsatte, at rådet var indforstået med, at hans to små børn af andet ægteskab endnu forblev på Hammershus sammen med ammerne og den gamle (fru) Stenken, der efter hans første kones død nu allerede i fire år havde været hos ham på slottet, ligesom heller ikke Kort kunne undvære den gamle kone. Ketting's anden kone Talcke, født Lüneburg, som han først havde ægtet i 1571 i Lybæk, var efter kort tids ægteskab død d. 9. oktober 1572 (sic. ?) netop på det tidspunkt, hvor hendes mand kort efter sin afsættelse var udsat for de største sindsbevægelser. Hun blev bisat i Aa kirke i Aakirkeby, hvor også Ketting's første hustru Catharina hvilede. Hun var død d. 10. maj 1568 efter mere end 30 års ægteskab.²¹⁾

Hvad der mest tyngede Ketting, var den affindelse med klagerne, der var

pålagt ham, da han ikke havde tilstrækkeligt med kontante penge til disposition. Havde han måske allerede engang fået nogle penge, så fandt han i Lybæk ret døde øren overfor sine stadig gentagne indtrængende bønner om yderligere beløb. Derfor meddelte han til slut d. 31. marts 1573 rådet, at han fortsat blev hårdt trængt af sine kreditorer. Hvis han nu ikke endelig fik penge, måtte han stille sikkerhed til folk på øen og trods de dermed forbundne besværligheder komme til Lybæk. Men der blev alligevel ikke andet for ham at gøre end at foretage den bebudede rejse, om hvilken man ikke ved, om den førte til det forønskede resultat, eller om de førende herrer i byen forlangte af ham, at han af egen lomme skulle regulere de tilbagebetalinger, der var pålagt ham. Ketting anså på den tid Herman Boitin for et menneske, der »efterstræbte« ham og formodentlig lå under for sine fantasier (fantasye). På grund af hans genfremsatte (wedder upgeweckt) »løse løgne« så Ketting i den »gode mand« (ironisk) en person, der var medskyldig i, at den pengesum, han havde bedt om hos Benedictus Schlicker, udeblev. Derved blev der også tilføjet rådet skade. Boitins adfærd førte dog til, at nogle mennesker fandt, at der var blevet noget hængende ved Ketting. Det bidrog til stadens senere holdning overfor ham.²²⁾

Alligevel oplevede han her en beroligelse og tilfredsstillelse, han næppe havde forventet. Kettings oplysninger, som fra rådet var tilgået kongen, må have gjort et stærkt indtryk på denne. Gennem kancellisekretær og rigsråd Hans Skovgård, som var Ketting venligsindet, og som han vel også havde sat sig i forbindelse med, lod Frederik II ham vide, at han ville bortfjerne den uro, som var fremkaldt af de omtalte fjender og misundere. Han ville i fremtiden være hans nådige herre og konge, så snart alt, hvad der forrige år var blevet afgjort af den kongelige kommission i mindelighed og ret, var blevet helt forligt og bilagt. »Med stor overstrømmende glæde« fremførte Schweder d. 23. juni sin tak til den danske konge.²³⁾

Da Ketting vendte tilbage fra Lybæk, sad der imidlertid en ny hovedsmand på Hammershus, Lybæks rådsherre og admiral fra den sidste krig, Mattheus Tidemann. Hans bestalling af 24. juli 1573 for otte (!) år adskilte sig på mange punkter fra alle tidligere. Kvæget på slottet skulle som altid betales for den ene halvdels vedkommende af rådet og for den anden halvdels vedkommende af Tidemann. Produkterne skulle deles med undtagelse af det nykærnede smør til hans husholdning. Gåsefjerene skulle tilhøre ham, men til gengæld herfor skulle han holde sengene i orden. Køkkenfedtet blev frigivet til ham. Hvis hans heste kom til skade på grund af brand eller skalkes hærværk, ville rådet hjælpe ham, for så vidt skylden ikke lå hos

ham selv eller hos folkene. Han måtte ikke drive handel og ikke brygge øl til salg, men kun til slottet. Han måtte ikke bygge andre fartøjer end skibe, pramme etc. til slottet. Fartøjer måtte han kun lade fremstille af tømmer fra skovene. Han skulle passe på rådets stutteri, kun skyde vildt efter dets befaling og sørge for, at ingen andre skød. Antallet af folk på slottet måtte kun andrage 33 personer. Som løn skulle han have 100 mark. Om et len eller forsørgelse efter hans afgang blev intet nævnt. Enkelte bestemmelser viser, at man ikke i ethvert tilfælde havde været indforstået med Kettings fremgangsmåde.

Tidemann skrev allerede d. 27. juli til rådet og rejste indvendinger og protester mod næsten alle de opførte punkter i hans bestalling. Til slut nævnte han, at alle tidligere fogeder på øen havde haft gårde her og der til overnatninger. Man burde forlene ham frit med Vestergård. Han syntes at anse det hele for temmeligt småligt og havde vel også ret heri. De senere danske fogeder blev bedre stillet af deres konge end lybækkernes.²⁴⁾

Fortegnelsen af 30. august over kvægbestanden giver her et fuldstændigt billede med hensyn til tallene, mens man tidligere altid kun fandt omtrent halvdelen optalt. Der var nu 367 får, 91 lam, 45 køer, 18 stk. ungkvæg, 2 tyre, 82 geder, 32 små bukke, 6 bukke, 10 beder, 58 svin og omtrent 40 unge grise. Af denne besætning skulle halvdelen betales til Schweder Ketting. Desuden ejede denne yderligere 200 får, som han lod græsse på slottets jorder, »hvad der ikke kostede huset (Hammershus) noget«. Men han havde allerede før Tidemanns tiltræden været rede til at dele dem med Kort Hartvig.²⁵⁾

I Tidemanns 3-årige embedstid på Bornholm skete der intet mere af betydning, for såvidt det angik forvaltningen eller de fra gammel tid vante forhold på øen. Rønneboernes uvilje mod lybækkernes handelsmetode og følgerne heraf er allerede omtalt (kapitel 4, s. 117). En af Frederik II's kaperkaptajner ved navn Hans zur Teldt, der skulle jage sørøvere, men ikke selv var utilbøjelig til fribytteri, skaffede den lybske foged mange arbejdstimer til ingen nytte og unddrog hans kasse mangan en daler ved sin optræden. D. 29. oktober 1573 blev Johan Urne efter Jacob Borringholms død udnævnt til jurisdiktionsfoged på de gammelkendte betingelser, mens Peder Hansen d. 28. marts 1574 blev landsdommer.²⁶⁾

Schweder Ketting fik endnu engang et uventet skræmmeskud, som udløste dyb foruroligelse og lange skriverier. Ca. 9 år tidligere var der blevet brændt en heks på øen. Hun havde drevet mange slags »grueligt djævelsværk«, hvortil hun havde købt en indviet oblat af en præst. Hun havde be-

gravet kalve under dørtærskler og samtidig udtalt forbandelser og forøvet meget andet ondt. Det drejede sig om svigermoderen til præsten i Pedersker. Schweder Ketting havde allerede før domfældelsen udvist den allerstørste forsigtighed. Kongen selv var blevet spurgt og havde givet herredsfogeden anvisninger, før hun blev anklaget af Kettings ridefoged. Provsten selv var tilstede, da hun blev dømt på tinge. Efter dommens fuldbyrdelse tilfaldt efter skik og brug kvindens beskedne midler slottet. Ved den lejlighed var vel nogle af ægtemandens småting blevet taget med af fogedens betjente. Præsten gjorde efter sin svigerfaders død krav på dem og anslog deres værdi til 14 mark. Skønt Ketting hele tiden havde været parat til at holde præsten skadesløs, var det sandsynligvis som følge af beløbets ubetydelighed blevet derved. Men nu ved den danske kommissions tilstedeværelse hørte præsten til klagerne, og i stedet for de tidligere nævnte 14 mark stillede han nu krav om 150 mark. Ketting fik pålagt at søge et mindeligt forlig med ham, hvortil landsdommeren og to præster også skulle medvirke. Præsten havde ikke vist sig den dag, der var aftalt til forlig, men var hemmeligt rejst til København for at forelægge sin sag for kongen. Uden at have fået noget at vide om hans fravær havde Ketting selv ventet endnu hele 8 dage på ham, skønt rådet i mellemtiden havde kaldt ham til Lybæk. Men før han med god samvittighed rejste afsted kort efter påske (efter d. 14. april), deponerede han penge hos Tidemann til præsten og til et par andre små gældsposter og sendte straks efter sin ankomst til staden sin søn (Schweder) til Bornholm for at lade alt ordne af ham.

Præstens og andre bornholmeres forvrængede beretninger havde til følge, at kongen d. 30. april 1574, da han troede, at Ketting endnu var på Bornholm, pålagde Tidemann ikke at lade den anklagede forlade øen samt belægge samtlige hans ejendomme med arrest. D. 12. juni afgik en kongelig skrivelse til Lybæk med opfordring til byen om straks at tilbagesende sin forhenværende hovedsmand, der var flygtet fra øen for at unddrage sig sine forpligtelser, så at befolkningen kunne få sin ret.

Lybæks råd, der gik helt og fuldt ind for sin tidligere foged, bekræftede, at det selv havde kaldt ham til Lybæk. Ketting berigtigede på den anden side alle beskyldninger og bad kongen om ophævelse af arresten og om et pas, så han til enhver tid kunne betræde og forlade Bornholm, for at han kunne afslutte sine regnskaber og øvrige forretninger. D. 15. november 1574 kunne han derpå meddele Frederik II, at nu var alle de sager, der havde forbindelse med kommissionen, også præstens, blevet forligt, hvortil

han føjede, at han med den alder, han nu havde nået, gerne ville have fred og ro.²⁷⁾

På en indtrængende, overbevisende måde formåede den gamle, hårdt prøvede mand at vække eftertænkksomheden og samvittigheden hos sin konge, hvem han altid havde været tro og hengiven. Endnu engang trak han alt, hvad der i hans lange virketid var forlangt af ham, frem i dagens klare lys. Han havde nu, i nærved 17 år, ført styret på denne ø. Derved havde han ikke altid kunnet være enhver til vilje og være eftergivende. Det var blevet pålagt ham af kongens fader ved udtrykkelig befaling og edelig forpligtelse at opretholde slottet Hammershus' friheder og rettigheder. Han havde derved også måttet have for øje at tilbagevinde gårde, der var frataget slottet og sikre retten til at skyde vildt. Ligeså havde han måttet efterprøve retsmæssigheden af frimændenes anmasselser og deres herkomst. I den forgangne krig havde han måttet føre et strengt regimente, hvis han ville forsvare øen mod fjenden og holde den. Han havde også ved forvaltningen af den gejstlige jurisdiktion haft ansvaret for, at grove synder og skændsel blev straffet hårdt. Under sådanne omstændigheder havde det vel ikke kunnet være andet, end at der også var blevet vakt fjendskab og misundelse mod ham.²⁸⁾

D. 3. december 1574 skrev kong Frederik II fra Skanderborg til Mattheus Tidemann, at Schweder Ketting havde givet kraftigt tilkende, at han havde tilfredsstillet alle de klagere, der kunne komme på tale efter rigsrådernes domme. Den arrest, der var lagt på hans ejendomme, kunne ophæves, og hans samlede besiddelser kunne tilbagegives ham. Arresttiden havde omtrent varetaget et halvt år. Nu havde Ketting lov at forvente, at alt, hvad der tilhørte ham på Bornholm, ikke ville blive antastet af nogen, så længe han levede.²⁹⁾

Skønt Schweder Ketting endnu ikke havde afsluttet sine afregningsarbejder på Hammershus, da han kort efter påske (efter d. 11. april) begav sig til Lybæk efter opfordring af rådet og på grund af sine egne »legemlige skavanker«, er han ikke mere vendt tilbage til Bornholm, men har tilbragt resten af sit liv i staden. Sandsynligvis har det været helbredsmæssige grunde, der fastholdt ham der. Ligesom nu havde han allerede i 1573 på Bornholm ladet skinne igennem, at han havde en svær sygdom bag sig, og her i Lybæk gjorde hans svigtende syn sig vel stadig mere mærkbart. Hvis han havde villet eller kunnet, ville ingen have hindret ham i at rejse tilbage. Rådet lagde endog vægt på, at han gjorde det færdigt, som manglede.³⁰⁾

I staden havde han sin familie, som kunne tage sig af ham. Ganske vist

lod forholdet til rådet meget tilbage at ønske, hvad den gensidige korrespondance viste. Af rådet gjorde Ketting fordring på et allerede omtalt beløb på 2000 mark. Det var tidligere blevet trukket fra i hans regnskab, og modsat Kettings opfattelse betragtede rådet sagen som allerede endegyldigt færdigbehandlet. Desuden drejede det sig om Vallensgård, som Ketting ville sælge, efter at hans afsættelse, som han først ikke ville tro på, stod uomstødeligt fast. Mattheus Tidemann vidste, at der var en mand i København, der ville købe den. Det kunne vel kun være Peder Oxe, i hvis hænder Tidemann imidlertid ikke ville se gården, »thi deraf ville følge alle slags besværligheder«. Derfor rådede han det lybske råd, der stadigvæk troede på en længerevarende besiddelse af øen, til selv at købe gården, for at den kunne forblive ved slottet, især da den tidligere havde været en skattegård. Ligeledes vidste Tidemann, hvad Ketting også tidligere selv havde givet udtryk for, at gården med undtagelse af bryggeriet ikke gav noget udbytte. Førstnævnte havde selv drevet gården et år.

Fremfor at Schweder i sin nødsituation solgte gården til manden i København, der vel i mellemtiden havde givet ham et godt tilbud, ville han hellere have ladet den overgå til rådet. Men dette var, hvad man allerede kunne slutte sig til af den sidst fungerende fogeds bestalling, sparsommeligt og småligt og havde allerede holdt Ketting hen et helt år til betydelig skade for ham, så at han tilsidst tabte tålmodigheden. Han erklærede tjenstligt overfor sine ærbare herrer, at han ved lejlighed ville gøre sin gård »til nytte og profit« og sælge den. Han ville ikke gøre det af ulydighed eller drilleri, men kun for at forhindre sin fuldstændige ruin og undergang. Men med et eneste billigt slag, der udelukkede modsigelse, udmanøvrerede rådet både manden i København og ejeren, der var utilbøjelig til at underkaste sig og ville have penge ud af det. Rådet forbød sin fortjenstfulde borger at sælge sin gård under henvisning til hans borgered og hans pligt til at hæfte for skader, der ville opstå for rådet, hvis han ikke adlød. Men i tilfælde af, at han selv eller en af hans ønskede at drive gården, skulle der ikke rejses nogen indvending herimod. Således blev der tilføjet Schweder Ketting en stor og uforståelig uret af hans egen fædrene by. Thi Vallensgård var hans retsmæssige arveejendom, udstyret med alle danske adelsprivilegier.³¹⁾

Den gamle bornholmerhovedsmands virkelige forlegenhed og nødssituation trådte tydeligt frem, da han d. 13. oktober 1575 med indtrængende ord under henvisning til sin skæbne, men absolut forgæves, ansøgte rådet om forlening med stilling som Hopfenscheffel, der var blevet ledig. Han underskrev sine sidste to breve med Schweder Ketting der Olde (den gamle) eller

der Elter (den ældre), antagelig for ikke at forveksles med sønnen Schweder, der i mellemtiden var blevet voksen.³²⁾

Omkring midten af september 1575 havde Lybæks råd modtaget Frederik II's overraskende meddelelse af 7. samme måned om, at tiden for Lybæks besiddelse af Bornholm i henhold til de afsluttede overenskomster var udløbet d. 19. september, og at hans pligt overfor riget derfor bød ham igen at tage landet til sig. Men den af voldgiftsmændene i 1526 (I. del s.) fastsatte dag for tilbagegivelsen var d. 5. august 1576. Sammen med oplysningen om fejltagelsen henviste lybækkerne samtidig igen kongen til den indrømmelse, Kristian III havde gjort i Hamburgeraftalen af 1536 om, at Lybæk kunne få forlænet sin besiddelse af Bornholm med 50 år. Det havde oprindeligt drejet sig om en af de betingelser, på hvilke de havde underskrevet fredstraktaten dengang (I. del, s. 34). Alle hidtidige henvisninger til den endnu manglende ratificering var stadig blevet mødt fra dansk side med udflugter og fortrøstninger. Men berettigelsen af kravet blev aldrig draget i tvivl. Men nu erklærede den samme konge, om hvem ingen efter hans egne ord i 1568 skulle have troet, at han ville bryde sin faders ord, d. 20. september 1575 kort og godt, at Hamburgeraftalen var ugyldig, da Kristian III dengang endnu ikke havde været kronet konge og også, at rigsrådet ikke havde bekræftet aftalen.³³⁾

Da kongen ikke nærede nogen tvivl om det rigtige i hans egen fremgangsmåde, anså han heller ikke et møde om de bestående meningsforskelligheder for nødvendigt, sådan som Lybæk foreslog, men for at vise sin imødekommenhed ansatte han dog et møde til d. 11. november. Lybæks afvisning af denne termin på grund af smitsom sygdom i Danmark optog kongen med harme og betragtede den som ringeagt overfor en tilstået gunst. Som det senere forløb lader formode, har han vel hævnnet sig derfor på sin særlige måde. Nu bad han de lybske afsendinge om at komme til København d. 8. januar 1576.

Borgmester Brokes, rådsherre Herman van Dom (sic. vel von Dorne) og syndikus dr. juris Calixtus Schein begav sig i begyndelsen af det nye år ud på den besværlige, vel ret ubehagelige vinterrejse. De kunne endnu ikke ane, hvor længe den ville vare. Ifølge deres instruktion havde de til opgave at fremlægge for modparten »den historiske sammenhæng angående forleningen og Hamburgeraftalen«. Hvis danskerne gjorde »mange ophævelser«, skulle de ikke »indlade sig på lange disputationer«, men forsøge at opnå en forlængelse på mellem 40 og 20 år. Lykkedes det ikke, skulle de handle om en bevilling på mellem 15 og 5 og i nødsfald til slut om 4 ned til 1

år. Men i det mindste skulle de opnå en bekræftelse af de danske privilegier.

D. 3. januar var gesandterne kommet til Kolding og havde her truffet 8 rigsråder, af hvem de fik at vide, at kongen opholdt sig i omegnen af Sorø på Sjælland. Rigsråderne ville give kongen underretning, men lybækkerne behøvede ikke at gøre sig nogen tanker, hvis de på grund af vind og vejr ville komme nogle dage senere. D. 6. januar staldede de deres heste ind i Nyborg, og d. 7. skrev de til kongen fra Slagelse på Sjælland. D. 11. berettede de til Lybæk, at de var ventet i København. Her måtte de nu have tålmodighed og vente længere og længere. Til sidst skrev de til kongen på hans jagtrevier, at de ikke havde tid længere, og fik det svar, at de måtte vide, hvad de gjorde. Men et par dage kunne de vel nok blive, indtil rigsråderne fra Kolding kom. D. 7. februar blev de modtaget i audiens hos kongen, der så overlod de videre forhandlinger til kansleren Niels Kaas og yderligere fem rigsråder, som holdt sig i skriftlig forbindelse med ham. Alle lybækernes bestræbelser og anstrengelser i selve sagen forblev frugtesløse.³⁴⁾

Frederik II's imødekommenhed indskrænkede sig til fastsættelse af 1. august som sidste termin for Bornholms tilbagegivelse og indkrævning af skatterestancerne, i stedet for 5. august 1576, som fastlagt i traktaten. D. 18. februar 1576 efterkom kongen en anmodning, der blev fremført til sidst. For at »hans nådige vilje og hans forkærlighed overfor borgmester og råd såvelsom staden Lybæk kunne komme til udtryk«, tillod han dem i 10 år årligt at føre hundrede fade rhinskvin toldfrit gennem Øresund til deres rådhuskælder. Man enedes om at tilbagegive dokumenter og breve vedrørende besiddelsestiden, som begge parter ønskede. Ved et dokument på pergament med stadens store segl gav Lybæk d. 30. juni 1576 afkald på alle videre fordringer angående Bornholm og betonedes især, at byens retigheder, der støttede sig på Hamburgeraftalen skulle være ugyldige. D. 1. august blev øen af de befuldmægtigede lybske rådsherrer Mattheus Tidemann og Johan von Wickede i nærværelse af kancellisekretær Kneckert (sic. Knockert) overgivet til rigsråderne Bjørn Kaas og Hans Skovgaard samtidig med udlevering af inventaret og jordebøgerne.³⁵⁾

Inventarets værdifulde genstande, f.eks. kanoner, der oversteg den beholdning, der blev modtaget i 1525, var allerede tidligere blevet sendt til Lybæk. For andre ting ville man forsøge at få penge, som f.eks. for en vindmølle eller for de byggearbejder på slottet, som Ketting og Tidemann havde foretaget. Med de levnedsmidler, der skulle efterlades, ville man ikke være alt for nøjeregnende, for at alt kunne gå for sig på venskabelig måde.

Fig. 20. Lübecks afkald på Bornholm 30. juni 1576. I dokumentet opgiver Lübeck alle yderligere krav på Bornholm, herunder også de traktatmæssige bestemmelser fra Hamburg-aftalen af 1536. (Original på pergament med Lübecks store segl i Rigsarkivet.)

D. 9. oktober 1577 skrev Frederik II til rådet i Lybæk, at efterladte redskaber, der var vurderet til 328 taler 24 schilling lybsk samt 11 tønder smør ville blive betalt med penge. Men for de foretagne byggearbejder på slottet ville han intet betale, da man under den »tvungne« lenstid havde pligt til at holde det i orden.³⁶⁾

Således efterlod lybækkerne kongen et fuldt udbygget slot. Bornholmerne selv fik for første gang i deres historie kongelig-danske høvedsmænd, til hvem de, bortset fra deres konges særfordringer, regelmæssigt skulle aflevere det samme, som også lybækkerne havde fået af dem i henhold til skatte- og jordebog. Den første danske høvedsmand, der allerede på overdragelsesdagen blev indsat af de danske befuldmægtigede, var Manderup Parsberg, der imidlertid allerede før udløbet af et år bad om at blive forskånet for Bornholm. Han måtte ikke engang skyde et stykke råvildt. Først den tredie foged tillod kongen d. 15. juli 1579 at skyde en kronhjort om året.³⁷⁾

For Lybæk sluttede et forehavende, der set med vore dages øjne kun kan anses for forfejlet og ulyksaligt. Alt taler for, at formålet, at opnå en erstatning for ydelser til gunst for Danmark, ikke er blevet opnået, men at øen på grund af omstændighederne og begivenhederne snarere blev en betydelig større belastning for staden. Heller ikke som »Land in der See« til beskyttelse af byens handelsinteresser fik øen nogen betydning.³⁸⁾ Til at begynde med, da Lybæk endnu indtog en vigtig magtstilling, kunne man vel ikke overskue, hvor hurtigt det ville gå ned ad bakke med denne magt. Dog havde de mænd i rådet, der sad ved roret, da de 50 år var til ende, måttet erkende gennem alt, hvad de viljeløst måtte finde sig i, til hvilken grad af afmagt de var sunket.

Efter deres anstrengelser og efter de mange erfaringer, der var gjort i den tid, Lybæk havde haft Bornholm, forbliver det uforståeligt, hvad de havde tænkt sig at kunne opnå med deres sidste købslåen om en forlængelse af åremålet. Man må snarere betragte det som en lykke for det lybske borgerskab, at kong Frederik II modsatte sig deres ledelses krav. Det kunne dog fra hans side være sket på en mere ærlig og værdig måde. Men at sørge bagefter behøvede man i det hele taget ikke.

Schweder Ketting nåede at medopleve det hele. Den, der havde været hans modstander, kunne tilsidst ikke mere skade ham. Herman Boitin var død i 1573 efter sin sidste nedrighed mod sin efterfølger. Peder Oxe oplevede ikke Lybæks første stillingtagen til erklæringen om Hamburgertraktatens ugyldighed. Han døde d. 24. oktober 1575. Rådet i Lybæk, der viste

sig så utaknemmelig overfor Ketting, kunne ikke holde fast på den ø, som dets gamle høvedsmand havde holdt så længe. Derimod sejrede retfærdigheden til sidst for Ketting. D. 23. april 1577 kunne han takke Frederik II for dennes gunstige velvilje og bevågenhed. Thi kongen havde tilladt ham at sælge sin Vallensgård på Bornholm til den danske admiral fra den sidste krig, Silvester Francke. At han fik solgt den godt, kan man se deraf, at Frederik II tilskød sin admiral 1000 taler, der blev indført som pant i gården. Schweder Ketting har ikke overlevet denne begivenhed længe, som gav ham den fortjente oprejsning. 12 uger efter pinse, i midten af august 1577 blev han bisat i Lybæk. Derefter har han så en dag tiltrådt sin sidste rejse til Bornholm, i ligkiste. Den mægtige gravplade, som han efter tabet af sin anden hustru lod forfærdige over sine to koner og sig selv, er blevet hans mindesmærke, efter at den i næsten 300 år havde ligget foran alteret i Aa kirke. Den blev i 1874 opstillet i Aa kirkes våbenhus, vel nok det mest ærværdige sted på hele øen, hvor den flankeres af to runestene fra tiden mellem 1050 og 1150.³⁹⁾

Schweder Kettings minde bliver endnu i dag holdt i ære på Bornholm. Hans fædrene by, hansestaden Lybæk, har med hjælp af sine høvedsmænd et halvt århundrede igennem ført sit regimente på Bornholm, der med traktatmæssig ret var overdraget staden, på en sådan måde, at det kan stå for historiens dom.

NOTER OG HENVISNINGER TIL SJETTE KAPITEL

- 1) Den længere redegørelse om denne sag er af Johan Bulmer optrykt med udredninger i Bornholmske Samlinger bd. 4, 1909, efter originalen, der tidligere befandt sig i Lybæks stadsarkiv: Bornholm vol. I, 8. - Ketting lod sig i denne sag repræsentere af sin ridefoged Hans Køller. Ordet »ridefoged« forekommer tidligst i sidste halvdel af det 15. århundrede. Ordet var betegnelse for en godsfunktionær, hvem funktioner i forbindelse med godsforvaltningen var overdraget. På Bornholm optræder ordet først i den senere lybækkertid som betegnelse for underfogeden (Hübertz s. 116). Det betyder her fogedens stedfortræder, f.eks. Hübertz s. 418.
- 2) Hübertz s. 367 ff., 386, 412 f.
- 3) Hübertz s. 369 f.
- 4) Hübertz s. 366 f., Ketting, Rigsarkivet 1572 11/4.
- 5) Ketting, Rigsarkivet 1572 13/4.
- 6) Hübertz s. 371 ff.
- 7) Hübertz s. 281 f., 373 f., 400, 418, 422 ff. Ketting, Rigsarkivet 1573 21/4. Enhver dommer måtte efter datidig bornholmsk retspraksis regne med, at han efter en dom, ved hvilken han havde medvirket, kunne blive »fældet« ved en højere instans, d.v.s. kunne blive idømt samme straf, som var tiltænkt den dømte.
- 8) Hübertz s. 401.
- 9) Hübertz s. 388, 395.
- 10) Hübertz s. 375 ff., m.anm. s. 376 ff.
- 11) Sml. I. del s. 83, kap. 4 s. 113, kap. 5 s. 129.
- 12) Hübertz s. 383 ff., 396, 389. Sammenlignet med Maglegårds-fremgangsmåden var den fremgangsmåde, der blev brugt af den med kongefuldmagt udstyrede ensidige danske kommission, raffineret udspekuleret. Thi den rettede sig mod Schweder Ketting personlig, hvis ejendomme på Bornholm ville kunne belægges med arrest, og han alene blev gjort pligtig til at betale uden mulighed for at anke, medens rådet blev holdt udenfor. Det var en fuldenendt afpresning. Efter afslutningen forblev de danske råder endnu to dage på øen, i hvilke der endnu ville kunne klages, hvad der senere ikke var mulighed for. Da ingen kom, mente råderne overfor Ketting, at han vel kunne være tilfreds dermed, og indbyrdes ytrede de, at der vel var mange, der havde klaget, som senere måtte betale. Hübertz s. 412.
- 13) Hübertz s. 380 f., 385, 397. Ligesom på Bernt Knops tid så frimændene fremfor alt i fogeden deres fjende, for han inddrog rettertingspengene og bøderne fra deres fæstebønder og gjorde krav på de øvrige fordele (jagt, strandret) til fordel for Hammershus, lutter rettigheder, som de uden beføjelser ville tilegne sig. Blandt dem befandt sig vel fremfor alt de af Ketting ofte omtalte misundere og ophidsere (Thoschunners). Uden frimændene ville lybækkertiden have haft et roligere forløb.
- 14) Hübertz s. 395 f.
- 15) Hübertz s. 390 f. Hvem kommer ikke her til at tænke på de bagvaskelser, der var brugt mod Bernt Knop? I tilslutning til dialogen ytrede Ketting, at var kongens brev kommet straks, at man ikke ville tåle ham der længere, så kunne man deraf mærke, hvem der driver dette spil. »Darvth is tho merckenn (wer) woll diitt Spill drifft.«
- 16) Ketting, Rigsarkivet 1572 4/10, 1/11. Hübertz s. 391 f.

- 17) Hübertz s. 390 to anm., s. 392 f. med to anm., 280.
- 18) Hübertz s. 394 ff., 390 anm., 408. Ketting, Rigsarkivet 1573 31/1.
- 19) Hübertz s. 398, 402. Til rådets forbud udtalte Ketting, at han havde haft i sinde at bygge et skib af eget træ til tiden efter sin afgang. Ingen kunne forbyde ham at skyde på hans egen grund. Hübertz s. 404 f., 439.
- 20) Hübertz s. 402 ff., 405 ff. Ketting, Rigsarkivet 1573 4/4.
- 21) Sit andet bryllup fejrede Ketting i Lybæk med »Wynkost« (festmåltid med vin) og 56 personer. I første ægteskab havde han 4 børn: Jørgen, Catharina Engelstede, Christine Bruns og Schweder. Af andet ægteskab bliver kun nævnt Elisabeth. Schweder jun. giftede sig 1581 og fejrede sit bryllup med 29 personer. Han døde 1599. Schweder sen. solgte under sin tid som foged 2 grundstykker i Lybæk 1556 og 1561, vel i forbindelse med udvidelserne af Vallensgård. Et af ham i 1575 erhvervet grundstykke, Johannisstrasse 8, var nok hans sidste bopæl. Det blev solgt 1578 efter hans død af hans fire endnu levende børn. Thurah omtaler s. 180, at der i et vindue ved alteret i Aa kirke var indbrændt navnet »Sveder Ketting«. På side 181 omtaler han den foran alteret liggende gravsten, på hvilken afbildninger i legemsstørrelse af Ketting og hans to koner er udhugget. Hübertz s. 409, personkartoteket i Lybæks stadsarkiv.
- 22) Hübertz s. 411 ff.
- 23) Ketting, Rigsarkivet 1573 23/6.
- 24) Hübertz s. 414.
- 25) Hübertz s. 416.
- 26) Hübertz s. 416-427, 431 ff. Ketting, Rigsarkivet 1573 21/9.
- 27) Hübertz s. 440, 441 f., Ketting, Rigsarkivet 1574 30/5, 12/7, 17/7.
- 28) Ketting, Rigsarkivet 1574 15/11.
- 29) Hübertz s. 442 anm.
- 30) Ketting, Rigsarkivet 1574 30/5.
- 31) Kap. 5 s. 147 anm. 21. Hübertz s. 439, 443 ff., 446 ff.
- 32) Hübertz s. 451 f.
- 33) Hübertz s. 448 ff., 450 f.
- 34) Hübertz s. 451 anm., 453 f.
- 35) Hübertz s. 455 ff., 457 ff., 460 ff., 462 ff. Ifølge Johan Rudolf Becker: Geschichte der Stadt Lübeck bd. II s. 194 f. anm., skal der tidligere imellem sølvtoget på rådhuset have været et forgyldt sølvbæger med indskriften »Dar danzt Bornholm hen«. Der har knyttet sig en anekdote hertil, efter hvilken en lybækkerborgmester under en festlighed ved hoffet i København kun måtte danse med dronningen på den betingelse, at hans by atter ville afstå Bornholm til Danmark. Borgmesteren skal senere have måttet betale sit givne løfte med livet. Ovenstående talemåde bliver endnu i dag brugt i Lybæk ved lejlighed, når det drejer sig om, at en sag er tabt. I Deeckes sagn bliver denne episode henført til borgmester Wittenborgs tid omkring 1362. Deecke, 6. oplag 1925, s. 141 ff.
- 36) Hübertz s. 464 f., 467 ff., 475.
- 37) Hübertz s. 468 f., 480.
- 38) HR IX nr. 247 § 9.
- 39) Ketting, Rigsarkivet 1577 23/4, Hübertz s. 488 f. Personenkartei des Stadtarchivs Lübeck. Silvester Francke solgte Vallensgård til den tredje danske foged, adelsmanden Henrik Brahe. Kongen forsøgte at få denne til at træde tilbage fra købet, da han på grund af sine ind-

skudte 1.000 taler mente, at han selv havde en adkomst til den vildtrige gård. Kongen stræbte nemlig efter at få hele øen som sit jagtområde. Men Brahe stod sig (så mægtig var adelen endnu dengang), hvorved Vallensgård næsten til år 1700 forblev i hans slægt. Siden den tid har gården gennem syv generationer været i den nuværende ejer hr. Povl Anker Müllers families besiddelse. Familien Müller stammer oprindelig fra Kalundborg. - Allerede i september 1577 havde kongen ombyttet et gods og dets gårde i Skåne med Peder Oxes strøgårde samt 8 strøgårde, som Eiler Hardenberg havde købt af Mikkel Hals' oprindelige besiddelse. Dermed var disse bornholmske gårde bragt under kronen og den adelige jagtret udelukket. Antallet af Peder Oxes strøgårde var efterhånden steget til 32. Krakkegården havde han ikke fået. Hübertz s. 443, 474 f., 275, 476.

Kronvildt var der ikke mere på Bornholm efter tiden omkring 1765 - 80, da det sidste stykke skal være skudt her. I stedet herfor kom det ca. 1880 udsatte råvildt. De omkring 1670 og senere på Bornholm indfangede kronhjørt har formeret sig på Sjælland. Thaarup: Beskrivelse over Bornholms Amt, 1839 s. 233 f. - En overførsel til Bornholm omtales ikke nogen steder. Kettings ønske om at hvile i jorden her gav han selv udtryk for ved den gravsten, han lod forfærdige efter sine to hustruers død. Visheden om, at ønsket er blevet opfyldt, fik man, da man ved byggearbejdet i Aa kirke i 1853 kunne få indblik i gravkammeret, der lå ved alteret i kirkens vestlige korrum. Her fandt man resterne af tre kister og Kettings godt bevarede skelet mellem hans to koners i en placering, der svarer til relieffet på gravpladen. Denne fremstiller ham selv som ridder i fuld rustning og hans koner i lange gevandter. Ifølge konstateringen i 1960 (Bornholms Tidende af 5/10 1960) eksisterer gravhvelvingen endnu den dag i dag, opmuret i cement med røde teglsten. Gravstenen blev i 1874 fjernet og opstillet på vestsiden inde i våbenhuset. I overensstemmelse med den tids skik angiver den kun de to kvinders dødsdata. Den er af rødlig kalksten (størrelse: 240 × 156 cm) og bliver ligesom Blasius von Wickedes af grå kalksten (størrelse 250 × 136) anset for et lybsk arbejde. C. A. Jensen: Gravsten. Katalog nr. 600 og 247. Ph. R. Dam efter optegnelser fra 1853 i Bornholmske Tidende, 1866, 1. årgang.

FORTEGNELSE OVER DE I
AFHANDLINGEN NÆVNTE PERSONER

- Adzersen*, Hans, bonde, s. 128.
Alexander VI Borgia, pave, s. 54.
Andersen, Bjørn, da. rigsråd, s. 154.
Anke Hamborgs, formodet giftblanderske, s. 102 ff.
Anne, Per Mogensis, frikendt »heks«, s. 101.
Arvidsen, Poul, sandemand, s. 152.
Bagge, Jakob, sv. admiral, s. 130 f., 135 f.
Bagge, Oluf, frimand, s. 47, 153.
Banner, Erik, da. lensmand, s. 125.
Barby, Andreas, kgl. kansler, s. 83, 113.
Bardewik, Claus, lyb. udsending, s. 81 f., 98 f., 105.
Barenfoet, Mikael, admiral (Danzig), s. 27.
Becker, Johann Rudolf, ty. skribent, s. 73 ff.
Becker, Lambert, lyb. sekretær, s. 65.
Beldenak, Jens Andersen, biskop, s. 27.
Berettsen, Hans, frimand, dommer, s. 110, 124, 127 f.
Bille, Bent, s. 90.
Bille, Knud, da. adelsmand, s. 76.
Bille, Torben, ærkebisp, s. 72, 75, 77.
Birger, ærkebisp, se Gunnensen.
Boitin, Hermann, lyb. foged, s. 36, 84 f., 88, 90, 95, 98, 101 ff., 105, 107-119, 121, 123, 125, 127, 150 ff., 155, 157 f., 162, 170.
Bomhouwer, Bernt, lyb. rådsherre og admiral, s. 17, 27.
Borringholm, Jacob, jurisdiktionsfoged, s. 140, 152, 160, 163.
Bostrup, Jens, ærkebisp, s. 52, 54 f., 58.
Brade, Jens, da. rigsråd, s. 81.
Brahe, Henrik, kgl. da. høvedsmand, s. 93, 96, 173 f.
Brahe, Jørgen, da. adelsmand, s. 112.
Brahe, Niels, da. adelsmand, s. 55, 62, 65, 83, 93, 112.
Brockenhuus, Jakob, da. admiral, s. 130.
Brokes el. *Brockhusen*, Johan, lyb. borgmester, s. 151, 160, 167.
Brolægger, Hans, domherre, s. 148.
Bugenhagen, Johannes, ty. reformator, s. 95.

- Catharina*, Kettings 1. hustru, s. 125, 161.
Catharina (Engelstede), Kettings datter, s. 173.
Christine (Bruns), Kettings datter, s. 173.
Christoffer, M., lyb. rådstjener, s. 103.
Cilly, Bernt Knops 1. hustru, s. 89 f., 102 ff.
Dringelberg, Per, magister, da. skatteopkræver, s. 102.
v. Dyke, Jacob, sørøver, s. 150.
van Dom el. *von Dorne*, lyb. rådsherre, s. 167.
Elisabeth, eng. dronning, s. 130.
Elisabeth, Kettings datter, s. 173.
Elline, gift m. Henning Gagge, s. 128.
Engel Svendsen, formodet »heks«, s. 102, 104, 121.
Erik af Pommern, da. konge, s. 90, 147.
Erik XIV, sv. konge, s. 124, 130, 136.
Ersam, Sebastian, lyb. sekretær, s. 79 f.
Eykhorst, Hans, Catharina Kettings første ægtefælle, s. 125.
Falke, Hermann, lyb. borgmester og admiral, s. 18, 26, 33, 83 f.
Francke, Silvester, da. admiral, s. 140, 171, 173.
Frederik I, da. konge, s. 17 f., 20-25, 28, 30 ff., 35, 38, 43, 49, 59, 68, 90 f., 93 f., 98.
Frederik II, da. konge, s. 88, 96, 127, 130, 137-143, 145, 152 f., 157 f., 160 ff., 164 f., 167 f., 170 f.
Frederik III, da. konge, s. 116.
Friis, Johann, da. kansler, s. 25, 76, 79.
Fynbo, Clemens, s. 101.
Gagge, Henning, jurisdiktionsfoged, s. 110 f., 113 f., 127 f., 140.
Gagge, Peder, bisidder i landstinget, s. 110, 112, 114, 124, 127 f.
Gerken, Jochim, lyb. borgmester og admiral, s. 18, 26, 65 f., 75, 91, 94 ff., 102.
Gert, mester, lyb. ejer af Vestergård, s. 66.
Giøe, Falck, kgl. da. høvedsmand, s. 93.
Gregersen, Holger, da. adelsmand, s. 76.
Gregersen, Trut, da. lensmand, s. 76, 81, 86.
Gunnensen, Birger, ærkebisp, s. 26, 52, 54 ff., 65, 72, 80 ff., 111, 116, 122.
Gustav Vasa, sv. konge, s. 17 f., 20 f., 27, 70, 130, 146.
Gustavel, Pasche, lyb. foged i Mölln, s. 90.
Gyldenstjerne, Mogens, da. rigsråd, s. 125, 133, 142, 150.
Gøye, Mogens, da. adelsmand, s. 139.

- Hals*, Mikkel, ærkebispens foged, s. 31, 62, 65, 101, 127, 174.
Hans, da. konge, s. 26, 42, 58 f.
Hans, skriver, s. 62, 87.
Hansen, Asmus, skipper, s. 140.
Hansen, Bent, frimand, s. 133.
Hansen, Peder, landsdommer, s. 163.
Hardenberg, Eiler, da. rigsråd, s. 127, 174.
Hartling, Cort, ridefoged, s. 128.
Hartwig, Kort, lyb. foged, s. 36, 158, 160 f., 163.
Holst, Hans, ridefoged, s. 153 f.
van Holte, Gert, borgmester i Hamborg, s. 33.
Horn, Clas Christersen, sv. admiral, s. 136 f.
Huitfeld, Peder, da. admiral, s. 136.
Hübertz, J. R., historiker, s. 40, 73.
Jensen, Hans, landsdommer, s. 71 f., 75.
Jepsen, Niels, kgl. da. høvedsmand, s. 26.
Johann III, sv. konge, s. 131.
Johann, søn af Bernt Knop, s. 90.
Kampferbeck, Johann, lyb. admiral, s. 136.
Karl V, tysk-romersk kejser, s. 24.
Ketting, Jørgen, søn af Schweder K., s. 141, 148, 173.
Ketting, Schweder, lybsk foged, s. 36, 68, 73, 84 ff., 89, 101, 118, 125-129, 131-148, 150-158, 160-168, 170-174.
Ketting, Schweder, søn af Schweder K., s. 164, 167, 173.
Kjøller, Birgitte, bondekone, s. 153 f.
Knop, Jens, Kettings skriver, s. 152.
Kneckert el. *Knockert*, kancellisekretær, s. 168.
Knebel, Friederich, lyb. admiral, s. 136.
Knipe, Lukas, brygger og bager, s. 122.
Kniphof, Klaus, kaperkaptajn, s. 24.
Knop, Bernt, lyb. foged, s. 36, 40, 48, 55, 58, 60 ff., 64-68, 70-73, 75 ff., 79-96, 98 ff., 102, 104 f., 107 ff., 114, 116 f., 121-124, 126, 129, 172.
Kristian II, da. konge, s. 17 f., 20, 22, 24, 26 f., 30, 34 f., 42, 55, 59, 64, 67 f., 68, 90, 93.
Kristian III, da. konge, s. 59, 68, 70 ff., 76, 79 f., 89, 91, 94, 107, 109, 111, 113, 121, 124, 127 f., 130, 139, 153, 157, 167.
Kristian IV, da. konge, s. 116.
Krumpen, Otto, dansk hærfører, s. 31, 36, 54, 61.

- Kruse*, Peder, ærkebisp, s. 58.
Køller, Hans, ridefoged, s. 172.
Kaas, Bjørn, da. rigsråd, s. 154, 168.
Kaas, Niels, da. kansler, s. 168.
Ladehusen, Hinrich, Bernt Knops svigerfader, s. 90.
Lagoni, Olaus, kapellan, s. 28.
Lang, Anne, da. adelsfrue, s. 55, 62, 65, 83, 93, 112.
Lange, Niels, da. rigsråd, s. 83, 116.
Larsen, H.C., overbibliotekar, s. 148.
Losenkamp, Jasper, skipper, s. 70.
Lüneburg, Carsten, lyb. foged, s. 27 f., 30, 38, 65 f., 126.
Margarethe, datter af Bernt Knop, s. 90.
Marsvin, Jørgen, da. rigsråd, s. 154.
von Melle, Jacob, ty. skribent, s. 73.
Mestorp, Henneke, lyb. rådstjener, s. 103 f.
Morten, skytte, s. 142.
Müller, Povl Anker, ejer af Vallensgård, s. 174.
Myre, Trut, s. 83.
Nielsen, Peter, bonde, s. 83, 96.
Norby, Søren, da. adelsmand, Kristian II's admiral, s. 20-24, 28, 31, 33 ff., 37 f., 64, 90, 93.
Oxe, Johan, da. rigsråd, s. 148.
Oxe, Peder, da. rigshovmester, s. 83, 86, 112, 114, 116, 124, 127, 133, 139, 142 f., 148, 150, 152 ff., 156 f., 166, 170, 174.
Parsberg, Manderup, kgl. da. slotsfoged, s. 170.
Pedersen, Jens, landprovst, s. 71.
Pedersen, Lars, landsdommer, s. 75 f., 103, 110.
Plönnies, Hermann, lyb. borgmester og admiral, s. 17, 27, 33, 152.
Pors, Stig, stiftslensmand, s. 77, 79-82, 85-88, 100, 109 f., 113.
Rantzau, Heinrich, holst. adelsmand, s. 33.
Rantzau, Johann, holst. adelsmand, feltherre, s. 22, 29 f.
Rantzau, Melchior, holst. adelsmand, s. 30.
Reventlow, Detlef, dr. holst. provst, s. 33 f.
Reymer, Hans, borgmester, landsdommer, s. 103, 110, 127.
Rode, Carsten, sørøver, s. 140, 150.
Rosenkranz, Henrik, da. adelsmand, s. 70.
Rud, Erik, da. admiral, s. 136.
Rud, Jørgen, da. adelsmand, s. 127, 133.

- Rud*, Otto, da. admiral, s. 136.
- Rudel*, Johann, dr. lyb. syndikus, s. 68, 83, 96, 113 ff., 124.
- Salzborch*, Hinrich, borgmester i Hamborg, s. 33.
- Sara*, Bernt Knops 2. hustru, s. 90.
- Schacht*, Bartholomäus, s. 38.
- Schein*, Calixtus, dr. jur. lyb. syndikus, s. 167.
- Schlicker*, Benedictus, lyb. embedsmand, s. 160, 162.
- Schorstein*, Joachim, stettinsk købmand, s. 147.
- v. d. Schulenburgk*, Joachim, pommersk adelsmand, s. 141.
- Skodborg*, Jørgen, ærkebisp, s. 26.
- Skovgård*, Hans, kancellisekretær, da. rigsråd, s. 91, 112, 125, 157, 162, 168.
- Sonne*, Viggo, s. 41.
- Sparre*, Aage Jepsen, ærkebisp, s. 30, 62, 77, 82, 122.
- Stein*, Walther, professor, dr., s. 37.
- Sten*, Hans, s. 122.
- Stenzen*, husholderske, s. 161.
- Stensen*, Sten, ærkebispens foged, s. 55, 62, 109, 116, 122.
- von Sterneberg*, Hans, se Wohlgemuth.
- Stisen*, Otto, Søren Norbys høvedsmand, s. 22.
- Storm*, sekretær i Danzig, s. 38.
- Störtelberg*, Ewerth, lyb. udsending, s. 81 f., 98, 105, 108.
- Talcke*, f. Lüneburg, Kettings 2. hustru, s. 161.
- zur Teldt*, Hans, kaperkaptajn, s. 163.
- Thommessen*, Henningk, kgl. da. underfoged, s. 27.
- Thommisen*, David, domherre, s. 143.
- Thurah*, Laurids de, forfatter, s. 40, 44, 73, 86, 119, 173.
- Tidemann*, Matthäus, lyb. foged, s. 36, 118, 162-166, 168.
- Tielemann*, Henrich, lyb. embedsmand, s. 104.
- Tinappel*, Bartholomäus, lyb. rådsherre og admiral, s. 83, 113, 137.
- Trolle*, Brigge, da. rigsråd, s. 83. 116.
- Trolle*, Herluf, da. admiral s. 135 f., 139, 148.
- Tue*, ærkebisp, s. 47.
- Uf*, Mogens, jurisdiktionsfoged, s. 72, 75 f., 83, 113, 128, 140.
- Ulfeldt*, Andersen, s. 90.
- Ulfstand*, Jep Gerdson, ærkebisp, s. 58.
- Urne*, Johan, jurisdiktionsfoged, s. 163.
- Urne*, Lauge, da. lensmand, s. 127.

von Utenhof, Wolfgang, holst. adelsmand, kansler, s. 20, 23, 32, 37, 64, 66 f.

Valdemar Atterdag, da. konge, s. 26, 42, 90.

Veit, Markus, hamborgsk købmand, s. 102.

Wibbekinck, Kort, lyb. hærfører og rådsherre, s. 22, 26, 36, 61, 91.

von Wickede, Blasius, lyb. foged, s. 36, 82, 84, 96, 98 f., 101-108, 116 f., 119, 121 ff., 131, 174.

von Wickede, Johan, lyb. rådsherre, s. 151, 168.

von Wickede, Thomas, lyb. borgmester, s. 19 f., 21, 23 f., 30, 32, 37, 67, 82, 98, 100, 106 f.

Wildfang, Tønnes, frimand, s. 66, 100 f., 123.

Wittenborg, lyb. borgmester, s. 173.

Wohlgemuth, Hans, se von Sterneberg, Hans, s. 70, 76, 99, 103 f., 122.

Vormordsen, Frans, superintendent, s. 95, 111.

Wullenwever, Jørgen, lyb. borgmester, s. 68 f.

Zander, Poul, lyb. købmand, s. 128.

LYBÆKKERNE PÅ BORNHOLM

Af M. K. Zahrtmann

(TIDSSKRIFTET »MUSEUM«, 1894)

I.

Lige som Bornholm har sin særegne Natur, sin særegne Befolkning og sin særegne Dialekt, der skiller Øen fra det øvrige Danmark, saaledes træder ogsaa denne Skilsmisse frem i dens særegne Historie. Denne er endnu uskreven, skjøndt den synes at maatte kunne drage Forskeren til sig, rig som den er paa uopklarede Gaader trods det snævre Rum, hvorpaa den bevæger sig. Bornholms meget lærde Krønikeskriver Rasmus Pedersen Raufn begynder sin i 1671 skrevne chronica Boringiaca (Bornholms Krønike) med det Tidspunkt, da Noah selv ottende gik ud af Arken; men den Række Billeder, som her vil blive givet i løst Sammenhæng, er dog *kun* hentet fra Tiden efter Aar 1500.

Middelalderen havde hjemsøgt Bornholm med blodige Krige og ødelæggende Naturbegivenheder, overfor hvilke den Tids Mennesker stod hjælpeløse. Derom vidne dens mange - otte - afbrændte eller paa anden Vis ødelagte Borge og dens til et kraftigt Forsvar indrettede Kirketaarne; derom vidner Sagnet om den sorte Død, et nyt Syndflodssagn, der lader Øen beholde ikkun ét Menneskepar tilbage. Derom vidne endelig Ruinerne af Hammershus, der i det trettende, fjortende Aarhundrede var som et Tvisstens Æble for den danske Krone og den lundske Ærkebisperstol; i Løbet af 68 Aar (1259 til 1326) skiftede det saaledes ti gange Eiermand. Stridighederne endte med, at Bispestolen beholdt Slottet og Øen og bevarede dette Herredømme indtil 1522. At det ikke var mildt, synes at fremgaa af det Brev, hvorved Bornholmerne hyldede Kong Erik Menved 1319, og hvori omtaltes mangfoldige Forurettelser og haarde Undertrykkelser, Udplyndringer og Røверier paa Bornholmernes Gods og Eie, Baand, Fængsel og Pinsler paa deres Personer, Landsforvisninger, Lemlæstelser, skjændige og grusomme Drab paa deres Slægt og Venner og andre Forsmædelser, Forfølgelser og utaalelige Forurettelser, udøvede af Ærkebisp Æsger Juel af Lund og hans Tilhængere, der bestod af Mænd, som vare lovlig forviste, fredløse og domfældte i Danmark formedelst deres uhyre Forbrydelser. Selv om meget i denne Beskrivelse maa føres paa Leilighedens Regning,

synde dog sikkert de Skribenter i Spytslikkeri, der kalde det ærkebispelege Regimente for Øens Guldalder. Vel forløb det femtende Aarhundrede fredeligt for Bornholm; men lige til det sidste, da deres Herredømme alt stod for Fald, vidste de geistlige Herrer at sætte Pris paa deres Undergivnes timelige Gods. Dette ses af Ærkebispenses Strid med Ridder Niels Brahe til Vandaas, som efter sin Svigerfader Peder Lang eiede meget Jordegods paa Bornholm, den samme Niels Brahe, som henrettedes 1529 i Kjøbenhavn formedelst sin Troskab mod Kong Christian den Anden. Denne Strid begyndte 1511 og fortsattes i ti Aar. Niels Brahes Bønders Kæremaal af 1515 gik ud paa, at Bispen og hans Embedsmænd havde voldelig nødt og trængt dem til at give Bispen Landgilde, som de havde burdet give Niels Brahe med Rette, og dertil havde Bispens Foged pantet og voldelig taget af 29 Gaarde, som tilhørte Niels Brahe paa Bornholm, sex ulovlige Skatter, deriblandt Gæsteri og »havde faret med dem saa uskjellig og taget deres Klæder af deres Krop og Gryden af deres Ild og kastet deres Mad i Skarnet, saa at de var saa udarmede, at de maatte forlade baade Bo og Bygge, og saa at Gaardene vare moxen øde.« Ved et aabent Brev af 1517 tog Kong Christian den Anden Niels Brahes Bønder og Tjenere paa Bornholm, deres Hustruer, Børn, Tjenere og Gods i sin kongelige Hegn, og 1521 gav Ærkebisp Jørgen Skodborg sin Foged paa Hammershus Ordre til at tilbagegive dem, hvad han urettelig havde modtaget fra dem.

Med Skildringen af denne Strid ere vi traadte ind i det sextende Aarhundrede, hvis senere Tildragelser bragte Bornholmerne til at ønske sig det ærkebispelege Regimente tilbage; i deres Klager over de ny Herrer gik det Suk ofte igjen: »Saaledes skete det ikke i Sten Stensens Tid« (Sten Stensen døde omtrent 1520 som Bispestolens Foged paa Hammershus). Lybækkerne plyndrede og hærjede Bornholm 1510 saa grumt, at Jens Holgersen Ulfstand i et Brev til Kong Hans (Malmø 1510^{14/7}), kunde omtale det Rygte, at Bornholm var afbrændt. Nexø gik ved denne Leilighed op i Luer. At Lybækkernes Plyndringstog strakte sig over hele Øen, synes at fremgaa deraf, at ogsaa Aakirkeby midt inde i Landet fangede stor Skade og Fordærv af Rov og Ildebrand, saa at Ærkebisp Børge saa sig nødt til 1511 at eftergive den det forløbne Aars Afgift af Smør og at nedsætte Afgiften for de kommende syv Aar fra tre til én Tønde Smør aarlig, lige som han gav Byen forskellige Lettelser i Anskaffelsen af Tømmer og Lægter til nye Gaarde og Gærder. Lybækkerne kom igjen 1522 og indtog Øen og Slottet Hammershus med Sværdet, og da deres første Foged Berent Knop overtog Øens Bestyrelse 1525, var Øen i stor Armod, Slottet helt afbrændt, øde og ned-

brudt, og der fandtes paa det intet Sparre- eller Tagværk.

Fra 1522 til 1576 vare Lybækkerne Øens Herrer. Kong Frederik den Første afstod nemlig 1525 Bornholm (som hans Forgænger Christian den Anden i Begyndelsen af Aaret 1522 havde inddraget fra Lunds Bispestol) til Lybækkerne i et vist Aaremaal som Erstatning for de Tab, de havde lidt i Krigen mod Søren Nordby, og for deres Bekostninger ved Indtagelsen af Gulland - alt dette ansloges til 158,019 lybske Mark; derimod skulde Lybækkerne rømme den sidst nævnte Ø. Afstaaelsestiden bestemtes 1526 til 50 Aar. Kongen holdt Lunds Bispestol skadesløs ved at overdrage den Varberg Slot med tilliggende Herreder i Skaane. I Overenskomsten med Lybækkerne forbeholdt Kongen sig Overherredømmet og den saakaldte geistlige Jurisdiktion over Bornholm, saa at han kunde paadømme Indbyggernes Klager over de lybske Fogeder og selv holde en Foged og Landsdommer paa Øen samt udskrive almindelig Landeskatt fra den. Af denne sidste Ret benyttede den danske Krone sig ret flittig i de følgende Aar.

Der kan ikke være Tvivl om, at allerede den første lybske Foged paa Hammershus, Berent Knop (1525 - 43), gjorde sit Yderste for at afnøde den fattige Ø Afdrag paa den nævnte Sum, og det Afdrag med blodige Renter. Dette ses af hans Regnskabsaflæggelse for Aarene 1526 - 42 og af, at Bornholmerne 1555 paaklagede 116 Sager for den til Øen oversendte dansk-lybske Kommission, angaaende Afgifter og Bøder, som Berent Knop ulovlig havde oppebaaret af dem, samt af, at den samme Kommission paaviste, at Berent Knop havde tilegnet sig en Del af de Afgifter, der som hørende under den geistlige Jurisdiktion vare forbeholdte den danske Konge. Bedre end af alt dette ses det af den Omstændighed, at Øens Beboere hurtig drevs til en fortvivlet Reisning mod deres strenge Herrer, og denne Reisning er et saa meget vægtigere Vidnesbyrd, som der ikke findes Tegn til, at Bornholmerne have dristet sig til alvorlig Modstand mod Lybækkernes tidligere Plyndringstog 1510 og 1522.

Christian den Tredie udnævnte 1535 den paa Bornholm bosiddende Adelsmand Mogens U (i de forskjellige Skrivemaader Vff, Vgh, WU, We, W udtaltes dette Navn vistnok som U) til kongelig Landsdommer paa Øen og skrev samme Dag Brev til Bønder og Almue paa Øen, at han vilde komme dem til Hjælp og Undsætning og fri dem fra de Lybskes Magt og indkræfte Slottet fra de Lybske og til Danmarks Krone, som det tilforn havde været. Sytten Dage senere sendte han atter Brev til Bornholm om, at han nu skikkede did Skibe, Folk og Heste. Christian den Tredie laa paa denne Tid i aaben Feide med Lybækkerne (Grevens Feide).

Opmuntrede ved disse kongelige Tilsagn greb Bornholmerne til Vaaben mod deres lybske Herrer, men uden Held. Neppe en Maaned efter det sidste Brev sendte Christian den Tredie Mogens U et nyt Budskab til Almuen paa Bornholm, om at

»Kgl. Majestæt er til videndes vorden, hvorledes de have sat sig op imod Rigets Fjender at tilhjelpe at afværge deres Fædrenesriges og deres egen Skade og Fordærv, for hvilket Hans Naade dem kærlig betakker, og vil Hans Naade være dem en naadig og gunstig Herre og Konge igjen og beskytte og beskjærme dem for al Vold og Uret, og haver Hans Naade derfor udredet og udskikket fire Orlogsskibe, som skulde være kommet dem alle til Trøst, Hjælp og Undsætning; saa haver Hans Naade erfaret, at samme Skibe ikke ere komne til Stede for Storms og Uveirs Skyld, som haver adskilt dem fra hverandre i Søen; thi beder Kgl. Majestæt dem, at de herefter ville være villige som tilforn og tilhjelpe at afværge Rigets Fjender og deres eget Fædrenelands Skade og Fordærv og tilhjelpe at gjøre Rigets Fjender Modstand og Afbræk, eftersom U dem paa Hans Naades Vegne undervisende og befalende vorder, det vil Han med al Naade og Gunst mod dem alle og hver især bekjende.«

Om selve Reisningen haves kun faa og usikre Efterretninger. Forledte af de kongelige Løfter om Hjælp, hvilke ikke opfyldtes, synes de bornholmske Bønder at have samlet sig under Mogens Us Ledelse; men de lybske Landsknægte tilføjede dem et blodigt Nederlag paa Egla Enge Syd for Aakirkeby. Der fortælles, at Bornholmerne i dette Slag for første Gang lærte at kjende Ildvaaben og deres ødelæggende Virkning, men dette er lidt rimeligt; thi i en Klage fra 1553 over Berent Knop siges der, at alle Kirker paa Bornholm havde Bøsser, baade Hager og Kobberstykker, som Knop tog fra Kirkerne og lod føre til Hammershus, og Kirkerne havde fra Arilds Tid havt Skyts til at afværge Landets Fjender med, naar noget paa-kom. Reisningen kan neppe have havt nogen lang Varighed; Knop omtaler den senere - 1543 - kun som »Feiden Anno 35«, og den afsluttedes derfor rimeligvis allerede 1535 med Nederlaget paa Egla Enge. Af de fem paa Lybæks Raadhus opbevarede Sølvbægre, Lybækkerne modtog som Seirstro-fæer fra Bornholm, bære Aarstallet 1538, beviser ikke, at Feiden varede ved lige til dette Aar. Efter det mislykkede Oprør foer Berent Knop strengt frem med Henrettelser, Gjæsteri og Afgifter. Hovedmanden, Kongens Landsdommer Mogens U, maatte flygte til Skaane for den lybske Fogeds Vrede; endnu 1553 udtalte Knop sig om ham paa følgende maade: »Hvor forræderisk og uærlig han har handlet, ligger aabent for en Dag, og han havde fortjent at straffes ikke alene paa sit Gods, men ogsaa paa sit Liv.« Han synes ikke at være vendt tilbage til sit Embede og sine Gaarde paa Bornholm før 1562, da Kong Frederik den Anden udnævnte ham til sin Foged paa Øen og forlenede ham med St. Jørgens Hospital (Spidlegaard i Aaker Sogn). Den daværende lybske Foged Schweder Kettingk klagede

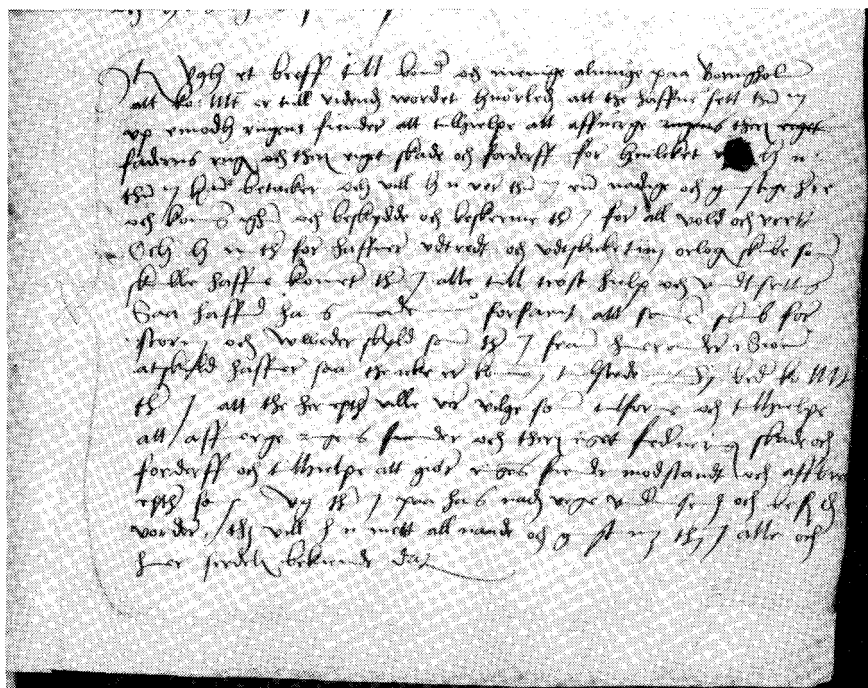

Fig. 21. Kongebrev til bornholmerne 1535. Christian den 3. har erfaret, at bornholmerne har sat sig op imod lybækkerne for at hjælpe fædrelandet, hvilket han takker dem for. Han havde sendt 4 krigsskibe til hjælp, men på grund af storm og uvejr var disse kommet fra hinanden og nåede derfor ikke frem. Han beder dem om fremdeles at gøre modstand mod rigets fjender. (Rigsarkivet.)

1564 paa ny over ham: »U er udygtig til sit Embede, har ingen Myndighed hos Bønderne og opholder sig for det meste i Skaane.« Her døde Mogens U i 1565.

Christian den Tredie maatte lade sine tro Bornholmere i Stikken. Grevens Feide tvang ham til ved et Forlig i Hamburg 1536 at tilstaa Lybækkerne 50 Aars Forlængelse af den Tid, hvori de skulde besidde Bornholm, alt-saa til 1626; til Gjengjæld skulde de inden sex Uger drage deres Leietropper ud af det danske Rige og aftakke dem. Bornholm havde aldrig været syn-derlig fast knyttet til Danmarks Krone undtagen ved sine Beboeres Sinde-lag; Skilsmissen gjordes herved endnu dybere.

Den følgende Tid fyldes af Bornholmernes Klager over den lybske Foged Berent Knop. Kongen og Lybækkerne sendte 1538 og 1543 Udsendinge til Bornholm for at paadømme Indbyggernes Klagemaal; men saa længe Bornholmerne stod Ansigt til Ansigt med deres Plageaand Berent Knop, synes de ikke at have turdet komme frem med deres Klager over ham. De omtalte Udsendinge holdt 1543 Landsting i Aakirkeby; alle Sandemænd havde tillyst i deres Sogne, at hvo, der havde at beklage sig over Knop, her skulde blive hjulpen til sin Ret; »dog Ingen klagede over ham, men de takkede ham.« Berent Knop gik 1543 efter eget Ønske af som Foged paa Hammershus; og først for den næste Kommission, der oversendtes 1555 til Øen, og som bestod af Børge Trolle, Peder Oxe og Niels Lange paa dansk Side, Borgermester Dr. Falck og Raadmand Bartholomeus Tinappel paa lybsk Side, brød Klagerne over ham løs. Af Bornholmernes 120 Klager gjaldt de 116 Berent Knops uretfærdige Domme og Skattekrav; heraf afvises kun én, i hvilken der tidligere var sluttet Forlig, og i de øvrige tilkendte den samlede Kommission Klagerne en Erstatning, hvis Sum løb op til omkring 4000 Lod Sølv. Endvidere maatte Lybækkerne gaa ind paa at udbetale 3625½ danske Mark, som Knop ulovlig havde indkrævet af den geistlige Jurisdiktion, hvis Indtægter tilkom Kongen. Af Klagerne karakteriserer den følgende Knops Hensynsløshed og Griskhed:

»Først fik han en Regnskabsbog fra Nexø Kapel; derover er Kapellet forarmet, at han forkom samme Regnskabsbog. Var dertil et Sølvkors, ud af hvilket Berent tog en Sten; at tilspørge ham om samme Sten, og hvor Korset siden blev af. Var der en Sølvknap i Korkaaben, fast større end et Hønsæg; at tilspørge ham om samme Sølvknap. Siden Kalk og Disk; at tilspørge ham, hvor de ere komne hen, og tilbageæske alt dette tilsammen. Item at tilbageæske det Skyts, som han tog fra Kirkerne her paa Landet. Tog han en Gaard fra en Præst, som hed Hr. Kort, udi Nexø, Præstens rette Arv og Eie. Siden fratog han Præsten Nexø Kirke og havde den fra ham i ti samfulde Aar og skadede ham udi den Tid vel over 200 Mark. Der tilmed lod Berent hente Hr. Kort om Søndagen, som han skulde gjøre Tjeneste udi sin Kirke, og lod ham føre til Slottet; og da var der to Børn at kristne og to Kvinder at lede i Kirke, og Børnene førtes hjem igjen ukristnede.«

De uretfærdig udpressede, for den Tid betydelige Summer give os en Anelse om, at Berent Knop vidste at fylde ikke blot det lybske Raads, men ogsaa sine egne Lommer paa Bornholmernes Bekostning. Desuden plagede han disse med Hoveriarbejde til Nybygninger og Istandsættelser paa Hammershus, der var afbrændt og uden Tag, da han overtog det. Han nævnes som Bygmester af Manteltaarnet; men dette Slottets mægtigste Taarn viser sig ved sin centrale og høje Beliggenhed som Fæstningens Kjærne og maa som saadan rimeligvis have en ældre Oprindelse. Paa et Møde i Kolding 1553, hvor Kong Christian den Tredie personlig og ved sit Raad forhandle-

de med lybske Udsendinge om Forholdene paa Bornholm, ankede Rigsraadet over, at Lybækkerne imod Overdragelseskontrakten havde tiltaget sig at opføre ny Bygninger paa Slottet; disses Udsendinge svarede, at der vel var repareret et og andet, dog kun for at vedligeholde Slottet, at det ikke skulde falde ned; da lod de kongelige Raader bringe en Afbildning af Hammershus, paa hvilken de viste adskillige ny Taarne og Bastioner, og hertil svarede Lybækkerne, at disse Bygninger vare opførte til Kronens Bedste og til Slottets bedre Forvaring, og at man ikke deri maatte se nogen Trusel. Imidlertid nævntes det hele Slottet overragende Manteltaarn ikke særskilt ved denne Lejlighed. - Ved de ny Havneanlæg i Sænebugten lige Nord for Slotsruinerne stødte man 1891 paa store Levninger af Tømmerværk fra en ældre Havn, hvilke man tilskrev Lybækkernes Tid, dog uden sikker Hjemmel. En saadan Havn findes intet Steds omtalt, skjøndt den i sin Tid maa have været et stort Værk; at dens Levninger have staaet indtil vor Tid, vidner om dens Bygherrers Dygtighed, thi selv Nutiden har store Vanskeligheder at overvinde ved at grunde en Havn paa denne Klippekystr, der vender sit haarde Fjæld lige imod de voldsomme Vestenstorme.

Alt i Alt var Berent Knop Bornholmerne en grum Herre. Han efterfulgte af den svagelige Junker Blasius von Wickedem, som døde 1547 og begravedes i Allinge Kirke. Der er intet særligt at fortælle om ham, saa lidt som om hans Eftermand Mester Herman Boitin, hvis Bestalling som lybsk Foged paa Bornholm udløb 1556.

II.

De sidste tyve Aar af Lybækkernes Herredømme paa Bornholm fyldes af Fortællingen om én Mand: *Schweder Kettingk*. For Nutidens Bevidsthed staar dette Navn ligesom Berent Knops med mørke Farver i Øens Saga, men med Urette.

Schweder Kettingk, Borger i Lybæk, købte Vallensgaard i Aaker Sogn, Bornholms største Landeiendom, af Karsten Lyneborg, som havde opbygget Gaarden af Øde, og som 1541 havde faaet den overdraget af det lybske Raad til arveligt Lehn under Forudsætning af den danske Regjerings Stadfæstelse. Kettingk opholdt sig paa Øen og overværede den dansk-lybske Kommissions Forhandlinger paa Maglegaard i Østermarker Sogn 1555 som forudbestemt Afløser af den lybske Foged Herman Boitin. Det lybske Raad udfærdigede 1556 Bestalling for ham paa at være Foged paa Born-

holm i ti Aar og anerkjendte hans Kjøb af Vallensgaard ved at tilstaa ham Skattefrihed for denne Eiendom. Det faldt strax i hans Lod at skulle tilbagebetale Bornholmerne de 4000 Lod Sølv til Erstatning for, hvad Berent Knop havde fravendt dem; men det lybske Raad trak Tilbagebetalingen i Langdrag, og Bornholmernes Misfornøielse vendte sig mod Kettingk. Han fik en Del Stridigheder med dem, saaledes 1562 med Rønnebo om deres Raadhuskjælder og om Gjæsteri og med Nexøbo om Bjergningen fra et strandet Skib; i den sidste Sag bad han tjenstlig det lybske Raad om, at det vilde tilskrive ham »en alvorlig og haard Befaling at tilholde Nexøbo, at de skulde betale alt det Gods, som de havde taget af Lasten udover den halvanden Daler, som var den først akkorderede Bjergeløn, for at beængste dem for de andre gjenstridige Almuesmænds Skyld, hvorvel det ikke var muligt at faa ti Gylden tilbage fra dem; thi der havde været mange fremmede Fiskere fra Bleking og Skaane med ved Bjergningen, og disse havde spist den bjergede Lax og solgt de bjergede Huder; dertil var det fattige, ufornuftige Folk, dog gjenstridige nok.« I denne Udtalelse spores en vis Medfølelse hos Kettingk med de fattige, ufornuftige Bornholmere; Udtalelser fra en senere Tid, da han under Krigens Uro havde levet sig sammen med dem, lægge en saadan Medfølelse klart for Dagen.

1563 udbrød den nordiske Syvaarskrig. Den bragte trange Tider over Bornholm, og den gav Schweder Kettingk, der alt var til Aars, Leilighed til at lægge hidtil ubrugte Evner for Dagen som Øens dygtige Forsvarer. Det skyldtes hans utrættelige Udholdenhed, Omhu og Paapasselighed, man tør vel sige: hans Feltherretalent, at Øen undgik Plyndringer; hvad Bornholmerne ikke evnede under deres lundske Overherrer, at forsvare deres Ø, det lærte nu Schweder Kettingk og hans lybske Landsknægte dem. Han har herfor gyldigt Krav paa deres Taknemmelighed.

Krigen indlededes Pinsedag 1563 med et blodigt Søslag udfor Rønne mellem den danske Flaade under Jakob Brokkenhus og den svenske Flaade under Jacob Bagge; fire danske Skibe bleve tagne af Svenskerne, deriblandt Admiralskibet »Herkules« med Brokkenhus om Bord, og efter tre Timers Kamp flygtede Resten af den danske Flaade. De ængstede Bornholmere tilbød Jakob Bagge en Brandskat på 6000 Daler; men han vilde ikke modtage den, fordi der endnu ikke forelaa nogen aaben Krigserklæring mellem de to Riger.

Kettingk tog strax med stor Iver fat paa at ruste Øen imod Krigen, som for en stor Del skulde udkæmpes i de bornholmske Farvande. Paa egen Bekostning udrustede han allerede i 1563 Skibe til at udspeide Svenskerne og

gjøre dem Skade ved Kaperi og paa anden Vis; et sligt Kaperi gik let over i almindeligt Sørøveri, og Kettingk holdt sig næppe helt fremmed for et saadant. De Svenske opbragte 1564 et af hans Skibe og solgte det i Stralsund; atter 1565 tog de under Bornholm to skønne Skuder med sex Læster Salt og andet Gods fra ham, saa at han mistede derudi saa godt som 400 Daler. Den følgende Maaned lod han bygge en ny Jagt, og i Mangel af bornholmsk Mandskab bemandede han den med Folk fra Lübeck. Fra sin Ud-kigspost Hammershus gav han under hele Krigen Kong Frederik den Anden værdifulde Efterretninger, saaledes om det store Søslag under Øland 1564 den 30. Mai mellem den dansk-lybske og den svenske Flaade; i dette Slag sprang det svenske Admiralskib »Makaløs« i Luften, og den svenske Admiral Jakob Bagge toges til Fange. Han førtes til Hammershus, og den dansk-lybske Flaade landsatte 200 syge Mand til Pleie paa Bornholm; Kettingk forsynede Flaaden med 200 friske Mand i deres Sted, udtagne af Øens tjenstdygtigste Mandskab. Da en Afdeling af den danske Flaade, ti Skibe stor, den 20. Mai 1565 laa under Bornholms Sydkyst, fik den Bud fra Kettingk om, at han fra Hammershus saa en stor svensk Flaade paa over tredive Skibe komme Nordnordøst fra, og de Danske slap bort i Tide. Kettingk og hans Kaperskibe gjorde sikkert de Danske gode Tjenester.

Krigen førtes med stor Grusomhed, og Bornholmerne blev Vidner til flere Exempler herpaa. En svensk Flaade paa omtrent 40 Orlogsskibe under Klaus Flemmings Kommando lagde sig tæt under Hammershus og opsnappede her 14. Juli 1564 ni skønne, velladede lybske Narvafarere; af et af de tagne Skibe lod Svenskerne det kostbareste Gods udlosse, derefter bragte de nogle af de fangne lybske Kjøbmænd og Skibsfolk ombord paa det og bandt dem fast der, drev saa Skibet fra deres Admiralskib ind imod Land og antændte det; de stakkels Fanger blev saaledes »røgne en effen Tid«. Da Skibet ikke vilde brænde og truede med at drive i Land, satte de Svenske fire Baade ud, hvis Mandskab stak det i Brand fra alle Sider, saa at Skib og Fanger opbrændtes. Fra et andet Skib lod de mange af Fangerne kaste overbord i Bornholmernes Paasyn. Da Kettingk den følgende Dag kom ned til Stranden, fandt han »mange Maver og Menneskeindvolde«; han tilføier i sin Beskrivelse heraf: »Den Almægtige maa forbarme sig, som ikke vil lade sligt grueligt Mord og Tyranni ustraffet.« Ogsaa det følgende af hans til det lybske Raad rettede Skrivelse fortjener at anføres:

»Derefter om Aftenen Klokken syv vendte Vinden sig mod Vest, og Svensken løb herfra Nord ud i Søen, men gjorde sig, førend alle Skibene kom under Seil, stort Arbeide for at antænde nogle Fiskerleier; det vilde ikke lykkes ham, det afværgedes af Hageskytterne og Land-

folket. Den fangne Jakob Bagge udlod sig med, at den svenske Flaade inden otte Dage skulde komme tilbage; han vidste ogsaa at sige mig, førend den kom, den visse Dag for dens Ankomst og forudsagde andre Ting, jeg véd ikke ud af hvilken Kunst, om han har det fra sin Engel eller ikke. Havde jeg kjendt Kgl. Majestæts og Eders Ærbare Naaders naadigste Sind og gunstige Villie, vilde jeg strax have ladet alle Fangerne, adelige og uadelige, røge paa lige Vis og opbrændt deres Maver ganske; vil dog ikke undgaa sin tilbørlige Løn og Straf.«

Denne Skrivelse giver et Billede af Tidens Grusomhed og Overtro. Betænker man, at det heri skildrede Barbari og utallige lignende Handlinger fremkaldtes af en Strid om det lille Billede: , da fristes man til at gøre Schweder Kettingks Ord til sine: »Den Almægtige maa forbarme sig, som ikke vil lade sligt grueligt Mord og Tyranni ustraffet.«

Bornholmerne fik saaledes at se, hvad de kunne vente sig af Fjenden, hvis han kom i Land paa deres Ø. Det Efterfølgende viser, hvorledes de under Schweder Kettingks Ledelse afværgede dette. En svensk Flaade paa 14 store og 22 andre anstændige Skibe, rimeligvis under Klas Kristersson Horns Kommando, lagde sig i September 1565 under Øen, beskød den og »regerede vældigt«. Men naar Svensken skød fire Skud mod Landet, skød Kettingk efter sin egen Beskrivelse fra Landet otte Skud mod ham og sparede hverken Krudt eller Lod af hele og halve Kartover; dette holdt ved tre Dage og Nætter hele Øen rundt. Den svenske Admiral sendte et Brev i Land, at Bornholmerne skulde sende ham nogle gode Mænd for at underhandle med ham; men han fik intet Svar. Flaaden løb da Syd paa fra Øen, men vendte tilbage for at overrumple den. Kettingk lod sig dog ikke narre; han havde imidlertid ført Folk og Skyts paa Vogne til Stranden og ladet ti Faner flyve. Fjenden beskød atter Landet stærkt; men gjorde ingen anden Skade end at skyde to Ænder; han forsøgte Landgang med fem Espinger, fulde af Mandskab, men blev slaaet tilbage. - Kettingk skrev til Kong Frederik den Anden om sine Foranstaltninger: »Jeg har nogle tyske Landsknægte og alle Bønderne i anstændig Rustning, anvender Flid Dag og Nat, ligger selv paa Stranden og holder Bønderne under haard Straf, at de skulle værgе sig under Livsstraf; jeg frygter, at det ellers snart skulde tage en anden Vending, hvilken Gud naadig afvende.« De nævnte lybske Landsknægte, 400 i Tallet, fik deres Sold udbetalt af det lybske Raad; deres Forpleining fik de af de bornholmske Bønder. Oprindeligt var det bestemt, at Bornholmerne ogsaa skulde besolde dem; men da Øens Indbyggere vare fattige og aarlig maatte svare Kongen og Raadet Skyld, fritog det lybske Raad dem 1565 herfor.

Det næste Aar havde Kettingk kun 200 Landsknægte; han holdt da Møn-

string over Landfolket og forsynede det med gode »Rør« (Bøsser) og andet Væрге. Der blev snart Brug herfor. Klas Horn lagde sig under Øen med en Flaade paa 60 Skibe, hvoraf 36 var gode Orlogsskibe, Resten Pinker, Jagter og Koffardiskibe, og sendte 14. Juni Bornholmerne et Brev om at skikke gode Mænd til Underhandling med ham:

»Men der I denne min Villie og Begjæring ikke efterkomme, da skulle I betænke, at jeg saadant Eders Hovmod ingenlunde vil saa lade blive ustraffet, som jeg gjorde det sidste Høst, uden I skulle det fuldelig vente, at jeg vil Eder tilbørligen og paa det heftigste hjemsoge baade med Mord, Rov og Brand og i alle Maader stille mig saa imod Eder, som den ene Fjende pleier at stille sig imod den anden, agtende Intet hvad som den Slotsfoged paa Hammershus Eder indblæser og forbyder, og fordrer jeg herpaa Svar med denne Brevviser uden al Forsømmelse og Fortøven.«

Kettingk gav ham til Svar, at han intet vidste Horn til Villie uden Krudt og Lod, og at denne skulde besøge Landet, saa vilde Kettingk modtage ham, som en Fjende pleiede at modtage den anden. I ti Dage holdtes Skjærmydsler vedlige fra begge Sider. Natten til 24. Juni sendte Kettingk to Baade med tolv Mand ud til den svenske Flaade; de bordede et af Koffardiskibene, ladet med Kjøbmandsgods, gjorde den tre Mand store Besætning til Fanger og bragte Skibet til Land. Kettingks Beretning til Kongen om disse Begivenheder er dateret fra Feltleiren paa Bornholm; heraf ses, at han havde indrettet en fast Leir, som rimeligvis tjente til Dækning for den sydlige Del af Øen, paa hvis lave Kyst Landgang lettest kunde ske og ikke kunde afværges af Fæstningen Hammershus. Dens Sted kan nu ikke paavises.

Ogsaa fra Krigens sidste Aar 1570 er bevaret en Skrivelse, der belyser hans dygtige Forsvar af Bornholm. I Juli kom en svensk Flaade paa 43 Orlogsskibe under Øen og omseilede den for at opfange Koffardiskibe. Kettingk skrev til Kongen:

»Medens de nu saaledes løb omkring Øen, vilde de gjerne gjøre Landgang; saa fulgte jeg dem med hele Landfolket, nogle tyske Knægte og godt Skyts, saa at de intetsteds kunde komme i Land, men fik gode Skud og nogle døde, som de strax bandt til Brædder; de gav dem en Mark til Tærepenge, og saaledes drev de i Land og blev begravne ved Stranden. Mine Folk iagttog, at et af deres Koffardiskibe var kommet noget nær under Land, de anfaldt Skibet med tre Baade og tredive Mand og indtog det. Da nu Svenskerne saa, at jeg havde dette Skib inde, lod de en Pinke med, jeg tror, over hundrede Mand løbe det paa Siden i den Hensigt igjen at fravriste mig det. Da jeg nu havde dem saa nær med deres Pinke, at de vilde hugge Skibstovet itu, lod jeg tre Falkoneter og tillige Hageskyts løsne imod Folket, saa at man kunde se med stor Lyst, hvor jammerlig de faldt over Ende. Dog blev saa mange uskadte, at de atter roede Pinken ud og slap derfra. Den første Dag, da de kom her under Landet, lod jeg ogsaa fratage dem en Skude. Og er det i dette visselig sandt, at Eders Kgl. Majestæts underdanige Landfolk har holdt sig saa trofast og standhaftigt imod Fjenden, at det i Sandhed bør berømmes: deres Korn have de ladet staa i Marken og værget Kysten, alt i Haab om, at Eders Kgl. Majestæt vil erkjende sligt i Naade imod min ringe Person og disse fattige Undersaatter, at de

Fig. 22. Schweder Ketting, lybsk foged på Bornholm 1556-72. Gravplade i Våbenhuset i Aa kirke. Den måler 240 gange 156 cm og er hugget ud i rødlig kalksten, sandsynligvis et lybsk arbejde. Indtil 1874 lå gravpladen under alteret i kirken. Gravpladen viser Schweder Ketting mellem hans to hustruer, nedenunder hans adelsmærke, bl.a. et halvt møllehjul og en halv rose. I hjørnerne symbolerne på de 4 evangelister. Gravskriften står på plattysk og lyder oversat til dansk således: I året (15)68 den 13. maj døde den ærbare og dydige fru Chatrina Kettings - i året (15)72 den 9. oktober døde den ærbare og dydige fru Thua Kettings - begge ægtehustruer til den ærbare og (ulæseligt ord) Schweder Ketting - høvedsmand på Hammershus og Bornholm og ligger de her begravet. Gud give dem en glædelig opstandelse.

(Foto: Gert H. Jørgensen.)

hernæst maatte en Tidlang forskaanes for slige store Skatter, som de nu nylig have udgivet med Smerte. Dog skulle de skikke og holde sig som tro og lydige Undersåtter i alt, hvad muligt er.«

Slutningen af denne Skrivelse viser, at til de andre store Plager, som Syvaarskrigen bragte over Bornholmerne, kom ogsaa trykkende Skatteudskrivninger til den danske Krone. Slige fandt Sted 1563, 1564, 1567 og aarlig 1569-73. Allerede 1564 gik Kettingk i den Anledning i Forbøn for Øens Indbyggere hos Kongen; han gjorde denne opmærksom paa, at de havde forsynet den danske Flaade med anseligt af Oxer, Faar, Brød, Øl osv., saa at den havde faaet, hvad den behøvede, i Stedet for at den før altid havde maattet mangle; skjøndt de altid maatte være betænkte paa at afværge Overfald og havde holdt Knægte med stor Omkostning, havde de dog maattet udrede Mandskab til Flaaden, saaledes at fem Mænd havde udredet og bevæbnet den sjette, hvilket udgjorde 300; dertil var Fiskeriet og Handelen paa Tyskland standset. Atter i et Brev af 1565 til Slotsherren paa Kjøbenhavns Slot, Mogens Gyldenstjerne, talte Kettingk Undersaatternes Sag. I det Foregaaende er anført Ytringer af ham, som vise, hvorledes ogsaa han under Indtrykket af den barbariske Krigsførelse kunde finde Hævnen sød og Gjengjældelsen retfærdig. I brevet til Gyldenstjerne lagde han sin Medfølelse for Menigmand og sin Medynk med Krigens Offre saa aabenlyst for Dagen, at det stempler ham som en sjælden ædel Natur blandt den Tids Stormænd, der ikke lod disse Egenskaber, om de fandtes, træde ofte frem i Ord eller Daad. Disse Ytringer, som her anføres bogstavtro til Prøve paa Kettingks Færdighed i at skrive et for den Tid godt dansk Sprog, frikende ham for den Dom, Eftertiden har fældet over ham i Betegnelsen: Schweder Kettingk den onde. Han skrev saaledes:

»Jeg wid icke, huadt jeg skall skriffue, wñnderlige gaar thenne Feide for sigh: kommer her nogen aff Kong. Matts. ellir de Lybskis orloffs skiib, kandt de gandsche well pucke og prale, slaar the Suenske jhiell och seer inngenn aff thennom och will allethidtt haffue aff thette lille lanndt, saa att thett bliffuer slett forderffuith. De haffuer holdith en stor hob Lanndzknegte och holder thennom enndnu, saa att wij haaber, thette lanndtt att holde for denn Suenske, alltt medtt gudz hielpe. Kierre her Monns, thett thienner icke att schriffue, huis mandtt stundum seer och hører: Gud forbarne sig offuer thenne Feide. Sammeledis giiffuir jeg edir klarligenn tilkennde, att nu ij søndags natt hwdj enn stoir storm bleff (strandede) her ij (to) aff Jenns Bildis Jagther paa Gottlanndt, thenn ene med mandtt och alltt, de Andre bleffue alle reddede, menn skiibett alltt ij stycker. ... Mandtht motte see enn ynnckeligheddtt paa the døde karle, som erre begraffuene, och enn partt erre icke enndnu fundenn.«

Paa en Befaling fra Frederik den Anden af 1565 til at udskrive paa Bornholm 300 gode, raske Karle med gode, duelige Værger til Flaadens Brug svarede Kettingk 1566, at Øen ikke kunde levere Matroser af Mangel paa

Folk. Kongens Befaling var saa meget mere overdreven, som det andet Steds ses, at Kettingk maatte bemande sine egne Skibe med lybske Folk, og at det lybske Raad maatte holde Landsknægte i Sold til Øens Forsvar; endvidere var der alt 1564 blevet udskrevet 300 Mand, en Sjattedel af Øens vaabenføre Befolkning, til den danske Flaade.

Den her givne Skildring af Schweder Kettingks Virksomhed under Syvaarskrigen er hentet fra hans egne Breve til Kong Frederik den Anden. Disse maa antages at være paalidelige i alt Væsentligt. Kongen havde for god en Leilighed til at faa Sandheden at vide, dels gjennem sin Flaade, der jevnlig krydsede omkring Bornholm, dels gjennem svenske Fanger, til at Kettingk turde tillade sig usandfærdige Overdrivelser; desuden sendte Kettingk de tagne Skibe til Kjøbenhavn, saa at disses Erobring fra Fjenden er uomtvistelig. Brevene bekræftes ogsaa af den svenske Admiral Klas Horns Skrivelse til Bornholmerne 1566, der tydelig nok betegnede Slotsfogeden paa Hammershus som en Mand, der ikke selv indlod sig eller tillod Bornholmerne at indlade sig i Underhandlinger med Fjenden. Det bedste Bevis for Kettingks Fortjenester haves vel i den Maade, hvorpaa Frederik den Anden belønnede ham for dem.

Allerede som Borger i Lybæk havde Kettingk pleiet Venskabsforbindelse med danske Adelsmænd; saaledes havde han havt »meget lystig og kjærlig Omgængelse« med Danmarks Riges Marsk Erik Banner, Lehnsmænd paa Kalø, død 27. Marts 1554. Saaledes stod han ogsaa nu i Venskabsforhold til Slotsherren paa Kjøbenhavns Slot, Mogens Gyldenstjerne. Muligvis støttet af Talsmænd som denne, foreslog han 1564 Kongen at afskedige Mogens U som kongelig Foged paa Bornholm og overdrage dette Embede til ham selv. Mogens U døde kort efter, og Kongen udnævnte 1565 Jakob Boringholm til hans Eftermand. Men neppe var denne Udnævnelse sket, før end Kongen befalede Boringholm at tilbageskikke Bestallingsbrevet og udnævnte derefter Schweder Kettingk til sin Foged paa Øen og forlehnede ham med St. Jørgens Hospital (Spidlegaard) i Aaker Sogn: han skulde holde Hospitalsgaarden vedlige og underholde derpaa til Klæder og Føde saa mange fattige, syge og saare Mennesker, som den tilliggende Rente (Afgiften fra de til Hospitalsgaarden skattepligtige Bønder) kunde taale; af Tien- den, Fogedafgifterne og den geistlige Jurisdiktions Bøder skulde han selv beholde Halvdelen, medens den anden Halvdel tilfaldt Kronen. I den forløbne Tid af Lybækkernes Herredømme paa Bornholm havde den kongelige Jurisdiktionsfoged paa Spidlegaard stadig ligget i Strid med de lybske Fogeder paa Hammershus, idet Kongens og Lybækkernes Interesser paa

Øen traadte hinanden i Veien, og Indbyggernes mange Klager over Lybækkerne gik igjennem den kongelige Fogeds Hænder. Et saa meget større Tegn paa den Yndest, Kettingk havde indlagt sig hos Kongen, er det, at denne nu gav dette Embede i den lybske Fogeds Haand, oven i Kjøbet med Tilbagekaldelse af Jakob Boringholms nylig udstedte Bestalling. Havde der hidindtil foreligget alvorlige Klager fra Bornholmerne over Kettingks Embedsførelse, vilde Kongen, uanset dennes Fortjenester under Krigen, neppe saaledes have berøvet sig selv Evnen til at holde et vaagent Øie med ham, og man har da Grund til at slutte, at der ikke forelaa slige Klager fra de første ni Aar af Schweder Kettingks Fogedtid (1556-65).

End ydermere skjænkede Kong Frederik den Anden 1565 »af Vor syndelige Gunst og Naade, saa og for Troskab og villig Tjeneste, som Os elskelige Schweder Kettingk, Embedsmand paa Vort Slot Hammershus og Vor Jurisdiktsfoged paa Vort Land Bornholm, Os og Riget hidtil gjort og bevist haver, og han og hans Søn Jørgen Kettingk herefter trolig gjøre og bevise maa og skulle«, den nævnte Jørgen Kettingk og hans Arvinger Vallensgaard i Aaker Sogn til arvelig Eiendom, saa fri som Adelen nød og brugte sit Gods der paa Øen. Da Schweder Kettingk alt 1556 eiede Vallensgaard, bestod denne Skjænk af Kongen i at forsyne den med adelige Friheder og gjøre disse arvelige for hans Efterkommere. Sønnen Jørgen Kettingk omtales ikke senere; det er rimeligvis denne Søn, som Schweder Kettingk mistede i det danske Riges Tjeneste i Følge en Skrivelse fra 1573. - På Kettingks Klage 1565 over Jørgen Ruds Bønder paa Øen, 32 i Tallet, der ikke vilde dele Krigens Byrder med de andre Frimænds og med Slottets Bønder, men henholdt sig til Rud som deres Husbond, svarede Frederik den Anden ti Dage senere med at give Kettingk Forlehningsbrev paa de nævnte Bønder, saa at de herefter skulde svare ham og ikke Jørgen Rud Afgift og Lydighed.

Efter at Syvaarskrigen var sluttet ved Freden i Stettin 13. december 1570, viste den dobbelte Stilling som det lybske Raads og den danske Konges betroede Mand sig snart uholdbar for Schweder Kettingk. Han havde mægtige Uvenner saavel i Lybæk som ved det danske Hof, saaledes det første Sted sin Forgænger paa Hammershus, Herman Boitin, som, uvist af hvilken Grund, ikke havde faaet sin Fogedtid forlænget 1556, og det sidste Sted Peder Oxe, der efter Kettingks Fremstilling lagde Raad op imod ham for at tvinge ham til at sælge Vallensgaard, som Peder Oxe ønskede at føie til sine talrige andre Gaarde paa Bornholm for Jagtens Skyld. Paa en indkommen Angivelse mod Kettingk sendte det lybske Raad 1571 en Kommis-

sion til Bornholm. Af de den forelagte Klager, der vare holdte i stor Almindelighed, anføres her kun for Svarets Skyld den, at Kettingk skulde have forhugget Slottets Skove, særlig Almindingen, for at bygge Skibe og omgærde Vallensgaard. Herpaa svarede Øens Indbyggere, at store Træer fandtes ikke i Almindingen, og at han havde købt de store Træer, der vare anvendte til Skibsbygning, af Bønderne; de vidste ikke, hvorfra han havde taget Træerne til Gjærdet omkring Vallensgaard, men han havde givet Fat-tige Ved og Brandlidte Tømmer fra Almindingen og i otte Aar forsynet Kongens Skibe med Ved; de havde Intet at klage; de takkede ham og ønskede at beholde ham som Hovedsmand, han havde med stor Møie, Reiser og Livsfarer i sidste Krig hjulpet at beskytte Landet, hvilket uden Gud og ham havde været fortabt. Vel have vi tidligere set, at Bornholmerne 1543 ikke trøstede sig til andet end at takke Berent Knop, der havde udsuget og hjem-søgt dem grusomt; at deres Tak til Kettingk her har været ærligere ment, faar man et Indtryk af gennem deres følgende Optræden. Efter denne Kommission holdt det lybske Raad vedblivende sin Haand over Kettingk saa længe som muligt.

Kongegunst har Ord for at være en skrøbelig Vare, og Kettingk fik haardt at sande Rigtigheden heraf. Frederik den Anden fratog ham 1571 Embedet som kongelig Foged og gav det til den Jakob Boringholm, der alt 1565 skulde have havt det. Vel forelaa der nu for Kongen Klager over Ket-tingk; men disse var ubestemte og uundersøgte, og endnu 1572 kunde Kon-gen kun sige, at han havde erfaret, at der paa Øen sjældent sattes Ret eller holdtes Thing, og at Undersaatterne, særlig Fattigfolk, derover meget be-sværedes og forurettedes. Hovedaarsagen til Kettingks Fald laa andet Steds, nemlig i Øens Skatteforhold og i Kongens Forhold til Lybæk.

Kongen havde 1571 udskrevet en betydelig Skat til Krigsfolkets Afløn-ning af hele Riget, Bornholm indbefattet, uden at tage Hensyn til Kettingks Forbøn for Bornholmerne. Atter 1572 udskrev Kongen en Proviantskat af hele Riget. Kettingk sendte Raadet i Lybæk en Beretning herom og paa Bornholmernes Vegne et Bønskrift om Fritagelse for denne Skat eller i det mindste for en Del af den, og Raadet sendte disse Skrivelser med sin Anbe-faling til Frederik den Anden. Denne svarede meget unaadigt herpaa:

»Vi har naadigst hørt Skrivelserne læse og godt forstaaet deres Indhold; det forekommer Os noget besynderligt, at de fri eller jordegne Bønder have besværet sig over denne Skat, hvor-med Vi har ladet belægge dem paa Bornholm saa vel som andre deres Lige over hele Vort Ri-ge, som over en utaalelig Byrde, og at de skulde have klaget deres Nød derover hellere til Eder end til Os, deres ordenlige høie Øvrighed; og fordi Vi endnu godt husker, hvilke svære Klager fra Vore Undersaatter tidligere ere forebragte Os, om hvorledes de imod Billighed og gammel

Skik ere blevne besværede af Eders Fogeder, og paa Grund af deres hidtil udviste tro Handlemaade naadigst ikke nærer Tvivl om, at de i Udredelsen af denne Skat ville vise sig mod Os med ikke mindre underdanigst Villighed end andre Vore og Kronens Fribønder: saa faar Vi derved en Mistanke om, at sligt maaske snarere er anstiftet af Eders Foged eller andre Eders Embedsmænd for deres deri søgte Fordels Skyld, end at slige Besværinger ere udgaaede fra Vore lydige Undersaatter paa Øen og i Særdeleshed skulde være rettede til Eder Altsaa vilde I ikke alene ikke fortænke Os i, at Vi ikke kan bevilge den søgte Fritagelse helt eller delvis, men ogsaa træffe Foranstaltning hos Eders Befalingsmænd paa Stedet til, at de saa vel i Indkrævelsen af denne Skat, som ellers i andet Forfald lade Vor Højhed urørt...«

Kongens Mistanke om Bønskriftets Fremkomstmaade er neppe retfærdig; det forklares tilstrækkelig af, at Bornholmerne næsten aarlig under Krigen havde maattet udrede tunge Skatter til Kronen, og at Krigens øvrige Byrder (personlig Vaabentjeneste, Underhold af Landsknægte osv.) havde hvilet særlig haardt paa dem; fordi de under disse Forhold henvendte deres Klage til Schweder Kettingk, som havde været deres tro Støtte og desuden Kongens egen Foged, indtil for kun et halvt Aar siden, havde Kongen ikke Ret til at stemple dem som ulydige, oprørske Undersaatter. Denne Skattehistorie gav Kongens nylig vakte Unaade mod Kettingk frisk Næring; men heri findes ogsaa et Tillidsvotum til denne fra Bornholmernes Side, som man kan neppe ønske sig tydeligere.

En lignende Utaknemmelighed som den, Frederik den Anden viste Schweder Kettingk, viste han efter Krigen ogsaa sin Forbundsfulde, Staden Lybæk. Denne havde i Aaret 1568 søgt at bevæge ham til at tilstaa den en Forlængelse paa ny 50 Aar af den Tid, i hvilken den maatte besidde Bornholm, altsaa lige til 1676; thi Staden havde bekostet betydeligt paa Øens Forsvar, og Krigen havde bragt Indbyggerne i Armod og Fordærv, saa at Lybæk-kun kunde vente liden Nytte af sin Besiddelse i de 50 Aar, der vare tilstaaede den ved Forliget i Hamburg 1536. Kongen svarede undvigende herpaa, som om han alt da var til Sinds at afkræve Lybækkerne Øen 1576 efter Udløbet af de første 50 Aar; han skrev, at han ikke vilde trænges videre angaaende Fristen for Øens Afstaaelse, da der ellers let kunde indsnige sig den Bitanke, at han vilde bryde sit Ord. For at retfærdiggjøre en fremtidig Nægtelse af at godkjende Forliget i Hamburg, der overdrog Lybækkerne Øens Besiddelse lige til 1626, havde Kongen Interesse af at fremhjælpe og støtte Klager over dissers Bestyrelse, og slige Klager maatte da først og fremmest vende sig imod Kettingk. I dette Forhold laa rimeligvis den væsentligste Aarsag til Kongens Unaade imod ham.

Kongen gjorde 1572 det usædvanlige Skridt, uden at forhandle med det lybske Raad at sende en énsidig dansk Kommission til Øen for at undersøge og paadømme Klagerne imod Kettingk. Selv efter at denne Kommission

havde virket, holdt Kongen sine Anker over denne i almindelige Udtryk; saaledes skrev han til det lybske Raad samme Aar, at hans fattige Undersaatter ikke alene imod Føie, Ret og al Billighed skulde være blevne betyngede, plagede og udskattede af Kettingk, men ogsaa uden Dom og Ret satte fra deres Gods og nogle uden foregaaende Klage og Retskjendelse jammerlig henrettede eller kastede i Fængsel. Noget mere udførlig udtalte Kettingk sig i sin Beretning til det lybske Raad: Kommissionen var faret strængt frem mod ham og havde dømt ham skyldig til at tilbagebetale Klagerne, hvad han havde afskattet og fradømt dem, omtrent 900 Daler; han havde indvilget heri for ikke at give den danske Krone Aarsag til Klage; skjøndt der ogsaa havde foreligget heftige Klager over, at han som kongelig Foged havde idømt uretfærdige Bøder, havde Kommissionen ladet disse bero, vel vidende, at Halvdelen af disse Bøder var regnet Kongen til Indtægt. Skjøndt i sig selv stor nok, er den anførte Sum ringe i Sammenligning med den Sum - 4000 Lod Sølv -, som den dansk-lybske Kommission af 1555 havde dømt Lybæk til at tilbagebetale som ulovlig oppebaaren af Berent Knop i et tilsvarende Tidsrum af sexten Aar. Endvidere bør man tage i Betragtning, at Kettingks Dommere være udelukkende danske, der ved Frederik den Andens Hof kunne antages at have været under en ham fjendtlig Paavirkning, og at Kettingk havde styret Øen under en langvarig Krigstid, der havde lagt Beslag paa hans Kræfter i andre Retninger end som Dommer, fremkaldt uregelmæssige Forhold paa Øen samt paalagt Befolkningen svære Byrder, hvormed i Reglen følge svære Klager.

Heller ikke andet Steds fra faaes nøjagtig Oplysning om Klagerne imod Kettingk. Hvad hans Uven Herman Boitin anfører om dem i et Brev af 1573 til en af de lybske Borgermestre, kan næppe betragtes som andet end løse Rygter. En enkelt Klage findes omtalt senere; den gik ud paa, at Kettingk havde ladet Præst Hans Henriksens Konemoder brænde og bemægtiget sig hendes Eiendele, skjøndt hun var uskyldig i den Sag, for hvilken hun sigtedes (rimeligvis Trolldom); Kettingk blev dømt til at udlevere Godset til hendes Arvinger. Dette er rimeligvis en af de Sager, i hvilke han støttede sit Forsvar paa, at han kun havde exekveret en af Dommerne fældet Dom.

Hvilke nu end Kettingks Forseelser vare, bragte Udfaldet af Kommissionen Frederik den Anden til 25. September 1572 at henvende sig til det lybske Raad med den »naadigste Begjæring«, at det ufortøvet vilde afsætte Kettingk, hvem han »ikke længere vilde vide eller have paa sit land«, og beskikke i hans Sted en anden Embedsmand, »som vilde lade Ret og Retfærdighed og Undersaatternes Bedste være sig mere magtpaaliggende end sin

egen Fordel«, samt at Raadet vilde drage Omsorg for, at Kettingk før sin Afreise »stod Undersaatterne til Rette og Ansvar for de indtagne Bøder, som beløb sig til en stor Sum«. Et Par Maaneder senere skrev Kongen, at da Kettingk tilstrækkelig havde lagt sin Skyld for Dagen derved, at han, efter at Indstævningerne for Kommissionen vare udgaaede, havde forliget sig med nogle mange hemmelig og i stor Stilhed og hertil udgivet en temmelig stor Sum Penge, saa vilde og kunde Kongen ikke længere taale eller vide ham paa sit Land Bornholm. Der var Dyrtid paa Klager, naar Kongen trak den sidstnævnte frem og lagde en stor Brøde ind i disse Forlig, om hvilke Kettingk forklarede Raadet, at de kun havde fundet Sted i tre Tilfælde og det efter udtrykkelig Opfordring af selve de kongelige Kommissærer, samt at disse tre Forlig kun havde medført ubetydelige Godtgjørelser til Klagerne.

Som Følge af disse Kongens Begjæringer sendte det lybske Raad 20. December 1572 Kurt Harting (eller Hartvig) til Bornholm for indtil videre at overtage Styrelsen af Øen, »fordi det nu ikke vilde være anderledes, og for at det strax kunde spørges, at Raadet havde gjort noget efter den kongelige Skrivelses Lydelse, samt for ikke ved haardere Modstand at foraarsage saavel Kettingk som sig selv store Besværligheder.« Disse Udtryk i et Brev fra Raadet til Kettingk vise, at det kun tvunget af Omstændighederne og nærmest for et Syns Skyld fulgte Kongens naadigste Begjæring; det indlagde ogsaa 31. januar 1573 sin Forbøn hos Kongen for Kettingk, »mod hvem intet grundigt endnu var Raadet forebragt«. Kongen lod sig dog ikke bevæge til Gunst for denne, og 1573 afskedigede Raadet ham helt og befalede ham at overgive Øen med Hammershus til Harting.

Den følgende Tid tilbragte Kettingk paa sin Gaard Vallensgaard i Aaker Sogn, beskjæftiget med at ordne sine Pengeanliggender; han bad gjentagne Gange Raadet i Lybæk om at tilstille ham de 900 Daler, som den danske Kommission havde dømt ham til at tilbagebetale; men det trak som sædvanlig Sagen i Langdrag, og uden at gjøre Klagerne Fyldest undveg da Kettingk hemmelig fra Øen. Derefter tilskrev Frederik den Anden Raadet i Lybæk 12. Juni 1574:

»Skjøndt Vi forgangen har ladet Kethingk melde, at Vi vilde lade al Unaade mod ham falde, naar det blev bragt i Rigtighed, som var blevet ukjendt og forliget ved Vore Kommissærer; da nu fast daglig for Os berettes af Vore Undersaatter paa Bornholm mangfoldige svære Klager, at dette lidet efterleves og følges: des Aarsag er Vi blevet høilig bevæget til at lade ham holde fast ved Eders nuværende Embedsmand og ikke komme bort fra Øen eller hans Eiendele forrykkes, for at Vore Undersaatter kunne retmæssig blive kontenterede og tilfredsstillede efter Dommenes Indhold. Nu mærker Vi, da han har taget Flugten og har begivet sig fra Øen

og hjem til Eder, at han skyer Retten og ikke har villet afvente denne. Da begjærer Vi med særdeles Naade naboligt, at I alvorlig foreholde ham, at han med det Første forføier sig tilbage til Øen og opfylder tilbørlig de afsagte Domme.«

Kettingk vendte dog neppe tilbage til Bornholm; han levede atter som Borger i Lybæk og solgte Vallensgaard til den danske Admiral Sylvester Francke, fra hvem Kongen inddrog den 1580 som uindløst Pant for et Laan paa 1000 Daler.

Hvilke Misgjerninger, som kunde retfærdiggjøre eller i det mindste forklare Kongens bratte Unaade, begik Schweder Kettingk i de 7 Aar fra 1565, da Kongen, efter at han alt i halvtiende Aar havde siddet som Foged paa Hammershus, naadigst forlehned ham med Jørgen Ruds Bønder, til 1572, da Kongen ikke længere vilde vide eller have ham paa sit Land Bornholm? I Kongens Breve foreligge de ikke klart oplyste. Nægtes kan det vel ikke, at Kettingk har begaaet Feil, at han, ukjendt med dansk Lov, har fældet uretfærdige Domme, at han, tvungen af Krigsforholdene, har afnødt Bornholmerne haarde Ydelser, og at han har indladt sig i lovstridige Handler med bekjendte Sørøvere som Karsten Rode, beskyttet dem og lodtaget i deres Rov, forøvrigt sammen med den danske Admiral Sylvester Francke; men disse Feil har han da sikkert lagt for Dagen saavel før som efter 1565, og de vare neppe betydningsfulde i Samtidens Øine. Hovedgrunden til hans bratte Fald ligger da rimeligvis ikke i hans egne Handlinger, men i de omtalte Tidsomstændigheder. Flertallet af Øens Beboere udtalte gentagne Gange, at han havde gjort sig afholdt af dem, og at de satte Pris paa ham for hans Styrelse i Almindelighed og særlig for hans Fortjenester af Øens Forsvar under Syvaarskrigen. I sine Breve træder han os i Møde som en deltagende og overbærende Karakter. Vor Tid har da neppe Ret til at lade Schweder Kettingks Lyder fordunkle hans store og uomtvistelige Fortjenester. Grundene til, at Kettingk trods disse med Urette staar som en grusom Tyran i Efterverdenens Omdømme, kunne nemt paavises. Han var den sidste lybske Foged, som styrede Bornholm længe nok til, at hans Navn kunde indprænte sig i Indbyggernes Hukommelse; og han har selv sørger herfor ved i Aakirke at sætte sine to Hustruer, døde 1568 og 1572, en Gravsten, paa hvilken deres Skikkelser findes udhugne i Legemsstørrelse ved Siden af hans egen i fuld Rustning. Hans Herredømme stod i en ond Tid; hans bratte Fald har vakt alle onde Instinkter imod ham; selve hans Navn har en fremmed barbarisk Klang. Dog nævnte Bornholmerne det med Berømmelse endnu 70 Aar efter hans Fald, naar de talte om hans rastløse Forsvar af deres Ø; og først senere i Tidernes Løb have de til dette Navn knyttet alle de

dunkle Sagn om Lybækkernes griske og grusomme Regimente paa Bornholm. Lad Berent Knop bære Skylden i disse, han fortjener neppe bedre! Bornholmerne have sikkert god Føie til at se med taknemlige Øine paa den i Aakirke udhugne Stenhelt og til at tale, ikke om »Schweder Kettingk den Onde«, men snarere om »Schweder Kettingk der olde« (den gamle), som Manden selv skrev sig, om hvem deres Forfædre have vidnet, at uden ham, næst Gud, havde deres Ø været fortabt.

Schweder Kettingks Fald bør da rettest opfattes som Indledningen til det lybske Herredømmes Fald paa Bornholm. Lybæks Raad havde ingen Følelse heraf; det ansatte 1573 sin sidste Foged paa Hammershus, Raadmand Matheus Tidemann, paa otte Aar, og denne lod bygge meget paa Slottet og pleiede i det følgende Aar Underhandlinger med Raadet om at afkjøbe Kettingk Vallengard, som ikke burde komme i danske Hænder til Skade for Lybæk. Alt tyder paa, at Raadet følte sig sikker paa Besiddelsen af Bornholm lige til 1626 i Følge Forliget i Hamburg. Kettingk havde dog forudset og 1572 antydet Raadet, hvad der vilde komme; den danske Kommission havde ladet ham mærke, »at man omgikkes med den Plan og med al Flid tragtede hen til at faa Aarsag og Leilighed til at bringe Øen ud af Staden Lybæks Hænder«; i et senere Brev af 1573 havde han skrevet, at nogle af de bornholmske Bønder mente, at det ærbare Raad snart vilde blive Øen kvit, og derfor nægtede at betale Skat. Frederik den Anden lod den 7. september 1575 i sidste Øieblik Lybæks Raad vide, at det Aaremaal, for hvilket Staden besad Bornholm, vilde udløbe tolv Dage senere, og at Raadet til den Dag skulde rømme Slottet og Øen; en mulig Ansøgning om Forlængelse af Tiden vilde han ikke kunne opfylde, da den vilde være Riget til Skade. Raadet mindede da Kongen om det med hans Fader i Hamburg 1536 oprettede Forlig. Kongen svarede derpaa, at dette Forlig var ugyldigt, da hans salige Hr. Fader ved dets Afslutning ikke havde været kronet Konge, og da det ikke var stadfæstet af det danske Rigsraad. Under forskellige Paaskud tøvede Lybækkerne med at skikke Afsendinge til det danske Hof; den disse medgivne Instruktion gik ud paa, at de, hvis Hamburgerforliget ikke godkjendtes, skulde søge Forlængelse paa 40, 30, 20 Aar eller ogsaa paa kortere Tid indtil i det mindste et Aar. Kongen nægtede en hvilken som helst Forlængelse, og den 1. august 1576 overgav lybske Udsendinge Bornholm til den danske Konges Embedsmænd.

Hermed slutter Fortællingen om Lybækkernes Herredømme paa Bornholm 1522-1576. Det er fra dansk Side blevet betegnet med Navnet: det lybske Kræmmerregimente. Hvor lidet det kjendetegnes gennem dette Ud-

tryk, har den foregaaende Fremstilling formentlig vist. For den danske Ø var det oprindelig et Fjendeherredømme og vedblev at være et Fremmedherredømme; men trods dette forstod Schweder Kettingk som dets Udøver at gjøre sig Bornholmerne til Venner.

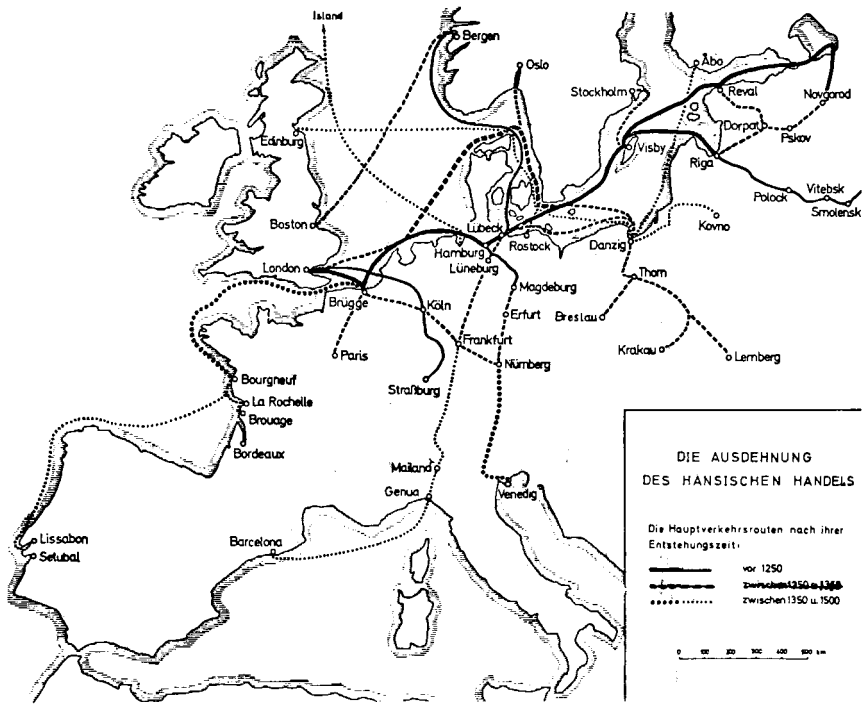

Fig. 23. Kort over Hansaens handelsruter.

Kort over Hansaens handelsruter. I løbet af 1300-tallet kom købmændene fra Lübeck til at dominere handelen i Østersøen. Der var handelskontorer så langt væk som i Bergen, Brügge, London og Novgorod. Dronning Margrethes oprettelse af Kalmarunionen kan ses som et forsøg på at begrænse det lybske handelsvælde i Norden. Hansaens økonomiske og politiske magt kan med en vis ret sammenlignes med nutidens multinationale selskabers.

BORNHOLMS LOKALHISTORISKE ARKIV 1985-86

Af Niels Foght Hansen

NYERHVERVELSER

Bornholms Lokalhistoriske Arkiv har i det forløbne år indkøbt og modtaget mange nye materialer. Blandt de større indkøb er et sæt ortofotokort over Bornholm. Et ortofoto er et flyfoto af landjorden, hvor hædnings- og højdeforskydningen er fjernet, så fotoet har nøjagtige måleforhold. Det bevirker, at fotografiet samtidig kan anvendes som matrikelkort.

Denne flyvefotografering af Bornholm blev foretaget i 1979-80 af Matrikeldirektoratet under betegnelsen »Bornholmsprojektet«, og dette projekt er det første forsøg på en sammenhængende kortlægning af et amt i stort målforshold - 1:4000.

Arkivet har også fortsat indkøbene af mikrofilm.

Af særlig interesse for slægtsforskningen må det være, at folketællingen 1906 nu findes mikrofilmet, og at der er blevet mulighed for at kigge i de bornholmske dødsanmeldelsesprotokoller, der går helt frem til 1919.

Man har øget beholdningen af skøde- og panteprotokoller - det drejer sig om de ældste arkivalier fra 1700-tallet. Og inden længe vil Bornholms Social-Demokrat og Bornholmeren også findes komplet på mikrofilm.

Afleveringer af originale dokumenter, billeder, protokoller, papirer m.m. sker successivt. I perioden medio 1985-86 er der registreret ca. 60 afleveringer af meget forskelligt omfang. Den største aflevering arkivet har modtaget dette år, er arkivalierne fra købmandsfamilien Holst i Svaneke - den fylder ca. 40 reolmeter.

Projektgruppen - en bibliotekar og en kontormedarbejder - har afsluttet to store opgaver, dels en revision af DBJ's tegningsarkiv og dels fremstillingen af et kortkartotek over bornholmere, der udvandrede i årene 1868-1940.

PUBLIKUM

Antallet af forespørgsler om Bornholms historie er stigende. Det registreres umiddelbart i Centralbibliotekets voksenudlån, hvor der hver dag kommer mennesker, der søger lokalhistorisk viden. Der modtages også mange henvendelser pr. brev og telefon.

Arkivet mærker i høj grad turistsæsonen. Mange amerikanere kommer med personalhistoriske spørgsmål om bornholmske slægtninge, og tyske turister er ofte meget interesseret i De Bornholmske Jernbaner's arkiv.

Kirkebøger, folketællinger og skifteprotokoller er naturligt nok de mest anvendte arkivalier, men også de bornholmske aviser på mikrofilm bruges hyppigt. Arkivet har netop anskaffet et nye læseapparat, der giver et stort skærbillede og derfor er specielt velegnet til avislæsning.

PERSONALEFORHOLD

Den kommunalt støttede beskæftigelsesordning har de seneste 3 år givet arkivet et fastansat personale.

Denne ordning ophører pr. 1.1.1987!

Herefter betjenes arkivet udelukkende af bibliotekarer i Centralbibliotekets voksenudlån, som så må indpasse de lokalhistoriske spørgsmål i det øvrige arbejde - samt af en frivillig, ulønnet medarbejder, som i en del år har lagt et stort arbejde i arkivet.

Med den stigende aktivitet man generelt har mærket på det lokalhistoriske område, forekommer den fremtidige personalesituation uholdbar. Den betyder, at der ikke er arbejdskraft til større, sammenhængende arbejdsopgaver såsom emneregistrering af indgåede arkivalier, udstillinger og almindeligt formidlingsarbejde.

LITTERATUR OM BORNHOLM 1985-86

Ved Bornholms Centralbibliotek

00-02 BOG- OG BIBLIOTEKSVÆSEN. ARKIVVÆSEN

Bornholms Centralbibliotek: Litteratur om Bornholm 1984-85. -i: BS 2. rk. bd. 18, s. 217-225. 1985. (01.7).

Foght Hansen, Niels: Bornholms lokalhistoriske Arkiv 1984-85. -i: BS 2. rk. bd. 18, s. 213-215. 1985. (02.9).

05 TIDSSKRIFTER OG ÅRSSKRIFTER

Bornholm i billeder. Red.: Mogens Dam. 20. årgang, ill. 1985.

Bornholmske Samlinger. Udgivet af Bornholms Historiske Samfund. Redigeret af Per Thule Hansen. 2. række bind 18, ill. 1985.

Indhold: Werner Hansen: De polske gæstearbejdere på Bornholm. H.P.Jensen: Granitindustriens udvikling på Bornholm. Bodil Tornehave: Bornholmske kvinders husflid. Elinor Christoffersen og Ann Vibeke Knudsen: Dorothea Kristine Kofoeds vævebog. Ann Vibeke Knudsen: Peter Thorsen fortæller om sin mors husflidsarbejde. Kjeld Pedersen: Thor Vang. Klaus Ebbesen: Bornholms dysser og jættestuer. Niels Foght Hansen: Bornholms lokalhistoriske Arkiv 1984-85. Bornholms Centralbibliotek: Litteratur om Bornholm 1984-85. Olaf Hansen: Bornholms Historiske Samfund 1984-85.

Jul på Bornholm. Redigeret af Frede Kjølner. 44. årgang, ill. 1985.

Klippeøen. Redigeret af Eyvind Lind. 44. årgang, ill. 1985.

06 MUSEER

Fra Bornholms Museum 1984-1985. Redigeret af Ann Vibeke Knudsen. 1986. 180 sider, ill.

Hansen, Olaf: Nexø Museum. -i: JpB 1985, s. 20-23, ill. 1985.

20 KIRKE OG RELIGION

Sct. Nicolai: kirkeblad for Rønne. 1985. Ill.

30 SAMFUNDSFORHOLD. FOLKELIV.

- Rønne** Ungdoms-årskomite: Fritidsguide 1985 for de 14-25 årige i Rønne Kommune. 1985. 48 sider, ill. (30.1664).
- : Hvidbog om de unges vilkår i Rønne Kommune 1985. 1985. 24 blade. (30.1664).
- Hansen, Werner:** De polske gæstearbejdere på Bornholm. -: BS 2. rk. bd. 18, s. 9-36, ill. (32.61).
- EF** og Bornholms Amtskommune. Udgivet af Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber. 1986. 11 sider, ill. (33).
- Nielsen, Karl:** Brygsara på Bornholm: et jubilæumsskrift for Danmarks Uddelerforening 23. Kreds 1910-1985 75 år. 1985. 77 sider, ill. (33.43).
- Skaarup, H.E.:** Bornholms militære domiciler. 1985. Forskellig paginering, ill. (35.52).
- Bornholms Amtskommune.** Teknisk Forvaltning: Årsberetning 1985. 1986. 42 sider. (36.1).
- Rønne Skydeselskab 1860-1985.** 1985. 48 sider, ill. (36.9).
- Bornholms Amtsgymnasium:** Årsskrift 1986. 1986. (37).
- Bornholms Amtsråd.** Undervisnings- og kulturforvaltningen: Beretning vedrørende det kommunale skolevæsen på Bornholm 1984/85. 1986. (37).
- Bornholms Folkehøjskole:** Årsskrift 1985. 1985. 60 sider, ill. (37).
- Askov, Peter og Marianne Uldahl Jepsen:** TV-Bornholm. Et forsøg med lokal-tv. 1986. 131 blade, ill. (37.84).
- Allinge-Gudhjem Kommune:** Socialplan for det sociale og sundhedsmæssige område 1986-1989. 1986. 100 blade. (38.4).
- Bornholms Amtskommune:** Redegørelse for social- og sundhedsplaner 1985-1988. Tema: Omlægning og fornyelse af indsatsen for ældre. 1985. Forskellig paginering. (38.4).
- : Social- og sundhedsplanlægning 1986-89 (ajourføring). 1985. Forskellig paginering. (38.4).
- Hasle Kommune:** Social- og sundhedsplaner 1986-89. 1985. 107 blade. (38.4).
- Nexø Kommune:** Social-sundhedsplaner 1986-1989. 1985. 45 blade. (38.4).
- Rønne Kommune.** Social- og sundhedsforvaltningen: Social- og sundhedsplaner 1986-89. 1986. 111 blade. (38.4).
- Åkirkeby Kommune:** Plan for den sociale og sundhedsmæssige virksomhed i Åkirkeby Kommune 1986-1989. 1986. 31 blade. (38.4).
- Rønnehuset 75 år.** 1985. 8 sider, ill. (38.5).

LITTERATUR OM BORNHOLM

Møller, J.P.: Märchen und Sagen von Bornholm, herausgegeben von Anika Jung. 1985. 68 sider, ill. (39.13).

40 TOPOGRAFI

Bornholm - den gröna guiden. 1985. 80 sider, ill. + 1 kort.

Bornholm - the green guide. 1983. 80 sider, ill. + 1 kort.

Dam, Mogens: 150 × Bornholm. 1986. 32 sider, ill.

Dupont, Henrik: Rawerts maleriske rejser til Bornholm 1809 - 1815 - 1821. 1985. 49 sider, ill.

Isaksson, Olov og Sören Hallgren: Bornholm i sikte. 1986. 159 sider, ill.

Jeppesen, Karen: Eventyrøen. Din rejsebog om Bornholm. 1985. 63 sider, ill.

Rohde, Jürgen E.: Bornholm. Polyglott-Reiseführer. 1985. 64 sider, ill.

Bornholms Amtskommune. Teknisk forvaltning: Cykelveje på Bornholm. 1986. 48 sider, ill. (40.1).

Matrikeldirektoratet: Bornholmsprojektet. 1984. 4 bind, ill. (40.2).

Hansen, Kim Frank: Turismens økonomiske betydning for Bornholms Amt 1979/80. 1981. Bd. 1-3. (40.8).
Opgave ved Handelshøjskolen.

Nexø før og nu. 2. samling, ill. 1985. (46.4).

Lindegaard Hansen, Anne: »Johnson's gård« Storegade 15, **Rønne**. 1986. Bind 1-2, ill. (46.4).

50 NATUR

Edlev, Lasse: Natur- og kulturformidling: muligheder på Bornholm belyst ved eksempler fra Sverige. 1985. 44 blade, ill. (50.2).

Berg-Madsen, Vivianne: Oversigt over det reviderede Mellem Kambrium på Bornholm. -i: Dansk Geologisk Forenings årsskrift for 1985, s. 1-13, ill. 1986. (55).

-: A review of the Andrarum Limestone and the upper alum shale (Middle Cambrian) of Bornholm, Denmark. -i: Bulletin of the Geological Society of Denmark, vol. 34, s. 133-143, ill. 1985. (55).

Bjerreskov, Merete: Ordovicium-Silur grænsen på Bornholm. -i: Dansk Geologisk Forenings årsskrift for 1985, s. 15-18, ill. 1986. (55).

Gravesen, Peter: Guide to excursion in Bornholm: 8th annual working meeting in Sweden and Denmark of project Tornquist/Southwest border

of the East-European platform 1982, IGCP project no. 86. 1984. 84 sider, ill. + 2 kort. (55).

Hoelstad, Torsten: Palynology of the uppermost Lower to Middle Jurassic strata of Bornholm, Denmark. -i: Bulletin of the Geological Society of Denmark, vol. 34, part 3-4, s. 111-132, ill. 1985. (55).

Noe-Nygaard, Nanna og Finn Surlyk: Mound bedding in a sponge-rich Coniacian chalk, Bornholm, Denmark. -i: Bulletin of the Geological Society of Denmark, vol. 34, part 3-4, s. 237-249, ill. 1985. (55).

Schack Pedersen, S.: En labradoriserende smykkesten fra Bornholm. -i: Varv 1985, nr. 4, s. 111-125, ill. 1985. (55).

Mehl, Johannes: Dactylorhiza Sambucina L. auf der Ostsee-Insel Bornholm (Dänemark) - Verbreitung, Ökologie, Gefährdung. 1985. 23 sider, ill.

Udsnit af tysk orkidetidsskrift; handler om hylde-gøgeurt.

60 PRAKTISKE FAG

Bornholms Amtskommune. Teknisk forvaltning: Badevandsundersøgelse 1985. 1985. 6 blade. (61.46).

Pedersen, Kjeld: Brødrene Anker i 100 år: 1985-20. juli-1985. 1985. 40 sider, ill. (62).

Bornholms Amtskommune. Energisekretariatet. Projekt for vedvarende energi på Bornholm. Rapport 1-5 (62.01):

1. Arbejdsprogram. Tekst: Henning Pilgaard. 1984. 46 sider, ill.

2. Oplæg til VE-udbygningsplan 1985-90. Tekst: Lars Odgaard. 1985. 67 sider, ill.

3. VE-udbygningsplan 1985-2010. Tekst: Henning Pilgaard og Lars Odgaard. 1986. 121 sider.

4. Demo-anlæg. Tekst: Henning Pilgaard. 1986. 96 sider, ill.

5. Virksomhedsvejledning. Tekst: Jannik Stenberg. 1986. 51 sider, ill.

: Bilagsrapport A-D (62.01):

A. Prognose for forbrug og ressourcer. Tekst: Kaj Jørgensen. 1986. 103 sider, ill.

B. Perspektiv og ombygningsplan. Tekst: Frank Rosager og Henrik Lund. 1986. 105 sider, ill.

C. Analyse af eloverløbs- og elkvalitets-problemer. Tekst: Frank Rosager og Henrik Lund. 1986. Forskellig paginering, ill.

D. Økonomiske og miljømæssige konsekvenser. 1986. Forskellig paginering, ill.

- Jørgensen, Kaj, Niels I. Meyer og Henning Pilgaard:** Energiplan for en grøn ø. 1986. 80 sider, ill. (Projekt for vedvarende energi på Bornholm, 6). (62.01).
- Bornholms Amtskommune.** Energisekretariatet: Anvendelse af halm og marginale træressourcer på Bornholm. Tekst: Per Alex Sørensen. 1985. - 115 sider, ill. (62.11).
- Hasle Nord vindpark:** et skitseprojekt. 1985. 30 blade, ill. (62.28).
- Redegørelse** vedrørende de miljø-, sundheds- og sikkerhedsmæssige forhold i forbindelse med dumpet giftgasammunition i farvandene omkring Danmark. 1985. Forskellig paginering, ill. (62.64).
- Skou Jørgensen, Bent m.fl.:** Sennepsgasulykker på Bornholm. -i: Ugeskrift for læger 1985 nr. 28, s. 2251-2254, ill. (62.64).
- Vensild, Henrik:** Den bornholmske hjulplov. -i: Bønder og fiskere - festskrift til Holger Rasmussen, s. 117-129, ill. 1985. (63.12).
- Hammershaimb, Jørgen U.:** Danske skovdistrikter 1986. 1986. (63.4).
S. 201-207: Bornholms Amt.
- Kredsnyt.** Schæferhundeklubben, kreds 22. 8. årgang. 1985. (63.674).
- Greve, Ejner:** Bornholms Andelsmejeri 1886-1986. 1986. 64 sider, ill. (63.7).
- Knudsen, Ann Vibeke:** Bornholmske andelsmejerier 1886-1986. Mejeribrugets udvikling på Bornholm. 1986. 56 sider, ill. (63.7).
- Bornholmerne** og laksen. 1985. 20 sider, ill. (63.9).
- Stuekultur** Bornholm. Medlemsblad for foreningen Stuekultur Bornholm. 17. årgang. 1985. (64.405).
- Knudsen, Ann Vibeke:** Peter Thorsen fortæller om sin mors husflidsarbejde. -i: BS 2. rk. bd. 18, s. 132-144, ill. 1985. (64.6).
- Tornehave, Bodil:** Bornholmske kvinders husflid. -i: BS 2. rk. bd. 18, s. 49-112, ill. (64.6).
- Christoffersen, Elinor og Ann Vibeke Knudsen:** Dorothea Kristine Kofoeds vævebog. -i: BS 2. rk. bd. 18, s. 113-132, ill. (64.69).
- Kjølby, Vilh. Wulffsen:** Købmandshandel i 150 år på Svaneke Torv. 1986. 48 sider, ill. (65.08).
- Bornholms Amts Trafikselskab:** Passagertælling juli, september, november 1985. 1985. 3 hæfter. (65.82).
-: Årsberetning 1985. 1985. 34 blade. (65.82).
- Uetzmann, Gerd:** Töpfers Mühle: die Ratswindmühle: ein Element des Stadsbaus im Wandel der Jahrhunderte. Ca. 1985. 34 sider, ill. (66.81).
Om Nymølle fra Allinge, genrejst i Peine i Tyskland.

Jensen, H.P.: Granit-industriens udvikling på Bornholm. -i: BS 2. rk. bd. 18, s. 37-48. 1985. (67.9).

Bornholms Amtskommune. Teknisk forvaltning: Tilsyn med vandforsyningsanlæg 1984. 1985. 53 blade. (69.84).

Harild, Poul: Vandværker i Nexø Kommune. Nexø Vandværk 1910-1985. 1985. 37 sider, ill. (69.84).

Bornholms Amtskommune. Teknisk forvaltning: Vandføringsmålinger i vandløb 1979-1985. 1986. Forskellig paginering, ill. (69.87).

Ipsen, Arne og Eyvind L. Lind: Kulbryderne ved Hasle. 1985. 94 sider, ill. (69.94).

71 ARKITEKTUR

Johansen, Marie-Louise: Johnsons Gård, Rønne. Boliger. 1985. 26 blade, ill.

Langkilde, Hans Erling: Nyklassicismen i købstæderne. Arkitektur og arkitekter i årene omkr. 1920. 1986. 160 sider, ill.
S. 107-110: Rønne.

Steenberg, Hans-Aage: Hans-Aage Steenbergs tegnestue 1976-1986. 1986. 25 blade, ill.

71.95 PLANLÆGNING

Bornholms Amtskommune. Teknisk forvaltning: Indsigelser og bemærkninger vedrørende forslag til: Regionplan 1985-96 (tillæg II) - Sektorplaner for det åbne land. 1985. 101 sider. (Regionplan for Bornholm. Rapport nr. 14).

Nexø Kommune: Lokalplan nr. 18 for »Bornholms Naturskole, Grynegård, Svaneke«. 1985. 14 blade, ill.

-: Lokalplan nr. 19 for et nyt boligområde i Nexø bymidte; forslag. 1986. 15 blade + 3 kort.

-: Lokalplan nr. 21 for boligområde i Jydegænget i Nexø; forslag. 1986. 8 blade, ill.

-: Lokalplan nr. 22 for boligområde ved Højbovej i Nexø; forslag. 1986. 9 blade, ill.

Rønne Kommune: Forslag til lokalplan nr. 42 for et ridecenter ved Vibegård. 1986. 11 blade, ill.

-: Kommuneplan 1985-89. Hovedstruktur. Rammer for lokalplanlægning. 1985. 59 sider, ill.

-: Lokalplan nr. 38 for Pilehøj. 1985. 12 blade + 2 kort.

LITTERATUR OM BORNHOLM

- : Lokalplan nr. 39 for Brøndshøj. 1985. 12 blade + 2 kort.
- : Lokalplan nr. 40 for et boligområde ved Haslevej. 1986. 12 blade, ill.
- : Lokalplan nr. 41 for et rekreativt område ved Galløkken. 1986. 11 blade, ill.
- Åkirkeby** Kommune: Forslag: lokalplan nr. 16. Område ved Rønnevej, Åkirkeby. 1986. 17 blade + 3 kort.
- : Forslag: lokalplan nr. 20. Område nord for Vestermarie hy. 1986. 12 blade, ill. + 1 kort.
- : Forslag: lokalplan nr. 21. Område vest for Almindingsvej, Åkirkeby. 1986. 16 blade, ill. + 3 kort.
- : Lokalplan nr. 11. Lobbæk. 1984. 17 blade + 3 kort.
- : Lokalplan nr. 15. BAF-karreen, Åkirkeby. 1985. 18 blade + 2 kort.
- : Lokalplan nr. 17. Karreen ved det Gl. Hospital, Åkirkeby. 1985. 18 blade, ill. + 2 kort.
- : Lokalplan nr. 18. Boligområde ved Rensdyrvej, Åkirkeby. 1985. 14 blade + 4 kort.

72-76 KUNST. KUNSTHÅNDVÆRK

- Kærulf Møller**, Lars: Olaf Rude 1886-1986. 1986. 47 sider, ill. (72).
Udstillingskatalog.
- Jørgensen**, H.V.: 2. verdenskrig og dens minder og mindesmærker på Bornholm. -i: JpB 1985, s. 24-28, ill. (73.08).
- Poulsen**, Hanne: Danske skibsportrætmalere. 1985. 140 sider, ill. (74.6).
Om bornholmske skibsportrætter s. 13, 62, 66, 83, 85, 102, 105, 112, 113, 119, 120, 122, 124, 129.
- Bøggild**, Hansaage: Farver og linier. -i: JpB 1985, s. 5-9, ill. (76.36).
Om Gerd Hiort Petersens og Hans Munck Andersens keramik.
- Bornholmske** kvinders husflid. 1985. 96 sider, ill. (76.49).
Særtryk af BS 2. række bd. 18, s. 49-144.
- Hjorth**, Karen: Ridder Wolffsens stol. -i: JpB 1985, s. 17, ill. (76.6).

77 TEATER

- Christoffersen**, Vagn: Teaterminder. En skildring af livet omkring scenen på Rønne Theater i årene 1941 til 1972. 1985. 101 sider, ill.

79 SPORT

- Bornholms Boldspil Union af 1907:** Fodboldturneringen 1986. 1986. 121 sider.
- Bornholms** Travelskab i 25 år. Redigeret af Helmer Hansen. 1985. 59 sider, ill.
- Distrikt 6:** Dansk Rideforbund distrikt 6, Bornholm. Årgang 8. 1985.
- Fodbold-Sprøjtan.** Medlemsorgan for fodboldklubben »Viking«, Rønne. Årgang 6. 1985.
- Klub-Nyt.** Udgivet af Bornholms Golf Klub. 12. årgang. 1985.
- Knudsker-Idræt.** Medlemsblad for Knudsker Idrætsforening. 1985.
- Mellem os i Viking Atletik.** Udgivet af Viking's atletik- og motionsafdeling. 7. årgang. 1985.
- NIF-nyt.** Medlemsblad for Nyker Idrætsforening. 15. årgang. 1985.
- Ny-Vest Nyt.** 6. kreds Ny Vest. Årgang 14. 1985.
- R.I.K.** Medlemsblad for Rønne Idrætsklub. Årgang 27. 1985.
- Sportsnyt.** Aa.B. Aarsballe. Årgang 12. 1985.
- Svaneke** Klubblad. Udgivet af: Svaneke Boldklub, Svaneke Tennisklub, Svaneke Sejlklub, SIGI, Svaneke Skytteforening, Svaneke Bridgeklub, Svaneke Skakklub. 2. årgang 1984/85.
- AA.I.F.Nyt.** Udgivet af Aakirkeby Idrætsforening. 12. årgang. 1985.

80 LITTERATUR

- Drengen** der drømte. Nutidseventyr fortalt og tegnet af 30 bornholmske børn. Udgivet af Bornholms Centralbibliotek. 1986. 31 sider, ill.
- Ingemann, B.S.:** De underjordiske. Et bornholmsk eventyr. 1984. 118 sider.

90 HISTORIE

- Dam, Inge:** Nyt gådefuldt guldfund på Bornholm. -i: Illustreret Videnskab 1986 nr. 5, s. 34-37, ill. (91.15).
- Ebbesen, Klaus:** Bornholms dysser og jættestuer. -i: BS 2. rk. bd. 18, s. 175-211, ill. 1985. (91.15).
- Dam, Sigvard Mahler:** Landet Borringholm. Bornholmsk-skånske slægtskredse. -i: Saxo. Kulturhistorisk årsbok för Skåneland 1986, s. 71-91, ill. (96.1).
- Rasmussen, Ebbe Gert:** Bornholm og arveriget. En oversigt. 1985. 83 sider. (96.2).
- Doktordisputats (sammen med hans: Dette gavebrev, 1982).

99 PERSONALHISTORIE

Portrætter af kendte bornholmere afgang ved døden sidste år. -i: JpB 1985, s. 44-47, ill.

Vensild, Henrik: Viggo *Fauerholdt*. En maler på Bornholm i forrige århundrede. -i: JpB 1985, s. 33-36, ill.

Andersen, Emil: Oluf *Høst* æresborger i Svaneke. 1986. 63 sider, ill.

Madsen, Arne: Anker E. *Kofoed* 16.8.1893-11.4.1985. -i: JpB 1985, s. 41, ill.

Kjøller, Frede: Emil *Kofoed* 28.1.1895-12.11.1984. -i: JpB 1985, s. 42, ill.

Roswall, Samuel: En banebryder. En bog om Chr. *Møller*. 1985. 166 sider, ill.

Madsen, Arne: Erindringer (af Viggo *Pedersen*) fra det gamle Gudhjem. -i: JpB 1985, s. 10-15, ill.

Reusch, Hans: Skærver af min virkelighed 1980-85. -i: JpB 1985, s. 29-32, ill.

Skaarup, H.E.: E.P. *Tscherning* på Bornholm 1823. 1985. 56 sider, ill.

Pedersen, Kjeld: Thor *Vang*. -i: BS 2. rd. bd. 18, s. 145-174, ill. 1985.

99.9 SLÆGTSHISTORIE

Kansted, Svend Aage: Skomager, sømands- og købmandsslægten *Colberg* i Rønne og dens identificerede efterkommere. 1986. Forskellig paginering. Holkmann Jacobsen, Jette: Slægtsbog over efterkommere af Elise og Mathias Michael *Hansen*. 1985. 238 blade, ill.

Olsen, Sv.K.: Slægtbog over *Kofoed* slægten Bakkegård Olsker i 6 slægtled. 1981. 14 blade.

Lau, Mogens: En lærekontrakt - og menneskene bag den: nogle bidrag til en slægts historie. -i: JpB 1985, s. 37-40, ill.

Stender, Anker V.: *Stender*-Slægten. 1984. Bind 1-2, ill.

Forkortelser: JpB: Jul på Bornholm

BS: Bornholmske Samlinger

Redaktionen afsluttet 26.9.1986.

BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND 1985-86

Af Olaf Hansen

Generalforsamling d. 7. september 1985 i »Folkets Hus« i Allinge med ca. 40 deltagere. - Til dirigent blev foreslået pastor Gunnar Strand-Holm, Østermarie, der derefter blev valgt.

Formanden indledte sin beretning med at udtale mindeord om to afdøde medlemmer, der begge var æresmedlemmer af foreningen, nemlig fhv. bankbestyrer Emil Kofoed i Lyngby, der døde 12. november 1984, og fhv. overlærer Anker Kofoed i Svaneke, der døde 11. april 1985. - Den 24. maj 1985 forsvarede lektor Ebbe Gert Rasmussen sin doktorafhandling, der er udsendt til medlemmerne som BORNHOLMSKE SAMLINGER bind 15/16. Forsamlingen rejste sig og hyldede den nye dr.phil. - Nævnte det udkomne bind 17 og takkede dem, der har hjulpet foreningen med lokalt at bringe bindet ud til medlemmerne uden om postvæsenet. Nævnte dr. Wilh. Kruses afhandling om »Bornholm som Lübecks lensbesiddelse i årene 1525-1576«, som rektor Erik Strøby er ved at oversætte til dansk, og takkede for det arbejde, Strøby har påtaget sig. - Foreningen har haft en tilbagegang på 15 medlemmer. Tallet er nu 717 medlemmer.

Redaktøren nævnte kort artiklerne i det kommende bind 18, som forventes udsendt i november måned (men kom først i januar 1986).

Den tidligere kasserer Jørn Uffe Hansen gennemgik regnskabet for året 1984 (se omstående). - Både beretning og regnskab godkendtes af forsamlingen. - På bestyrelsens forslag blev der for året 1985 foreslået uændret kontingent, nemlig kr. 75,00. Blev godkendt.

På valg til bestyrelsen afgik efter tur: Olaf Hansen, Holger Jørgensen, Jørn Klindt, H.C. Larsen og Henrik Vensild. Alle blev genvalgt. - Til foreningens revisorer var genvalg af Harald Lind og Mogens Lau, og det samme var tilfældet med revisorsuppleanten Johs. Thoms.

Bornholmerprisen blev givet til Otto Rohmann, Nexø, for dennes mangeårige arbejde indenfor bl.a. Bornholms arkæologi, medlem af bestyrelsen for Bornholms Museum siden 1947, og da der skulle laves Museum i Nexø i 1967, kom Rohmann straks med i bestyrelsen og gjorde her en stor indsats med at arrangere udstillinger. Rohmann har været med til mange spændende udgravninger på Bornholm, ligesom hans bestræbelser for be-

varing af det bornholmske sprog også blev fremhævet. Ved overrækkelsen rejste forsamlingen sig og klappede.

Under eventuelt takkede formanden den afgåede kasserer, Jørn Uffe Hansen, for dennes arbejde gennem 6 år og oplyste, at foreningens hidtidige revisor Leif Henriksen fra 1. januar havde virket som foreningens nye kasserer. - Takkede pressen, bestyrelsen og redaktøren for godt samarbejde. Ligeledes tak til institutioner og pengeinstitutter for økonomisk støtte til foreningens arbejde.

Efter at den medbragte kaffe var drukket, fik lektor dr. phil Ebbe Gert Rasmussen ordet og fortalte om Hammershus og dets brogede fortid. - Herefter kørte forsamlingen op til Hammershus, hvor Ebbe i en forrygende storm ledede en ekskursion gennem ruinerne, og her pegede på mange bygningsmæssige, historiske og også arkæologiske detaljer.

Den 15. januar 1986 var BORNHOLMSKE SAMLINGER bind 18 færdigt, og den 21. blev bindet præsenteret for den bornholmske presse på Bornholms Museum, som samtidig åbnede en udstilling om »Bornholmske Kvinders Husflid«.

Den 10. marts 1986 talte den skånske arkitekt Peter Broberg på Centralbiblioteket om »Skåneland set fra Skåne«. Et arrangement i samarbejde med Bornholms Museum, Foreningen Bornholm og Foreningen Norden. Foredraget, der var med lysbilleder, blev overværet af ca. 50 deltagere.

Den 2. august 1986 var den årlige sommereksekursion. Igen i Nexø, som sidste år, men i år med meget fint vejr. Arkitekt Jens Riis Jørgensen ledede turen gennem Nexø og fortalte om de gamle huse og viste mange interessante detaljer ved husene såvel offentlige som private. Her var mødt godt 30 deltagere.

Generalforsamling den 6. september 1986 i »Folkets Hus« i Snogebæk. - Næsten traditionen tro valgtes pastor Strand-Holm til generalforsamlingens dirigent. - I sin beretning nævnte formanden medlemstallet, som nu var stigende. Vi var nu 721 medlemmer. Udsendelsen af bind 18 var desværre to måneder forsinket, men bindet var blevet godt modtaget. Takkede for udbringelsen af dette bind ved lokale kræfter og oplyste, at kassereren havde beregnet den sparede porto hertil til kr. 3.629,00 eller kr. 5,00 pr. medlem. Rektor Strøby er færdig med oversættelsen af dr. Kruses afhand-

ling, og denne vil komme som bind 19 i Bornholmske Samlinger. Bind 20 vil blive registerbind, og der begyndes derfor på III. række. Det var nu 80 år siden, at bind 1 udkom, og der er i denne årrække udsendt 59 bind af BORNHOLMSKE SAMLINGER, ligesom der er udkommet andre publikationer. - Redaktøren nævnte et eventuelt bind om Bornholms Fiskeri, som skulle udarbejdes af Fiskeripuljen. Desværre bliver dette ikke til noget. Nævnte også jubilæet for stavnsbåndet i 1988, men skulle altså nu til at finde stof til BORNHOLMSKE SAMLINGER III. række bind 1.

Kassereren Leif Henriksen oplæste det omdelte regnskab for 1985 (se omstående). Dette samt beretning blev godkendt. - Når man så til regnskabet, kunne bestyrelsen foreslå uændret kontingent for 1987. Blev vedtaget!

På valg til bestyrelsen var: Jørn Uffe Hansen, Carl Henning Kibsgaard, Frede Kjøller og Ebbe Gert Rasmussen. Da der ikke var andre forslag, blev disse genvalgt. - Det samme med revisorerne: Harald Lind og Mogens Lau samt Johs. Thoms som revisorsuppleant.

Bornholmerprisen blev ikke uddelt, da modtageren ikke ønskede at modtage denne. På bestyrelsesmøde d. 6. februar 1986 var fundet en modtager, som bestyrelsen enstemmigt kunne tiltræde, men desværre gik det ikke i år.

Under eventuelt ønskede ingen ordet, hvorfor formanden kunne takke de forskellige instanser for økonomisk støtte og hjælp på anden måde.

Efter at kaffen var drukket, fortalte lærer Aksel Pilgaard om foreningen »Snogebæk Fællesanliggender«, hvor man indsamler gamle billeder, lader disse affotografere og forsyner disse med navne på personer. Efter denne introduktion blev der forevist en masse billeder, som foreningen havde samlet. Ved hjælp af Peter Larsen og Villy Pedersen, begge fra Snogebæk, fik man forklaring på mange ting. - Efter denne forevisning gik man en tur gennem Snogebæk under kyndig vejledning af Peter Larsen og Villy Pedersen. - I generalforsamlingen deltog 30 personer.

BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab for tiden 1/1 til 31/12 1984

Indtægter:

Tilskud: Tipsmidlerne (via Dansk Hist. Fællesf.)	kr.	6.000,00	
Bornholms Amtskommune.....	kr.	18.000,00	
Hasle Bank A/S	kr.	1.000,00	
Sparekassen BORNHOLM.....	kr.	5.000,00	
Medlemskontingenter.....	kr.	54.565,00	
Bogsalg.....	kr.	20.373,28	
Kopieringsvederlag	kr.	831,94	
Renter: Sparekassen BORNHOLM.....	kr.	2.711,89	
Postgiro	kr.	34,62	kr. 2.746,51
			kr. 108.516,73
Beholdning pr. 1/1 1984.....			kr. 36.202,77
			<u>kr. 144.719,50</u>

Udgifter:

Trykning af Bornh. Samlinger bd. 17	kr.	69.271,00	
Udsendelse	kr.	<u>6.816,21</u>	kr. 76.087,21
Annoncer	kr.	915,10	
Porto	kr.	2.373,00	
Moms	kr.	9.689,24	
Møder - ekskursioner	kr.	55,20	
Multi-data (E.D.B.)	kr.	1.747,42	
Kontingenter:			
Sammensl. af Lokalthist. Foreninger	kr.	1.800,00	
Dansk Historisk Fællesforen.....	kr.	<u>137,74</u>	kr. 1.937,71
Abonnement på Lokalthist. Journal 1983 ..	kr.	60,00	
Abonnement på Lokalthist. Journal 1984 ..	kr.	<u>60,00</u>	kr. 120,00
Kontorartikler			kr. 117,69
			kr. 93.042,57

Beholdning pr. 31/12 1984:

Sparekassen BORNHOLM.....	kr.	20.925,28	
Sparekassen BORNHOLM.....	kr.	13.029,52	
Postgiro.....	kr.	3.821,13	
Toldvæsenet, momsrefusion.....	kr.	<u>13.901,00</u>	kr. 51.676,93
			<u>kr. 144.719,50</u>

BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

Regnskabsoversigt for perioden 1/1 til 31/12 1985

Indtægter:

Tilskud: Tipsmidlerne	kr. 4.900,00	
Bornholms Amtskommune	kr. 19.000,00	
Sparekassen BORNHOLM	kr. 5.000,00	
Hasle Bank A/S.....	kr. 1.250,00	
Andre tilskud.....	<u>kr. 1.000,00</u>	kr. 31.150,00
Medlemskontingent		kr. 53.090,00
Bogsalg.....		kr. 15.604,91
Moms		kr. 19.428,72
Renter: Sparekassen BORNHOLM.....	kr. 8.063,97	
Postgiro.....	<u>kr. 53,78</u>	kr. 8.117,75
Kopivederlag		kr. 435,40
Diverse		<u>kr. 181,30</u>
		kr. 128.008,08
Beholdning pr. 1/1 1985.....		<u>kr. 51.676,93</u>
		<u>kr. 179.685,01</u>

Udgifter:

Trykning af Bornh. Samlinger bd. 18	kr. 76.141,00	
Udsendelse	<u>kr. 7.100,00</u>	kr. 83.241,00
Foto, kirkesølv		kr. 4.584,43
Annoncer		kr. 1.269,00
Porto		kr. 2.685,00
Moms		kr. 28.861,15
Multidata		kr. 1.907,98
Kontorartikler		kr. 373,29
Kontingenter:		
Dansk Historisk Fællesforen.....	kr. 137,71	
Sammensl. af Lokalthist. Foreninger	<u>kr. 1.713,60</u>	kr. 1.851,31
Gaver		kr. 109,40
Diverse		<u>kr. 181,30</u>
		kr. 125.063,86

Beholdning pr. 31/12 1985:

Sparekassen BORNHOLM.....	kr. 23.695,63	
Sparekassen BORNHOLM.....	kr. 14.585,58	
Postgiro.....	kr. 102,94	
Tilgodehavende momsrefusion.....	<u>kr. 16.237,00</u>	kr. 54.621,15
		<u>kr. 179.685,01</u>

PRIS PÅ ÆLDRE PUBLIKATIONER
TIL SAMFUNDETS MEDLEMMER

Bornholmske Samlinger:

1. række:

Af denne findes endnu en lille beholdning af følgende bind: 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 32, 35, 36, 37, 39, 40.

Prisen for ovennævnte er kr. 30,00 pr. bind.

N.B. Bind 39 og 40 er registerbind for 1. række.

2. række.

Bind 1	koster kr. 30,00
Bind 2	koster kr. 30,00
Bind 3	koster kr. 45,00
Bind 4-12	koster kr. 55,00
Bind 13-14	koster kr. 65,00
Bind 15/16	koster kr. 140,00
Bind 17-18	koster kr. 75,00
	pr. bind.

Øvrige publikationer:

Bornholms politiske historie* (5 bind) kr. 60,00

Nexø Bogen, bind 1 kr. 35,00

Bornholmske Urmagere kr. 65,00

Priserne er incl. moms, men excl. porto.

De med * mærkede bøger er særtryk af Bornholmske Samlinger.

Ovenstående bøger kan købes ved henvendelse til Olaf Hansen, Stenbrudsvej 5 A, 3730 Nexø, ved forevisning af medlemskort eller opgivelse af medlemsnummer.

FORFATTERNES ADRESSER

Overbibliotekar *H. C. Larsen*
Svanekevej 62, 3700 Rønne

Rektor, cand. mag. *Erik Strøby*
Nexøvej 47, 3720 Aakirkeby

Bibliotekar *Niels Foght Hansen*
Provstegade 10, 3700 Rønne

Bibliotekar *Sigrid Eliassen*
Bornholms Centralbibliotek, 3700 Rønne

Bogholder *Olaf Hansen*
Stenbrudsvej 5 A, 3730 Nexø

RETTELSE TIL BIND 18

I sidste bind af Samlingerne, bd. 18, har der på side 39 indsneget sig en kedelig fejl i forbindelse med billedteksten. Den korrekte tekst til billedet er:

»Hammerværket ca. 1890. Personen helt i hvidt neden for de 2 personer ved lokomotivet er forpagter af værket, senere stenværksejer i Allinge Axel Reinhold Wiberg (1847-1915).«

Indmeldelser i BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

modtages af

foreningens bestyrelse, der for tiden består af:

bogholder Olaf Hansen, Nexø, formand,

civilingeniør J. Klindt,

studielektor C. H. Kibsgaard,

major H. V. Jørgensen,

museumsinspektør Henrik Vensild,

overbibliotekar H. C. Larsen,

lektor Ebbe Gert Rasmussen,

lektor Per Thule Hansen, redaktør,

alle Rønne,

overlærer Frede Kjøller, Østermarie,

pedel Jørn Uffe Hansen, Krakdal, Rutsker, Hasle.

